

vol.2, 2016

03

Ecoletra.com LLC, www.ecoletra.com

ISSN 2377-9748

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 2, 2016/ 03, ISSN 2377-9848

ISSN 2377-9748

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 2, 2016/ 03, ISSN 2377-9848

ECOLETRA.COM SCIENTIFIC EJOURNAL, VOL. 2, NO. 2016/ 03

Description and Objectives:

Ecoletra.com Scientific eJournal is an international interdisciplinary scientific electronic journal, mapping in a well arranged order a wide spectrum of scientific and popular areas. The journal publishes articles, original studies, discussion contributions, and provides information and reviews in particular areas. This allows the journal to develop these areas and support the publication activities of authors and increase its level. All of the published articles are reviewed anonymously by two independent reviewers from the Scientific Council [ecoletra.com](http://www.ecoletra.com)

Download Link:

<http://ebook.ecoletra.com/2016-03-ecoletra.com-scientific-ejournal>

Publisher:

Ecoletra.com LLC, 16192 COASTAL HWY, LEWES, DE
19958, www.ecoletra.com
ISSN 2377-9848

Journal Structure and Content:

- [Ecoletra.com Scientific eJournal](#) is available as a whole in electronic format (PDF) in the eJournal category on ecoletra.com. Individual articles can be classified independently in the eProfessional Articles category of the Sales Catalogue of ecoletra.com
- **The Content of [Ecoletra.com Scientific eJournal](#)** is created by individual contributions in clearly organized structure according to the educational areas:
 - **Humanities:** Human history, Linguistics, Literature, Arts, Philosophy, Religion
 - **Social sciences:** Anthropology, Archaeology, Area studies, Cultural and ethnic studies, Economics, Gender and sexuality studies, Geography, Political science, Psychology, Sociology
 - **Natural sciences:** Biology, Chemistry, Earth sciences, Physics, Space sciences
 - **Formal sciences:** Mathematics, Computer sciences, Logic, Statistics, Systems science
 - **Professions:** Agriculture, Architecture and design, Business, Divinity, Education, Engineering, Environmental studies and forestry, Family and consumer science, Human physical performance and recreation, Journalism, media studies and communication, Law, Library and museum studies, Medicine, Military sciences, Public administration, Social work, Transportation
- Listed attributes for each contribution: Title, Author, Language, Date, Discipline (category), Review by the Scientific Counsel ecoletra.com, Abstract, Keywords,
- Accepted language contributions: Slovak, English (and others according to specification in the call for papers for a concrete issue)

Periodicity:

Quarterly: January 31st, March 30th, Jun 15th, October 31st

Publication Sample:

- [Publication sample guide](#)

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 2, No. 2016/ 03

Editorial Board:

- **Rudolf Rössel, M.B.A.** (Director of Editorial Board, Chairman of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Ing. Jaroslav Mišových** (Director of Editorial Board, Graphics, Editor, Chairman of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **prof. PhDr. Daniela Műglová, CSc.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. Ing. Katarína Teplická, PhD. ING PAED. - IGIP.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Mgr. Zlatica Jursová Zacharová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PaedDr. Zlatica Hulová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PaedDr. Miroslava Gašparová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Kamil Kotlík, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Peter Papšo, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Mariana Račková, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PaedDr. Zdenka Uherová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Mgr. Dušan Litva, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. Ing. Ján Dobrovič, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. RNDr. Katarína Pavličková, CSc.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Jaroslav Stahl, PhD** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Mgr. Renáta Tkáčová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **MUDr. Zora Haviarová, PhD** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. Mgr. Anna Lašáková, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Carlos Gutiérrez, BA, MIM** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **Ing. Juraj Tomlain, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Daniela Hrehová, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **PhDr. Janka Kupková, CSc.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)
- **doc. Ing. Zora Petráková, PhD.** (Member of The Scientific Council of ecoletra.com)

Editorial Board Ecoletra.com Scientific eJournal has an international structure, consisting exclusively only the members of the Scientific Council ecoletra.com, which are selected for particular issue and are listed in its imprint.

Interested in membership in The Scientific Council ecoletra.com ?

- Please contact us via the [contact form](#) or [an e-mail](#) in case of interest in membership. Please enter your workplace (university, institute) and expert or academic field you operate in in your profile.

Date of issue:

2016-06-15/ 10 articles/ 133 pages

Content:

1. Martin Dlouhý, Jana Hájková, Irena Svobodová, Věra Kuhnová, Ladislav Pokorný
TEACHING PROCESS IN PRIMARY SCHOOLS AT HOSPITALS IN THE CZECH REPUBLIC AND ITS IMPACT ON QUALITY OF LIFE OF SICK CHILDREN ... p.8
2. Jarmila Hudáková
ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF THE SLOVAK AUTOMOTIVE INDUSTRY ... p.28
3. Dagmar Inštorisová
INSCENÁCIE HRY HAMLET WILLIAMA SHAKESPEARA PO ROKU 1989 ... p.37
4. Katarína Klimová
LITERÁRNA GEOGRAFIA AKO SÚČASŤ LITERÁRNO-KULTÚRNYCH KOMPETENCIÍ ŠTUDENTA ODBORU PREKLADATEĽSTVO A TLMOČNÍCTVO ... p.50
5. Ing. et Ing. Dušan Litva
PROGNÓZA UDRŽATEĽNOSTI BILANCIE BEŽNÉHO ÚČTU SLOVENSKEJ REPUBLIKY ... p.60
6. Tatiana Lorincová, Zuzana Birknerová, Anna Leľková
KOMPARÁCIA RODOVÝCH ROZDIELOV VO VNÍMANEJ ÚROVNI KOUČINGU AKO POUŽÍVANEJ METÓDY BUDÚCICH MANAŽÉROV ... p.76
7. Mgr. Zuzana Svobodová
ASPEKTY ROZHODOVÁNÍ RODIČŮ O ODKLADU POVINNÉ ŠKOLNÍ DOCHÁZKY ... p.83
8. Ivana Václavíková, Zuzana Polťáková
STRATEGIES FOR COPING WITH WORK-FAMILY CONFLICT AMONG EMPLOYED PARENTS: A QUALITATIVE ANALYSIS ... p.95
9. Juraj Válek, Jana Kušnírová
ZDAŇOVANIE AKO FORMA OCHRANY ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA ... p.108

10. Lenka Gajdošová, Dana Farkašová, Hana Padyšáková
BARIÉRY IMPLEMENTÁCIE EVIDENCE BASED PRACTICE
... p.124

TEACHING PROCESS IN PRIMARY SCHOOLS AT HOSPITALS IN THE CZECH REPUBLIC AND ITS IMPACT ON QUALITY OF LIFE OF SICK CHILDREN

Martin Dlouhý¹, Jana Hájková, Irena Svobodová, Věra Kuhnová, Ladislav Pokorný

Abstract

The paper deals about an educational process in hospital schools because the education and teaching in hospital schools is not an independent process, but it is of a medical treatment. The paper deals about an establishment of personal contacts with sick children as an essential solution of educational work in children departments, followed by a necessity of teachers cooperation in a hospital school with a home school of the pupil and with organization shielding educational process of hospitalized children. The main part is devoted to didactics of hospitalized children – an educational theory, i.e. a necessary modification of a grammar content and range based on a pupil health state and based on a fact for how long is the pupil allowed to study from medical point of view. It is pointed out that a possibility – based on newly accepted ŠVP – of integration of children diseases principles and treatments presentation by which a child is exposed during staying in a hospital. In the hospitalized children education theory the authors deal about what educational methods, forms, and instruments are the most acceptable for the education needs of pupils from hospital school: specialties of hospitalized children's educational methods – motivational, exposal with a focus on didactic tools, fixative, and a roll of an independent work and classification of sick children, including self-classification of pupils.

Key words

hospital primary schools, educational theory, teaching theory, education and teaching as a part of a medical treatment, teaching organization, didactics of hospitalized children, structure of education in hospital schools, didactic methods.

Abstrakt

Článek se zabývá vyučovacím procesem ve škole při nemocnici, neboť výchova a vyučování ve škole při nemocnici není samostatným a neodvislým procesem, nýbrž je součástí procesu léčebného. Řeší se zde navázání osobního kontaktu s nemocným dítětem jako nutné východisko každé učebně výchovné práce na dětském lůžkovém oddělení, dále potřebnost spolupráce učitele ve škole při nemocnici s kmenovou školou žáka a organizace vyučování hospitalizovaných žáků. Stěžejní pozornost je věnována didaktice hospitalizovaných dětí –

¹ Katedra tělesné výchovy, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha, Česká republika,
martin.dlouhy@pedf.cuni.cz

teorii vzdělání, tj. nutné úpravě obsahu a rozsahu učiva s ohledem na žákův zdravotní stav a na to, jak dlouho je žákovi ošetřujícím lékařem povoleno účastnit se vyučování. Poukazuje se zde na možnost – s ohledem na nově zavedené ŠVP – do vzdělávací oblasti Člověk a jeho zdraví vhodně začlenit i vysvětlování podstaty onemocnění dětí, léčebných zákroků a procedur, kterým se dítě během jeho pobytu v nemocnici podrobuje. V teorii vyučování hospitalizovaných žáků se autorky zabývají tím, jaké vyučovací metody, formy a prostředky se jeví jako nejvhodnější pro potřeby vyučování žáků v nemocničním prostředí, a vlastní strukturou vyučovacího procesu ve škole při nemocnici: zvláštnostmi didaktických metod u hospitalizovaných žáků – motivačních, expozičních se zaměřením na didaktické pomůcky, fixačních a roli samostatné práce a klasifikaci nemocných žáků včetně sebehodnocení žáků.

Klíčová slova

základní školy při zdravotnických zařízeních, teorie vzdělání, teorie vyučování, výchova a vyučování jako součást léčebného procesu, organizace vyučování, didaktika hospitalizovaných dětí, struktura vyučovacího procesu ve škole při nemocnici, didaktické metody.

Introduction

For sick or healthy weakened children and pupils in hospitals there are nurseries and primary schools at hospitals established (school law 561/04 Coll., Not. 62/07 Coll.). In these schools there can be health weakened or longititude sick pupils educated if it is enabled based on their health condition. Primary schools might provide consultation in common educational subjects even to pupils of high schools located in such institutions. An enlistment in hospital schools is based on an attending physician and an agreement of a pupil's legal representative. A range and organization of pupils education assigns a headmaster of school based on an agreement with attending physician (Coll. 73/05 Not., §4).

The educational process in hospital schools is based on a pupil's health condition that is affected by a state of disease in which a patient is in. Michalickova (1961) mentions three stages of a disease:

- *Acute stage* – beginning of disease, time during a surgery and immediately after it, etc. A child needs an absolute quiet in this stage. The more is disease difficult, the more significant is this requirement. A child is generally lying or sleeping, a child is not caring about people or things. So that any pedagogical intervention steps back.
- After an acute stage comes a stage when *a child is not fully recovered, but a first stadium of disease is successfully overcome*. Improvement of a health condition is basically shows in fall of temperature, increase in appetite, and interest in environment. At this time it is already possible to begin with the educational process, e.g. helping with tidying up a bad table, borrowing a book or a toy. It is still necessary to keep in view a fact that a child can be still quickly tired and needs a rest.

- With a withdrawal of a disease comes the third stage, *the last stage*, in which a child is again involved in the educational process, whereas a time and a range are based on a doctor's decision. A cooperation of a doctor and a pedagogue in hospital is more than desirable. A pedagogue's observation of a pupil behavior and his or her remarks might help to an appropriate diagnosis of a pupil.

1. Establishment of a contact with a sick child

An establishment of a personal contact with a sick child is a solution of every single pedagogical work in hospital children departments. By hospitalized children it is basically difficult to establish such connections because patients are situated in a new unknown environment. Here can appear the abnormal psychical reactions in a form of *hospitalism* that is slowing down a treatment process, even despite of all effort of hospital staff and other specialist pedagogues, game specialists, etc. There can be two outer variants of behavior in a child society and in an approach to work in school established: stay in an opposition – a child is not involving in work and express him or herself as a disturbing element or as an opposite extreme – ingrown state when a child is suffering alone. A fact when a pedagogue is able to gain a child interests or not is significantly affecting a child further stay in department.

Some children are surprised by a pedagogue presence in a hospital. From the beginning even disappointed ("I am ill so that I do not need to study"). Others are, on the other hand, kindly surprised when a suspected doctor turns into a pedagogue from whom there is no threat of any painful treatments. The pedagogue is for a child a person that is much more familiar than others and he or she can become a mediator between a child and hospital staff. If a pedagogue manage to established a close personal relation to a sick child, it is expressed not only in a pupil's approach to the work, but it is also a child relation to the treatment significantly affected – a child is more patient, brave, better cooperating (Sasín, 1965).

2. Education and teaching as a part of a medical treatment

Education and teaching in hospital schools is not an independent and freelance process. Its specifications lies in a fact, that it is a part of a medical treatment. The education has to be under any circumstances realized in a way that it is appropriately affecting a child state, thereby contributing to a positive development of a health process. Several ground conditions is affected by a doctor (child enrolment in the education, canceling the education, a stress rate, creating groups possibilities, submission of the education in a day program, etc.).

The main meaning of hospitalization is a treatment. The main influence in a workplace has medical staff. Every single step of a school, no matter how it is affecting an established way of work, children's regime or a workplace modification, has to be discussed with a hospital management in advance. That is way the school innervations can not be independent and

direct, but they have to be subordinated to the treatment itself. An air in the children departments is full of negative emotions: homesickness (if there are no parents with a child), a desire of returning into a former environment, an anxiety from medical treatments, and a fear of hospital. An intensive balancing of these emotions by diversity and optimism is a specialty of pedagogue's work in a hospital. There are significant requirements posed on a pedagogue's personality – his or her balance, relation to children of every age level – from children of pre school age to teenagers (Hiblbauer, 1963).

A pedagogue in a hospital school is, from a very first meeting with a pupil, facing a problem how to currently observe and educate, diagnose and measure. Therefore a good special pedagogue has to have not only a solid experience and knowledge, but even a fantasy and a pedagogical intuition. He or she has to be able not only a solid observation, but also a pedagogic improvisation, have an ability to feel what is desirable at a certain moment (Sasín, 1970).

Educational and didactic work is effective only then if a pedagogue is able to understand to personal problems of a child, if he or she can promptly adopt age differences, and if he or she is successful in an establishing of relations process. This presumes a good knowledge of sick children psychology (Hiblbauer, 1963).

Important roles play sensitive individual approach with a solid amount of tolerance and understanding of every single issue of a sick child. To teach children not only a new knowledge and stabilize gained knowledge, but to teach them a mutual tolerance, help to each other. This leads to good relations between the younger and the older, between the boys and the girls, etc. Relaxation and pleasant atmosphere of relationships is the best that can be added to pills and injections (Čížková, 1978).

The education is, without any doubt, one of the best forms of activity for a sick child. It helps to return to a common way of living, it brings a feel of joy, self-confidence, and will to pull oneself together. The education divers, in a good way, a child thinking about a disease, focuses a child thoughts to working tasks, keep a child fresh and in a working activity. It also benefits to a fact that a child, in a hospital environment, meets a similar regime like a former one (learning in the morning, homework and entertainment in the afternoon – reading, games, TV, visits, etc. (Kalendová, 1985).

Hospitalized pupils are educated only in the mornings, but often hospital schools are not limited to only the morning education. It is connected with afternoon activities in a public nursery that is a part of the whole day educational-medical system. An effort of schoolmistresses working in a public nursery is establishing such an environment that is the most similar to a family environment. Children can do, to a certain extent, activities according to their hobbies and ways of interest. They have their favorite toys from home, on several departments some instruments – if they do not want to miss music lessons. In the most

children departments there are libraries available with a child literature, lots of social games, TVs, and DVD players in a common room or directly in the rooms of small patients, and various materials for working and art education (DLOUHÁ, DLOUHÝ, KAŠPAR, In. NEUBAUER, KALIBA (ed.), 2012 a).

3. Cooperation of a hospital school pedagogue with a home school of a pupil

A pedagogue in a hospital school might be significantly supported by a pedagogue from a child home school. If a pupil is hospitalized for a several days, it is sufficient to get information about studying matter from the pupil or from parents. If the pupil is hospitalized for a longer period, a hospital school pedagogue contacts a home institution and asks for sending of the studying matter (e.g. by fax or by email). If a class master or mistress is familiarized in advance with a fact that his or her pupil is ahead of hospitalization (no matter if for several days or weeks), it is good to provide a pupil with all needed materials. Also a good contribution is seen in sending in a studying matter roster that would be suitable to cover during a hospitalization. A hospital school pedagogue is then spared an investigation what a pupil knows and what not, and what is expecting from him or her after returning into a school. Some hospital schools (Pardubice, Ústí nad Orlicí, Hradec Králové) arrange for children from public nurseries and from lower levels of primary schools projects focusing on prevention of fear from a hospital environment, i.e. from a hospitalization - „Come and have a look how nicely might ailment be at our place”. Pedagogues with children may visit a hospital where are the environment and conditions presented. Children have a chance to peep into hospital rooms, to have a chat with sick friends, to find out a little bit about their experiences from a hospital environment, and on revenge, they can draw nice pictures with a kind greeting to their friends back in the hospital (DLOUHÁ, DLOUHÝ, KAŠPAR, In. NEUBAUER, KALIBA (ed.), 2012 b)

4. Organization of hospital school education

Teaching of school aged children takes place in a study room or directly in a hospital room of a concrete pupil. The advantages of teaching in **class rooms** are among others that school aged children are presented. If there are in a same department pupils of the same year hospitalized, a group teaching is suitable and a closed class room is at least partly clear of a hospital rush (Plevová, 1997).

Not an every department can provide a separate room for teaching of hospitalized pupils using for only this purpose in the morning. If there is such a room available, generally pedagogues with pupils are sharing such a place with secondary doctors that are using these rooms for meetings. A more frequent variant is either teaching in a game room or directly in

hospital rooms. Pupils are generally working by a table; they can help each other, which is usually a positive motivation (DLOUHÁ, DLOUHÝ, 2012).

Teaching in hospital rooms is taking place by a dinning table or by a hospitalized pupil's bed. Expect for unique cases, it is an individual teaching in a time range of 20 minutes. For administrative needs of the hospital school, only pupils with longer period of hospitalization than 3 weeks are registered, nevertheless pedagogues' interest is focusing even on children that are staying in a hospital for a shorter period (DLOUHÁ, DLOUHÝ, 2015).

Often, especially by older school aged pupils, when a pedagogue is working with a one pupil, the others are unobtrusively watching from their beds and they often join the solution process of an educational issue. Even if it is, for example, a studying matter from lower classes, such a form is a benefit for a pupil, but even for a roommate that is watching the teaching. This leads a pupil to an activation that serves not only for a repetition of former studying matter, but within focusing on a task or help to a friend with a studying difficulties, it serves to free oneself from thoughts on a diseases and on a time of a possible ending of hospitalization. A cooperation of older pupils with the younger or with pupils thought according to General educational program (RVP) for a basic teaching, modified for a pupils with a light mental disability, has a priceless pedagogic effect and it is a concrete realization of the education in praxes. By a high school aged pupils a request for a consultation is generally initiate by a pupil him or herself. His or her questions are addressing to studying matters that are not fully clear and that are related to profile or graduation's subjects.

5. Didactics aspects of sick children education

In the nineties, a survey shielded by Amsterdam hospital school was realized in European hospital schools. In the survey, through a questionnaire, 19 European countries were addressed including the Czech Republic. The survey oriented on pedagogical and didactical aspects in the sick children education issue, i.a. questions and answers in which ways is the education different in hospital schools from a regular teaching in common schools. A continuity of educational process was observed; prevention and elimination of learning issues, prevention of isolation feelings from the hospitalization, perspective in the future, and an assistant to children with their returning in home institutions.

The survey results pointed out that a minimalization of isolation feelings and returning of a child into a home school are among priorities (see figure 1). Other objectives are seen by respondents nearly with the same priority; the lowest priorities get the offer of future perspective and the elimination of learning issues (these are evidently seen by respondents among other articles).

Figure num. 1.: Identification of educational objectives in hospitals (*Knol, Courlaner, 1993*)

Educational objectives	Number of answers
Learning issues prevention	69
Assisting in returning process into home institutions	75
Educational process continuity	73
Learning issues elimination	65
Future perspective offer	67
Isolation feelings minimalization	74

In the Czech Republic, according to Plevova (1997), there is implicitly seen the educational objectives, i.e. objectives mentioned in the table in the first four rows (Learning issues prevention, assisting in returning process into home institutions, educational process continuity, learning issues elimination). No less important objectives are seen in a so called psychotherapeutics category, i.e. sustenance of a good psychical condition, overcoming of a critical period during a hospitalization, sustenance of a psychic development level, and returning back home and back into a home institution.

The principle of **the education of hospitalized child theory** is consisted of a selection and a modification of the educational content with regard to educational objectives. By hospitalized pupils, modification of studying matter content is necessary with regard to a pupil health condition and with regard to an allowed time for learning by an attending doctor. The front place in an educational plan takes a Czech language education, including language and literature parts, mathematics, and foreigner languages.

A ground education is seen as an assisting subject in the first level, later on a homeland study and general science; in the second level there are social subjects seen in the same way such as civics, history, and general science's subjects – chemistry, physics, natural science, and geography. Working, graphic education, and partly musical education take place in the afternoon activities (in a conformity with the school reform and with the school law 561/2004 Coll). From a school year 2007/2008 all the hospital schools educate their pupils according to their own educational programs (ŠVP) that had been created a year before.

In ŠVP schools generally do not fulfill a time dotation, not even a minimal time dotation for single educational sections in RVP. The length of a teaching hour and number of teaching hours in a day and in week are determinate after a discussion with an attending doctor in a relationship with a day regime actual for single children departments.

In interaction with educational plans that were created based on Educational programs of primary schools schema, in educational programs of hospital schools according to an actual RVP for a basic education and ŠVP of single schools, there are not all educational sections submitted, but an education of other sections is intensified. The main stress is upon an education in a language section, mathematics and its application, whereas there are not some of their parts included based on an environment, material equipment, and above all on a health condition of a pupil. There is also no second foreigner language included in the

educational program. A choice of sectional themes into hospital schools schemas is based on concrete conditions and time possibilities of a particular school. In a case of a hospitalization of pupils with disabilities, specific learning alienations, behavioral alienations, and with an autism diagnosis, a pedagogue is closely cooperating with the hospital staff, with parents that are, in many cases, hospitalized with their children, and with a home school. A health and a mental condition of a child are carefully observed. An educational program of such a pupil is strictly individual based on an agreement with a home school and with parents. Based on this cooperation it is possible to educate pupil in subjects from a different year or help a pupil to confirm gained knowledge, or eventually to catch up on missed studying matter. A specific pedagogical care is targeting even genius pupils. Even here it is necessary to ensure a close cooperation with parents and with a home school pedagogue. A pedagogue can proceed faster in teaching, set more complicated homework, puzzles, quizzes, etc. A pupil's work might be sending into various regional or whole republic competitions. Even these pupils are lead towards an adequate approach to less talented friends, to tolerance, and to a willingness to help younger, eventually disabled friends.

With regard to a fact that it is all about the education of hospitalized pupils, it is adequate to dedicate more interest to an educational section – Human and Health, and to its section – Health education. The education deals about prevention, protection and responsibility for own health, fixation of hygienic, catering, and working habits, injuries prevention, and foreseen of risk situations. Into the educational section – Human and health – it is adequate to integrate **an explanation of children disease fundamentals, medical treatments and procedures** that a child is meeting during the hospitalization. This explanation generally goes through parents - hospital staff explains to the parents, whose know the child the best, what is ahead of their child and it is upon them how they explain it to the child. Some of hospital departments employ game specialists. Their job description is to fulfill a leisure time of sick children, but first of all preparation of a child on procedures, explanation what is ahead of a child in a hospital, and an attendance at treatments. If a department has a game specialist and a pedagogue, a school is fully focusing on primary objectives, i.e. ensuring a continuity of the education and teaching of children and enable smooth return to a home institution. Pedagogues are still one of a solid support and confidants of small patients and parents. The explanation of medical treatments is then upon game specialist. If a department has no game specialists, an integral parts of a pedagogue's job description are even activities including a psychotherapeutic child preparation for medical treatments. The aim of these activities is to free a child from a fear of medical treatments. Older children may use "working pages" – cards, where are detail descriptions of medical treatments. Pedagogues and game specialist, after a discussion with the hospital staff, are taking a part in cards production process.

The main methods using for the explanation of diseases to a small patients are game activities and demonstrations – a child is explained a procedure on a doll of a boy or a girl (adequate to a child age, mental level, and psychic state), which parts of the body are involved in the injury or in the disease and what methods will be used for a full recovery. By means of manipulation

a child can all alone try what is going to happen with a child's body and the fear from an unknown procedure might be "lived" in advance. Except the dolls, there are even puppets used for the demonstrations. Mistress teacher can borrow real instruments from doctors, e.g. phonendoscope, ORL mirror, injections etc. By older children there can be educational method used – a discussion by an opened anatomy book, photo documentation, video projection of a treatment etc.

A pedagogue has to act carefully and sensitively. Every single child is the individuality. Not every child is able to absorb some information about treatments from psychological point of view. There should be even a shame taken in an account, especially by older children. Therefore, the one (a pedagogue or a game specialist) that is discussing a medical treatment with a child has to choose a strictly individual approach with a preservation of privacy and discreteness. There are some parents that from a religious or others reasons do not want to a child to be informed (by whom a presentation of a treatment might have a contra productive effect). All the factors have to be considered carefully in advance.

An evaluation of an issue understanding and a managing of a treatment has to be from a psychology point of view only positive - a compliment for a child effort and bravery (even in the cases when a child did not cope with the situation). The positive reaction of a pedagogue brings an assurance that even a child gave in the pain and the fear, a pedagogue do not damn a child; a pedagogue keeps a trust in him or her and that there is still hope and will to cope with the situation. Training of such an approach that teach a child to not give up, even despite of a self failure to be able to set the teeth, and believe that a child relatives do not damn him or her, is for a child a priceless device in to the future; not only for a school work, but above all for a live itself - for future relationships, professional realizations and for a role of parents. **The theory of hospitalized pupils education** deals about what methods, forms, and tools seem to be the most adequate for the education of hospitalized pupils; in a period when a child becomes a pupil in a hospital school, or from a moment, when an attending doctor allows a child to participate in the education until the time, when a patient is returning back home.

A pedagogue makes sure him or herself about a state of pupil's knowledge through a repetition of studying matter and based on a health condition he or she can move on. During the teaching a pedagogue explains a new matter and enters homework. The homework is solved out independently. During the teaching a pedagogue is checking the work; if some troubles appear a teacher will recheck the work and practice it again (Vítková, 2006).

An every day question, that pedagogues of sick pupils ask him or herself, is what should be chosen as the most effective approach in the educational process to meet the educational and teaching objectives; i.e. balance in an adequate way a choice of the most effective methods in a relation to the objectives and to a content, with regard to the pupil's abilities and skills (Janiš, 2006). For needs of educational process in hospital schools it is necessary to

take in account an actual health condition of pupils, their psychic conditions, actual knowledge, hobbies etc. We result from a procedural aspect or from a summary of educational methods from Mojžišek (1988):

5.1 Motivational methods

An education in hospital schools is specific in fact that a vision of teaching is motivation on its own. The school education is a variegation of a monotonous hospital regime; an opportunity to focus on other thoughts than on diseases and homesickness; a touch of a “normal” reality in an adverse environment that a pupil is in during a hospitalization. The pupils, especially from a first level of primary school, are keen to show off their knowledge to a pedagogue and they make an effort to continue in teaching. Pupils from higher years are often afraid of a possibility of missing the studying matter and they welcome a school work with a hope that “it will not be so bad after returning back to a home institution.” The pedagogues are of course taking in account changes in a health condition, based on which they put adequate requirements on their pupils.

Thanks to an individual approach the pupils are often achieving better results than in their home institutions. It is managed to hold a pupil interest with a little footsteps, free her or his thoughts from the pain and fear, and return a hunger for learning and gathering new information. Pupils of an older age are often choosing a studying matter on their own, which they missed or did not understand properly in their home institutions. A self confidence of a child is often returning back even after a long time missing cooperation between a home institution’s pedagogue and parents; the motivation and a positive approach to the education is again developed. If the reactions of the children on a school work are positive and integration into educational activities is spontaneous - it reflects that the methods are effective and adequate.

An individual work with an every pupil is subsequently enchanted and extended by work in a group; where is a varied age-class distribution, pupils from different schools and different domiciles are meeting with each other. Thanks to the cooperation, support and motivation there are more easily accepting new knowledge; they are behaving in more open way and they are more tolerant, they learning how to respect others and how to be respected (http://skola-uohospital.hostuju.cz/o_nas.html).

From other motivation methods seems as a suitable *the “protracted” motivation* – in the ending of a lesson of an exposure type, a pedagogue is using some attractive items to evoke an interest about next studying matter in a next lesson. A pupil is looking forward to a next lesson and in a free time he or she can find some information about the subject thanks the internet in advance. Information of a didactic aim as a motivation is generally advised in the education of older pupils, but here it has its foundation by all age-classes, of course information adequate to a mental and age level of a pupil. Pedagogues are often listening

from their pupils if it is necessary to study in a hospital, for how long, what subjects, and why. An explanation what studying matter will be discussed and presentation of an approximate pupil's schedule bring a light into these questions and might be motivating into a school work. In the motivation methods there can be even examples from praxes included. In the hospital environment these examples might be implicated to a day regime and to situations that a child is usually found in and that a child is usually solving.

For example – during a mathematic lesson, during teaching percentage and fractions, a discussion might be touching a snack; how to split an apple, a cake or icecream cake for two, three or more friends in a room, in the way that all of them will have the same piece. What piece will eat a child in a room where are four children? And what if some impolite child will eat a piece belonging to his friend? Etc.

A thankful motivation factor, especially by young children, is a ritual. It brings a certain feeling of security in an unknown environment that is connected with a lot of pain, stress, and anxiety. The ritual might be a concreted signal whit that a pedagogue is knocking on the room doors of their pupils and he or she is in such a way announcing an arrival. It might be a greeting that is used between a pedagogue and pupils as a mutual welcome in the beginning. Next ritual might be a song or a poem that is entering or ending a lesson.

Not only by preschool aged children, but even by first school level pupils, it seems very effective a usage of thematic "leitmotivs"; topics, that are fading into all subjects in certain time intervals, most common in a week or in a fortnight. These topics are generally planed in the beginning of the year in a skeleton plan. It deals about the year seasons usage and related changes in the nature, traditions, public holidays, anniversaries, etc. The education in such a section is then fulfill with e.g. the fore spring theme, spring flowers, etc.; the sections might be also vitalized with nontraditional activities – mask production, balls organization, etc. These activities have to be consulted with an attending doctor, in some departures, e.g. immovable patients; these activities are not suitable at all.

A motivation for participation in the education and for a smooth communication with a pedagogue is an emotional support of children – expression of a frank interest of a pedagogue about a child's problems and his or her school results, smiles, caresses, cheers, a promise of a small material prize. This might a candy – of course based on a child's health condition, furthermore a picture, stickers, puzzles, sudoku; it is based on a child age, gender, and hobbies.

5.2 Exposure methods

The most frequent exposure methods used in hospital schools are *verbal* methods, whether monological or dialogical.

Especially by younger school aged children a method of *narration* it is suitable. Besides a fact that the method is effecting as a motivator, it strikes children with its emotional elements and it has ability to establish a close social interaction a pedagogue – a pupil. This method might be suitable supported by pictures demonstration, by photos or didactics tools.

Demonstrative methods are especially pleasant, because they clearly show a principle of an issue or a studying matter. A good assistant during the explanation of studying matter and during a further practicing is adequately chosen *teaching tools*. However they have to be suitable for specific conditions of work in hospital schools. It is advisable to have same or similar teaching tools, which are the pupils using in home institutions.

The tools variegating the education have to meet following criteria. Above all the have to be suitable form a hygienic point of view – the most suitable are some tools in transparent washable covers made of plastics, pictures, graphs, tables, surveys etc. If a pedagogue is preparing some tools, the most common are some papers or cards from paper; it is suitable to laminate them, namely not only because of hygiene, but even because of durability. A next criterion during a preparation of the tools is their size. In contrast to a teaching in a common class it is necessary to use tools of smaller size, especially by lying pupils. The tools should be also light, easily portable; it is also necessary to take a notice of a child safeness, so that a child will not be harmed by a manipulation with them (Kalendová, 1985).

During the teaching in hospital rooms there is no possibility to use blackboards. It is advisable to use, for a better clearness of a teaching subject, mentioned graphs, tables, etc. (especially by older pupils) – for a longer durability again laminated in a transparent cover. A good tool for a work with a bedridden pupil is a washable writing table with markers.

The most suitable tools are generally those, which based on manipulation lead to thinking, decision making process, acting, and to support an activity of a child. By younger pupils it is necessary to keep in view game and entertainment factors than information; that is why there should be more frequent those tools that are enabling “game occupation”. Among these tools might be various social games that a pedagogue is preparing on him or her own. Their usage is very broad; they will serve for an exposure of a new studying matter as well as during repetition and practicing of an older studying matter. A game might be played with a one pupil during an individual teaching as well as with more pupils by a table in a room or in a playroom or in a classroom. It might be made as a play ground where the players are moving their figures in certain boxes and they fulfill tasks prepared on cards. A topic and a way of elaboration is based on a pedagogue fantasy and on a didactic objective, i.e. what is a game meant for (exposure, fixation, concrete subject or concrete studying matter). Elaborating of such a tool takes a solid amount of a pedagogue time; if it is already elaborated it might be use for a long time period. After a certain time spends in a hospital school a creative pedagogue has several pieces of these nontraditional teaching tools – so that he or she creates a special-interest portfolio. Expect of the games that are function on playing boxes,

figures, playing dices bases; there are also often used games on pexeso, domino, and puzzle bases.

Elaboration of nontraditional activities and connected elaboration of tools and preparation for teaching put great demands not only on a pedagogue fantasy and creativity. A pedagogue do not need to be alone in these activities; ideas on elaboration of adequate tools and their realization might be entrusted to students (especial in faculties hospitals in cities) that are on pedagogical praxes or other specialist that are participation on leisure activities scheme of sick children (e.g. high schools students specialized in social work etc.). Pupils might also assist at elaboration of such a game during a leisure time or during a time spent in a pubic nursery. They might be drawing according to a model, cutting out cards, painting pictures, etc. Pupils of the older school age and high school students may come with valuable ideas how to improve and complete the pedagogue's own didactic games and tools.

A significant toll in education of hospitalized patients is a computer. Today, nearly every single children departure has some – in a playroom, or in a classroom, in a hall, or directly in a patient's room. Some hospital schools use notebooks in the work with bedridden patients. The work with a computer brings a broad spectrum of possibilities for educational work of a pedagogue. If a computer is connected to the internet, there might be some information found relevant to a studying matter (e.g. for homework). A role of computers and the internet can not be overestimated, at time pupils are spending more time than is desirable using the internet – as a tool for a longitude fulfillment of a leisure time, this tool can not be recommended. In a hospital environment a computer has lot of positives. Thanks this tool children can find not only some information relevant to the educational process, but they might be in a contact with the outside world. They can email to friends from home and from a school, receive emails form parents, and chat with close persons.

Expect a classical demonstration, there can be also *a comparative demonstration* used. This method might be predominantly used with pupils that are educated in groups within various competitions. For example in art education – pupils are drawing pictures on a concrete motive, final works are collected, and they alone choose the bests that will be used for a decoration of halls or directly of patient's rooms.

A longitude observation method might be used occasionally in a hospital school environment, with regard to a fact that a time of pupils' hospitalization is shortened as much as possible. Its place is so that in children sanatoriums and in medical institutions, or in classes of day stationeries at faculty hospitals.

5.3 Fixation methods

An initiative to fill in gaps of pupils in a studying matter, catch up missing matter, and keep up with a home institution might take priority over an interpretation than over a

recapitulation. A significant amount of time is anyway dedicated to fixation methods that are focusing on the repetition and the training, especially knowledge repetition methods. The most frequent are questions and answers methods – the form of question during studying matter exposition and after it – in the end of a pedagogue interpretation and in the end of a class.

For the repetition serves also homework – in this case not “home”, but work set by a pedagogue to a pupil in the end of classes that should be prepared to a the next lesson. In a home environment supervision upon this process is in parent’s hands; a pupil is elaborating them under parent’s supervision, or parents just only confirm them with their signature that the pupil elaborated homework. In a hospital school this is not possible; children older than 6 years are not usually hospitalized with their parents, pupils are so that lead to an independent work.

There broad possibilities for an independent work of pupils in this type of schools. This fact comes from the educational conditions, especially from a chronicle absence of time for a direct pedagogic work. It takes only a fragment of time; it is followed with an individual work of children that is significant thanks highly productive peaces of the educational process.

A pedagogue hast to very carefully think about the *individual work* of their pupils and there have to be a very good organization. A variance in a longitudinal lack of the direct educational time and in a potential excess of a pupil’s study time can not be solve out with extensive homework after an opening instruction. Children have no possibility to check the homework if they are right or not; a feedback is missing. The experience shows that pupils are losing their motivation and confidence during a continual work and a level of results has a decreasing tendency (Sasín, 1970).

The individual work has nothing in common with such a work when pupils are only occupied thanks activities, or remaining silence, or order in a departure is not disturbed. Individually pupils may work:

- during educational process itself,
- during elaboration of homework into next classes,
- during other activities that are under a supervision of a pedagogue, mistresses in a public nursery, but even of the hospital staff (Ochrymčuk, 1962).

Thanks to the individual work a pupil is stabilizing and deepening a new studying matter. A pupil is also trained in an individual thinking and he or she is learning how to use gained knowledge.

This work has also a significant educational and educationaltechnique meaning – a pupil is learning how to study. It is really hard for a pedagogue to prepare for the pupils’ individual

work such tasks that would bring not only the new knowledge, but also that would entertain them and occupied them, and that would help them to overcome a boredom, homesickness, and unpleasant medical treatments and diseases. That is why is so necessary to choose different entertaining and various forms of the occupation for the pupils' individual work. By older pupils a basement of the individual work is remaining in studying books, textbooks, or other text. A pupil must be well oriented in a textbook and a pupil must know how to use it. The direct teaching is connected to the previous individual work of a child and it is again setting new tasks for the next individual work. Form the beginning a pedagogue is submitting easier tasks and subsequently the tasks are getting harder. But the individual tasks have to be chosen carefully (ask form pupils only the knowledge that they know and that they can manage elaborate).

During the direct teaching a pedagogue has to think of an adequate procedure for the individual work; lead a pupil towards an adequate work organization. These abilities and habits are valuable for the individual and active work and a pupil has to consequently master them. Abilities and habits of the individual work are conditional on volitional qualities of a pupil. The quality of the individual work affects predominantly: self-discipline, endurance, determination, discipline, as well as concentration of an attention (Kalendová, 1985).

6. Special pedagogical diagnostics in hospital schools

During pupil's knowledge verification process unsubstantial place occupies the criteria pedagogical diagnostics – a pedagogue is verifying what level of knowledge a pupil can manage (i.e. studying matter that had been though in a home institution before hospitalization). During educational process in a hospital school the criteria diagnostics is supplemented by an individual diagnostics. During this diagnostics a pedagogue is observing progresses of a pupil from the very first meeting. Results form the individual diagnostics serve for speed and quality diagnoses of knowledge adoption process during the pedagogical intervention (Zelinková, 2001).

For pedagogues in hospital schools the individual diagnostics and the individual approach are significant. In the very first place stands a success of an individual and self confidence support of young patients. Children are able to risk more during the individual teaching even for a high price – a failure. They are often surprise thanks to theirs achievements and therefore they are becoming more self confident and independent (<http://www.sweb.cz/szs/>).

The individual diagnostics is also a good tool for an auto evaluation of a pedagogue – revision of an approach to a pupil, usage of a pedagogical and special-pedagogical methods, forms, and instruments. The individual diagnostics may serve for a support of a pupil's positive approach to the school – e.g. highlighting results that a pupil achieved during the stay in a

hospital school. There might be found a collision between the criteria diagnostics and the individual diagnostics systems during a classification process.

Educational plans represent criteria that a child should be meeting and according to a level of fulfillment a child is classified. If a pedagogue for classification of a pupil (weakened by a longitudinal diseases and with a restricted time that can be devote to the school by treatments and examinations) is using only the criteria approach without an emphasis of the individual achievements, there might be expected a motivation lost, lack of interest, even some disciplinary issues might occurred or ingrown of a pupil in his or herself, and an invariability or a degradation of a child's health condition.

A pedagogue in a hospital school sees his or her pupil from a wider perspective. A child is not subjecting to the family and home institution influence; a pedagogue often sees a child in intimate situations, sees a child's relation and behavior to other patients, hospital staff, and to the school work. These observations enable a complex view on a pupil and the pupil is unwittingly unfolding his or her cause of failure and causes of conflicts in behavior (Dvořáková et al., 1975).

7. A sick pupil classification

A classification of a sick pupil is a responsible and difficult task. A pupil can not be classified insensitively without taking in account a health condition. On the other hand a pupil has to be classified objectively, so that a pupil will not abuse his or her health condition in classification process. Usually is classified mastered studying matters and as a bets form of classification is seen an oral formulation (Vítková., 2006).

After ending of a hospitalization, a hospital school is sending to a home institution a personal file of a pupil with an evaluation of behavior and relation to the education, the last studying matter, and a classification proposal (only if a health condition was at least for a month or longer on an adequate level). The record is elaborated by a responsible pedagogue and it is signed by a head of a school. In the case of a shorter hospitalization, a pupil is informed about the classification continuously, as same as in a case of a pupil hospitalized for a longer period; the meaning of classification is arranged with a pedagogue individually. The personal file of a pupil is established even in this case, but it does not contain the classification.

Legitimate representatives of pupils, if they are hospitalized with their children, are continuously informed about educational outcomes after an agreement with a pedagogue; in other cases information handover is made during visits in a hospital, by a phone, or by emails. A part of a complex classification in hospital school is a pupils' self classification. It develops self-respect and self-confidence of pupils, if it is observed and revised by a pedagogue it helps to develop a pupil's personality; it brings to a pupil an overview on her or his achievements

and usage of educational styles. It teaches a pupil how to cope with failures and mistakes that are occurring during a school work – to accept them as a natural part of the process. Pedagogues are discussing the mistakes with their pupils and the pupils might also correct some of their work. A pupil is led onwards to the state when he or she is able to discuss his or her performance and results, try to describe what is on sufficient level and what is not, and how to continue in the work. It is desirable to establish so called teaching diary – written remarks are not as passing as oral comments, they might be recalled. There might be some experience from a hospital mentioned in such a dictionary – experiences from a day to day routine in a department, from extraordinary activities – hospital jesters' visits, trips outside a hospital – zoo, etc.

The dictionary might be filed in with some pictures or photos from these actions. After returning back home, this might serve as a memory; If a pupil is asked to present the stay in a hospital to classmates – experience and experiences, or classmates and friends are curious about the stay in hospital, the dictionary enables a better recollection and photos can underline the experiences.

For a class teacher of home institution the evaluation of pupil's work is the most valuable output (exercise books and work sheets) that enables a complex point of view on a state of studied matters in a hospital school.

Hospital schools pedagogues count with a variant that a pupil after hospitalization may remain home for a longer time period. Already during a pupil's stay in a hospital they are trying to prepare the pupil on this fact and explain subject matter in advance. Some hospital schools are also offering a possibility of consultations, when a child during a check up is coming to consult the subjects (http://www.skolaftn.cz/zakladni_skola.html).

Others are offering a professional assistance to home institutions pedagogues during teaching provision or during returning of a pupil in a home institution in the way that obligations from the school law about an attendance and about a teaching of a longitudinal sick child would be fulfilled. For example – The special primary school at the Child hospital on Černopolní 9 in Brno, elaborated a project "Home teacher" focusing on longitudinal sick children that are not able to attend classes during a whole year in a home institution and they have to usually interrupt studying because of a health condition; or after the returning they have to pass an exam from a half-year or whole year's subject matter. A home institution pedagogue is usually starting to attend a pupil after a half of the year absence. To ensure the same conditions for these children as their contemporaries have, there is preparing a project called "Integrational home education". A home pedagogue is used the most by children with oncology diseases, cardiac, children with immunity disorders, and chronically sick children (<http://www.ahojkola.cz/docs/domaciucitel.pdf>).

A care about bedridden pupils is usually shielded by a home institution. It would be definitely desirable if a home institution, after a concrete time period from returning of a pupil from a hospital or from a home therapy, would send a report about a pupil's re-integration in to an educational process; this is however happening very rarely. Children after moving off a hospital, with an exception in children that are hospitalized regularly, are literally "disappearing" and feedbacks that would certainly bring significant outcomes about pedagogical fruitfulness of pedagogues in hospital schools are lost.

Conclusion

The school education is without any doubt belonging between one of the best occupation of a sick child. It helps a child to return to a common life, it brings joy, selfconfidence, and a will to recover. It indisposes a child attention from a disease, focuses child thoughts on homework, and keeps a child fresh and in a stable working activity. It also contributes to a fact that a child in a hospital environment, usually unknown environment, meets a regime similar to a former one (education in the morning, after the rest homework and entertainment in the afternoon – reading, games, TV, pleasant visits, etc.).

A pedagogue in a hospital school is facing an issue from a first meeting with a pupil – how to simultaneously observe and educate, do diagnostic and compare. A good special pedagogue has to have not only solid experience and knowledge, but he or she should be characterized by fantasy and pedagogical institution. In present days it is necessary to be not only a pedagogue but also a manager; with the regard to distribution of a financial support from grants on nontraditional activities, play rooms and class rooms' equipments, purchase of didactical tools, etc., coordination of voluntary's activities, cooperating with a game specialists (if a specialist works in a department).

A hospital school pedagogue occupation is specific thanks to a need of a careful consideration what didactics methods, forms, and tools should be used for a concrete department, a group of pupils, or for an individual work with a concrete pupil. During a pedagogical work with hospitalized pupils knowledge of special pedagogy didactics and its application during a teaching of sick children in a hospital environment is necessary; but also a solid sense for a pedagogical improvisation – an ability to react flexible on hectic changes consequent from a hospital environment – new patients incoming, unexpected leaving of pupils in the middle of teaching because of medical examinations and treatments – returning of a friend back home or transfer to an another department, spoiled visits, disappointments from not receiving a post, etc.

The presented text tried to discuss some spheres from the educational process in hospital schools' area and from hospitalized children didactics; that is only a small part from problematic spheres in somatopedy; or its part that is dealing with the educational and

teaching issue of hospitalized children. This problem is closely connected to a sick children quality of life and its correct solution enables a faster process of recovery. There are lots of other tasks ahead of it, demanding further elaboration. Spheres dealing not only about the educational issue and teaching in a hospital school, but spheres discussing a fact, what part plays hospital teaching in a complex health care about children with regard to a today's technological advance in medicine, trend in shortening of hospitalization, and a newly occurring phenomenon focusing on a psychical support of children and on quality leisure time – voluntary activities, application of expressive forms of psychotherapy, hospital jesters, games specialist, etc.

References and citations

- (1) ČÍŽKOVÁ, V. Celodenní výchovný režim školy při nemocnici. Otázky defektologie. Roč. 21, č. 10, 1978-79. S. 464 – 467.
- (2) DLOUHÁ, J., DLOUHÝ, M., 2012. Sociální opora hospitalizovaného dítěte. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. 127 s. ISBN 978-80-7290-556-0.
- (3) DLOUHÁ, J., DLOUHÝ, M., KAŠPAR, L. 2012. Náplň činnosti herního specialisty na dětských odděleních v ČR se zřetelem ke komunikaci s hospitalizovaným dítětem. In Komunikace a handicap. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Gaudeamus. s. 428-439. ISBN 978-80-7435-161-7. A
- (4) DLOUHÁ, J., DLOUHÝ, M., KAŠPAR, L. 2012. Poskytování informační sociální opory pracovníky pomáhajících profesí rodičům hospitalizovaného dítěte. In Komunikace a handicap. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Gaudeamus. s. 478-490. ISBN 978-80-7435-161-7. b
- (5) DLOUHÁ, J., DLOUHÝ, M., 2015. Pedagogická podpora nemocného dítěte. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. 306 s. ISBN 978-80-7290-838-7.
- (6) DVOŘÁKOVÁ, J. et al. Boj proti propadání žáků v nemocniční škole. Otázky defektologie. Roč. 17, č. 4, 1974 -75. S. 157 – 165.
- (7) HIBLBAUER, J. Specifičnost práce učitelů na školách při zdravotnických zařízeních. Otázky defektologie. Roč. 6, č. 7, 1963-64. S. 198 – 200.
- (8) <http://www.ahojškola.cz/docs/domaciucitel.pdf>
- (9) http://www.skolaftn.cz/zakladni_skola.html
- (10) <http://www.sweb.cz/szs/>
- (11) Janiš, K. (2006). Obecná didaktika – vybraná témata. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 80-7041-080-9
- (12) KALEDOVÁ, M. Samostatná práce žáků ve škole při zdravotnickém zařízení. Otázky defektologie. Roč. 28, č. 2, 1985 - 86. S. 54 – 56.
- (13) KNOL, N., COURLANDER, H. European Hospital Education. Where and How? A Survey of Hospital Education in Europe. In. COURLANDER, H. (ed.) Developments in European Hospital Education. Amsterdam: Zienhuisschool, 1993.
- (14) MICHALIČKOVÁ, J. Problémy výchovy a vyučovania detí v liečebných zariadeniach z aspektu pediatrického. Otázky defektologie. Roč. 4, č. 4, 1961-62. S. 99 – 101.

- (15) MOJŽÍŠEK, L. Vyučovací metody. Praha: St. Ped. Nakl., 1988.
- (16) OCHRYMČUK, L. K samostatné práci žáků ZDŠ při nemocnici. Otázky defektologie. Roč. 5, č. 3., 1962 – 63 s. 86 – 89.
- (17) PLEVOVÁ, M. Dítě v nemocnici. Brno: Paido, 1997. ISBN 80-7315-134-0.
- (18) SASÍN, J. Pokroky v somatopedii. Otázky defektologie. Roč. 13, č. 2, 1970-71. S. 65 – 77.
- (19) SASÍN, J. Specifičnost realizace nové koncepce výchovné péče na neurologickém oddělení dětské nemocnice. Otázky defektologie. Roč. 8, č. 9, 1965-66. S. 327 – 333.
- (20) VÍTKOVÁ, M. Somatopedické aspekty. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-134-0.
- (21) Vyhláška 62/2007 Sb., kterou se mění Vyhláška 73/2005 Sb. o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů více nadaných.
- (22) Vyhláška 73/2005 Sb. o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů více nadaných
- (23) Zákon č. 561/2004 Sb., v platném znění, Školský zákon, § 50, odst. 2 § 50. [online] publikováno 2. 3. 2009. [cit. 14. 4. 2011]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/skolsky-zakon>
- (24) ZELINKOVÁ, O. Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program. Praha: Portál, 2001. ISBN 80– 7178-544X.

ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF THE SLOVAK AUTOMOTIVE INDUSTRY

Jarmila Hudáková²

Abstrakt

Cieľom tohto článku je analyzovať obchodnú konkurencieschopnosť automobilového priemyslu v Slovenskej republike v období 2010 až 2015. Aby sme dosiahli cieľ použili sme ukazovatele: RCA, RCA_1 , RCA_2 , Michaelyho index, Grubel-Lloydov index. Údaje o importe a exporte (v USD) v automobilovom priemysle podľa kódov HS, pre Slovenskú republiku a svet, boli získané v databáze UN Comtrade International Trade Statistics. Výsledky ukázali, že Slovensko má komparatívnu výhodu v komodite automobilov. Tiež index RCA_1 dosiahol kladné hodnoty vyššie ako 1, čo je index konkurenčného rastu. RCA_2 je kladný, čo znamená, že export automobilov je vyšší ako import v sledovanom období. Michaelyho index je porovnateľný s výsledkami hodnotenia pomocou indexov RCA a potvrdzuje konkurencieschopnosť Slovenskej republiky. Grubel-Lloyd index poukazuje na vysoký stupeň inter-sektorového charakteru zahraničného obchodu. Export automobilov dosahuje 18.68% podiel z celkového exportu Slovenskej republiky.

Kľúčové slová

Automobilový priemysel, konkurencieschopnosť, komparatívna výhoda, RCA, Michaely index, Grubel-Lloyd index.

Abstract

The aim of this paper is to analyse the trade competitiveness of the automotive industry in the Slovak Republic over a period 2010-2015. In order to achieve the objective were used indices: RCA, RCA_1 , RCA_2 , Michaely index, Grubel-Lloyd index. Import and export data (in USD) on automotive industry by HS code for Slovak Republic and world are available in UN Comtrade International Trade Statistics Database. Results showed that Slovakia has a comparative advantage in commodity motor vehicles. In addition, RCA_1 reached positive value greater than 1, what is index competitiveness growth. RCA_2 is positive, this means that export of vehicles is higher than import in this period. Michaely index are comparable with the results of the evaluation based on indicators RCA and it confirms competitiveness of Slovak Republic. Grubel-Lloyd index values showed a high degree of representation of the commodities of inter-sectoral character in foreign trade. Export of motor vehicles has share of total export of Slovak Republic 18.68 %.

² Ústav ekonomiky a manažmentu, Fakulta prírodných vied, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Trieda Andreja Hlinku 1, 949 74 Nitra

Keywords

Automotive industry, competitiveness, comparative advantage, RCA, Michaely index, Grubel-Lloyd index.

JEL Classification

F11, F14

I. Introduction

In the past several decades, the Slovak economy moved from isolation and centrally commanded international trade to openness and integration into the European Union and global markets. Now, the Slovak economy is highly open. The Slovak economy is a small domestic market what does not allow producers to take advantage of economies of scale. In my view, economic reforms in Slovakia created an investment friendly environment that helped to attract foreign direct investment.

Slovakia has become one of the leading car manufacturers in Central Europe, mainly due to the presence of three world-class automotive companies: Volkswagen Slovakia, Bratislava; PSA Peugeot Citroen Slovakia, Trnava and Kia Motors Slovakia, Žilina. Currently it comes to Slovakia fourth car producer Jaguar Land Rover. It is expected that the first cars will be made in 2018 and in the first phase is expected production of 150 thousand vehicles (Speth, 2015). Slovakia is the first in the production of cars per capita. In 2014, it produces 183 cars per 1,000 inhabitants (Sario, 2015). Slovak development into one of the world's most important automotive hubs began in the early 90 years, when the German Volkswagen decided to build the factory for car production. Further impetus for growth and development of the automotive industry and supply sector in Slovakia was the arrival of powerful automakers PSA Peugeot Citroen of France and Kia Motors from South Korea both of which started production in 2006.

II. Research methodology

The theory of comparative advantage (Ricardo, 1821) is perhaps the most important concept in international trade theory. The sources of the misunderstandings are easy to identify. First, the principle of comparative advantage is clearly counter-intuitive. Many results from the formal model are contrary to simple logic. Secondly, the theory is easy to confuse with another notion about advantageous trade, known in trade theory as the theory of absolute advantage. The logic behind absolute advantage is quite intuitive. This confusion between these two concepts leads many people to think that they understand comparative advantage when in fact, what they understand is absolute advantage. Finally, the theory of comparative

advantage is all too often presented only in its mathematical form. Using numerical examples or diagrammatic representations are extremely useful in demonstrating the basic results and the deeper implications of the theory. However, it is also easy to see the results mathematically, without ever understanding the basic intuition of the theory. Theoretical foundation and empirical measures of comparative advantage have long been analysed by trade economists. Especially, Ricardian comparative advantage has long been perceived as a useful pedagogical tool: The modern version of the Ricardian Model assumes that there are two countries, producing two goods, using one factor of production, usually labour. The model is a general equilibrium model in which all markets (i.e., goods and factors) are perfectly competitive. The goods produced are assumed to be homogeneous across countries and firms within an industry. Goods can be costlessly shipped between countries (i.e., there are no transportation costs). Labour is homogeneous within a country but may have different productivities across countries. This implies that the production technology is assumed to differ across countries. Labour is costlessly mobile across industries within a country but is immobile across countries. Full employment of labour is also assumed. Consumers (the labourers) are assumed to maximize utility subject to an income constraint. However, Ricardian comparative advantage received little attention in empirical studies. The main reason behind this lack in empirical tests of Ricardian model is the absence of a clear theoretical micro-foundation and theoretically consistent measure of comparative advantage.

The Balassa Index of Revealed Comparative Advantage (Balassa, 1965) has been widely used to approximate countries' sectorial specialization (Amighini et al., 2011) but suffers both theoretical foundation and empirical distribution weaknesses. Theoretical foundation of the Balassa Index has long been debated in the literature since it does not really match the original Ricardian idea of comparative advantage (Vollrath, 1991). Ricardian comparative advantage, indeed, is based on the intrinsic (ex-ante) nature of the country in being relatively more efficient in the production of a certain good. Unfortunately, Balassa index fails in fitting this idea since it is based on the actual (ex-post) realization of bilateral sector's trade flows, mixing up exporter with importer and sector specific factors affecting trade. Balassa Index has also been criticised for its poor empirical distribution characteristics (Hinloopen and Van Marewijk, 2001).

The Revealed Comparative Advantage (RCA) index has been used as an indicator of trade competitiveness, which reveals the export efficiency. The advantage of the RCA index is simplicity and quite good interpretation. Various modifications of RCA index are applied. There are following formulas in the paper:

RCA Indicator of global comparative advantage:

$$RCA = \ln \frac{\frac{x}{m}}{\frac{X}{M}} \quad (1)$$

x – export of commodity
m – import of commodity
X – total transportation export of country
M – total transportation import of country

If $RCA > 0$, the country has a comparative advantage in commodity, if $RCA < 0$, then it reaches comparative disadvantage and if the result is equal to 0, then we cannot talk about comparative advantage or disadvantage.

RCA₁ Index of competitiveness growth or Growth Balassa index

$$RCA_1 = \frac{\frac{X_{ij}}{X_i}}{\frac{X_j}{X}} \quad (2)$$

X_{ij} – export of country “i” in the commodity group “j”
 X_i – total export of country
 X_j – world export in the commodity group “j”
 X – total world export

If $RCA_1 > 1$, the country specialises in export for the commodity and has a comparative advantage in the analysed commodity. If $RCA_1 < 1$ it is not and has not any comparative advantage.

RCA₂ net trade performance

$$RCA_2 = \frac{X_{ij} - M_{ij}}{X_{ij} + M_{ij}} \quad (3)$$

X_{ij} – export of country “i” in the commodity group “j”
 M_{ij} – import country “i” into the commodity group “j”

RCA_2 reaches values between -1 (when export does not exist) and +1 (when import does not exist). In case the results are negative, up to -1, the country has a comparative disadvantage. On the other hand, if the results are positive, the country has a revealed comparative advantage. Another index of competitiveness evaluation, we chose the Michaely index to examine whether both the indices demonstrate the same trend or not. The indicator was developed, by Michael Michaely (1962/67), as an ‘index of dissimilarity’ for a country (Laursen, 1998).

Michaely Index (MI)

$$MI = \frac{X_{ij}}{\sum X_{ij}} - \frac{M_{ij}}{\sum M_{ij}} \quad (3)$$

X_{ij} – export of country “i” in the commodity group “j”

M_{ij} – import of country “i” in the commodity group “j”

$\sum X_{ij}$ – total national export

$\sum M_{ij}$ – total national import

As Laursen (1998) interprets, the measure ranges between -1 and +1, with a neutral value of 0. A positive index value denotes a country’s specialization in a commodity and a country’s under-specialization in a commodity while given a negative value.

The Original Grubel-Lloyd index measures export potential at the macroeconomic level. It was modified for the evaluation at industry level and its calculation indicates the level of commodity representation in the intrasectoral foreign trade of the country. The formula to calculate it is:

Grubel-Lloyd index (GLI)

$$GLI = 1 - \frac{\frac{x_{ij}}{X_j} - \frac{m_{ij}}{M_j}}{\frac{x_{ij}}{X_j} + \frac{m_{ij}}{M_j}} \quad (4)$$

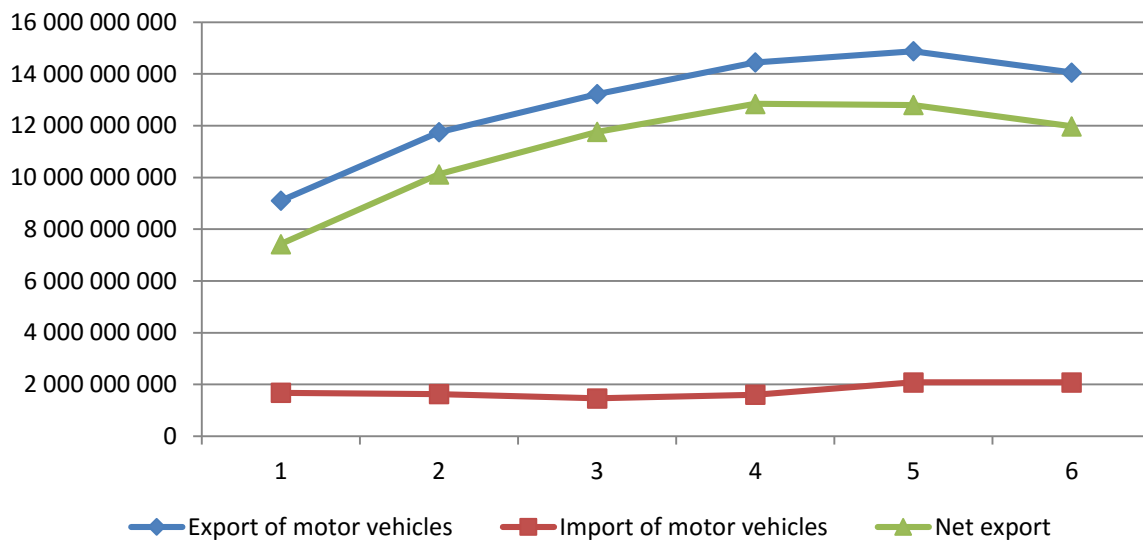
The values of GLI are in intervals from 0 to 1.

Import and export data (in USD) on automotive industry by HS code for Slovak Republic and world are available in UN Comtrade International Trade Statistics Database. UN Comtrade is a repository of official trade statistics and relevant analytical tables. It contains annual trade statistics starting from 1962 and monthly trade statistics since 2010.

III. Results and discussion

Graph no. 1 shows that the automotive industry produced a trade surplus. The values of net export had a slight decreasing trend in last two years, but over six years net exports increased to 61.3% of the initial amount. The automotive industry represented an average share of 16.45% of the national export in Slovak republic. The highest share was in 2015 of 18.68% of the national export. This percentage will rise after starting production in the producer Jaguar Land Rover in 2018.

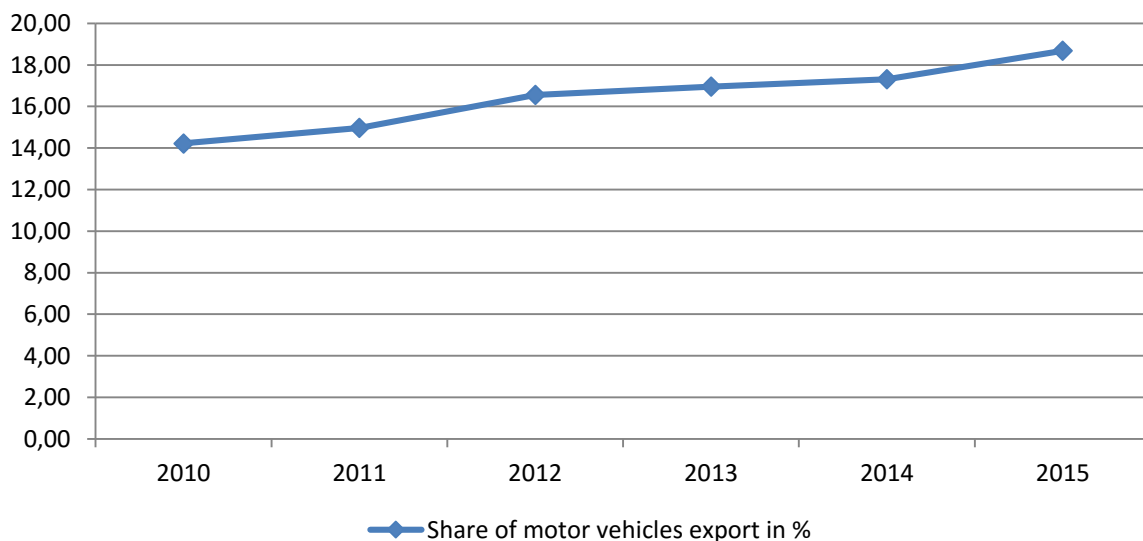
Graph 1 Net export

Source: self-processed base on data from UN Comtrade

Graph no. 2 shows the share of motor vehicles export in total export from Slovak Republic.

Graph 2 Share of motor vehicles export in %

Source: self-processed base on data from UN Comtrade

This share was increasing every year. In 2010, it achieves value 14.23% of total export, in 2015 share was 18.65%. There is probability increasing this share continue because another car producer is coming to Slovak Republic.

Selected indicators of trade competitiveness at the sectoral level were inspired by the effort to determine whether the automotive industry succeeded on foreign markets. The information was gained using the coefficient of RCA and its various modifications, RCA₁, RCA₂, Michaely index. The achieved results of individual parameter are given in table 1.

Table 1 Indicator of comparative advantages of automotive industry

Indicators	YEAR					
	2 010	2 011	2 012	2 013	2 014	2 015
RCA	1.1511	1.3702	1.5813	1.5125	1.3308	1.3898
RCA₁	3.8282	3.8347	4.2537	4.2711	4.3900	3.1331
RCA₂	0.6887	0.7565	0.8009	0.8004	0.7550	0.7422
Michaelyho index	0.1162	0.1285	0.1465	0.1499	0.1476	0.1584

Source: self-processed base on data from UN Comtrade

We calculated the positive value for RCA. Slovak Republic has been competitive throughout the whole analysed period. RCA indicator had fluctuating development. The country has comparative advantage in commodity if the RCA is greater than zero. The lowest value of RCA was in 2010 of 1.15. The highest value of RCA was in 2012 of 1.5813. According to the research Bobáková (2007) this indicator was in 1997-2003 between 0.061 and 0.638. In this period, Slovakia had competitive disadvantage.

RCA₁ reached positive value greater the 1, therefore based on this index, Slovakia has been competitive during the whole period. The country specialises in export for the commodity. If the results of RCA₂ are positive, the country has a revealed comparative advantage. We can see, in the table 1, all data are positive and it reached value from 0.6887 to 0.8009. In the research by Širá (2011) are indicators RCA₁ and RCA₂ in period 2004-2008. RCA₁ had value from 0,387 to 0,472. The indicator RCA₂ had value from 0,156 to 0,210. Value of indicators in the period of our research was improved and the competitiveness was increased.

The results of evaluation of the competitiveness of the automotive industry by Michaely index are comparable with the results of the evaluation based on indicators RCA. Michaely index confirms competitiveness of Slovak Republic. Its value is between 0.1162 and 0.1584. Košťálová in her research for year 2013 indicated that most of the benefits of Slovakia were concentrated mainly in the export of vehicles. She also proved comparative advantage for automotive industry for RCA₁ - 3,21.

The values of Michaely index are quite low level, what showed low specialization of the country but specialization of the country is growing during the selected period. According Bobáková this indicator was in 1997-2003 between 0.006 and 0.115 in 2003 and also according Širá was this indicator lower than our one. In period 2004-2008, Michaely index was between 0,067 and 0,096. Michaely index was also improved in period 2010-2015.

Table 2 The Grubel-Lloyd index (GLI)

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GLI	0,3097	0,248	0,2061	0,208	0,2571	0,264
	5			2		3

Source: self-processed base on data from UN Comtrade

If $GLI=1$ there is only intra-industry trade, no inter-industry trade. This means for example the country in consideration exports the same quantity of goods as much as it imports ($x_{ij}=m_{ij}$). Controversely if $GLI=0$, there is no intra-industry trade, only inter-industry trade. This would mean that the country in consideration only either exports or only imports good. In table 2 the Grubel-Lloyd index values showed a high degree of representation of the commodities of inter-sectoral character in foreign trade. It means that the export of motor vehicles is much higher than import of them to Slovak republic.

If we compared vehicle produced per capita by country in 2013 and 2014, Slovakia was on the first post of top ten producers. The average for European Union was 35 cars per 1000 inhabitants.

Table 3 Number of producer vehicles per 1000 inhabitants

Country	No. of vehicles per capita 2013	No. of vehicles per capita 2014
Slovakia	180	182
Czech Republic	108	119
South Korea	90	93
Japan	75	77
Germany	70	72
Canada	69	71
Slovenia	46	59
Spain	46	52
Belgium	48	50
United States	37	38

Source: self-processed base on data from OICA statistics

IV. Conclusion

Slovak economy is highly open. Slovakia has become one of the leading car manufacturers in Central Europe. The aim of this paper is to analyse the trade competitiveness of the automotive industry in the Slovak Republic over a period 2010-2015. In order to achieve the objective were used indices: RCA, RCA_1 , RCA_2 , Michaely index, Grubel-Lloyd index. Import and export data (in USD) on automotive industry by HS code for Slovak Republic and world are available in UN Comtrade International Trade Statistics Database. Based on results we can

conclude that Slovak Republic has a comparative advantage in production of motor vehicles. All used indicators point to competitiveness of Slovakia. In addition, RCA1 reached positive value greater than 1, what is index competitiveness growth. RCA2 is positive, this means that export of vehicles is higher than import in this period. Michaely index are comparable with the results of the evaluation based on indicators RCA and it confirms competitiveness of Slovak Republic. Grubel-Lloyd index values showed a high degree of representation of the commodities of inter-sectoral character in foreign trade. We expected improving of these indicators when Jaguar Land Rover starts its production in 2018.

References

- (1) AMIGHINI, A., LEOBE, M. and RABELLOTTI, R. (2011). Persistence versus Change in the International Specialization Pattern of Italy: how much does the 'Direct Effect' Matter? *Regional Studies*, 45, pp. 381-401
- (2) BALLASSA, B. (1965). Trade liberalization and "Revealed" Comparative Advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies* 3: 92-123.
- "Revealed" Comparative Advantage Revisited. In: B. Balassa (ed.), *Comparative advantage, Trade Policy and Economic Development*. New York, University Press.
- (2) BOBÁKOVÁ, V., HEČKOVÁ, J., (2007). Analýza konkurencieschopnosti slovenského spracovateľského priemyslu. *Politická ekonomie*, 4, 2007.
- (3) COSTINOT, A., DONALDSON, D. and KOMUNJER, I. (2012). What goods do countries trade? A quantitative exploration of Ricardo's Ideas. *Review of Economic Studies*, 79, 581-608.
- (4) HINLOOPEN, J. and VAN MARREWIJK, C. (2001). On the empirical distribution of the Balassa Index. *Weltwirtschaftliches Archiv*, pp. 1-35.
- (5) MICHAELY, M. 1962. 'Concentration in International Trade', *Contributions to Economic Analysis*, Amsterdam, North-Holland Publishing Company.
- (6) LAURSEN, K. December 1998. 'Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation' [Electronic Version] from http://www.druid.dk/wp/pdf_files/98-30.pdf.
- (7) RICARDO, D., (1821). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray. In: *Library economics Liberty*: <http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP.html>.
- (8) SPETH, D., R., Chief Executive Officer & Director at Jaguar Land Rover Automotive Plc. In: www.tasr.sk
- (9) ŠIRÁ, E., (2011). Impact of the Economic Crisis to the Machine Engineering Industry of SR. *Fakulta manažmentu, Prešovská Univerzita v Prešove*, In: Project Vega 1/0641/10.
- (10) VOLLRATH, T. (1991). A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127, pp. 265-280.
- (11) <http://www.oica.net/> - Statistica of International Organization of Motor Vehicle manufacturers.
- (12) <http://comtrade.un.org/> - Official trade statistics.

INSCENÁCIE HRY HAMLET WILLIAMA SHAKESPEARA PO ROKU 1989

Dagmar Inštitorisová³

Abstract

Contribution named Performances of William Shakespeare's play Hamlet after 1989 by Dagmar Inštitorisová deals with the analysis of reception of William Shakespeare's play Hamlet in Slovak professional drama culture after 1989. The core of analysis is to be found in the question how performance makers or theatre critics in analysed performances reflected central topic of a play (which was traced in study sources and detected by self-reflection of an author). The question is: How can we continue living in an era, which forces us on to make unfree decisions only?

Keywords

theatre performances, Slovakia, Hamlet, reflection, unfree decisions

Abstrakt

Príspevok s názvom Inscenácie hry Hamlet Williama Shakespeara po roku 1989 Dagmar Inštitorisovej sa zaoberá analýzou recepcie inscenácií hry Williama Shakespeara Hamlet, ktoré vznikli v slovenskej činohernej profesionálnej kultúre po roku 1989. Základom analýzy je otázka, ako inscenátori alebo divadelní kritici v hodnotených inscenáciách reflektovali hlavnú tému hry, ktorá sa vyprofilovala na základe preštudovania dostupnej literatúry a autopsie autorky štúdie. Ide o otázku: Ako sa dá žiť v dobe, ktorá núti iba k neslobodným rozhodnutiam?

Klíčové slová

divadelné inscenácie, Slovensko, Hamlet, reflexia, neslobodné rozhodnutia

JEL Classification

ZOO

I. Úvod

Inscenovanie jednej z najhranejších a najslávnejších Shakespearových tragédií *Hamlet* (1599 – 1601) (Podľa WILD, 2007, s. 16) má aj v slovenskej profesionálnej divadelnej kultúre pomerne bohatú divadelnú tradíciu. Od prvého uvedenia hry v roku 1925 v Slovenskom

³ Fedinova 2, 851 01 Bratislava, dagmar.institorisova@gmail.com

národnom divadle v Bratislave do polovice roka 2016 bola uvedená celkovo dvadsaťpäť krát. Z tohto počtu viac ako polovica – pätnásť - patrí inscenáciám, ktoré vznikli po roku 1989. V opernej podobe bola však doteraz naštudovaná iba dva razy, v muzikálovej išlo dokonca o prevzatú inscenáciu a ako baletná interpretácia nevznikla vôbec.⁴

Prehľad divadelných inscenácií v profesionálnych divadlách na Slovensku a v divadelne profesijne zameraných vysokých školách

Činoherné inscenácie:

1925	Slovenské národné divadlo Bratislava	réžia: Miloš Nový ako hosť
1931	Slovenské národné divadlo Bratislava	réžia: Janko Borodáč
1950	Slovenské národné divadlo Bratislava	réžia: Ján Budský, Ivan Lichard, Tibor Rakovský
1962	Štátne divadlo Košice	réžia: Jozef Palka
1964	Divadlo Jána Palárika Trnava	réžia: Janda Dezider
1964	Slovenské národné divadlo Bratislava	réžia: Tibor Rakovský
1974	Slovenské komorné divadlo Martin	réžia: Ivan Petrovický
1974	Nová scéna Bratislava, Bratislava	réžia: Miloš Pietor
1983	Divadlo Jána Palárika Trnava (pod názvom <i>Hamlet III.</i>)	réžia: Juraj Nvota
1983	Divadlo Jonáša Záborského Prešov	réžia: Eduard Gürtler
1993	Štátne divadlo Košice, obnovená premiéra: 1994	réžia: Anton Nekovar
2001	Divadlo Andreja Bagara Nitra	réžia: Alföldi Róbert
2001	Túlavé divadlo Trnava (pod názvom <i>Hamlet, alebo nález lebky</i>)	réžia: Jakub Nvota
2003	Divadlo Jozefa Gregora Tajovského Zvolen	réžia: Andrzej Rozhin
2003	Divadlo Aréna Bratislava (pod názvom <i>Hamlet, príbeh vraha</i>)	réžia: Anton Šulík
2004	Divadlo Alexandra Duchnoviča	réžia: Rastislav Ballek
2004	Divadlo Thália Košice	réžia: Sándor Beke
2007	Slovenské národné divadlo Bratislava	réžia: Peter Mikulík
2007	Mestské divadlo - Divadlo z Pasáže Banská Bystrica (pod názvom <i>Hamlet a</i>	réžia: Ján H. Mikuš

⁴ Súpis inscenácií bol vytvorený na základe údajov uvedených na webovej stránke Divadelného ústavu v Bratislave. [online]. Dostupné na internete: http://etheatre.sk/du_vademecum/, overovaný tiež v monografiách J. Wild a v bulletinoch v súkromnom archíve autorky štúdie.

Súpis neobsahuje inscenácie, ktoré vznikli na základe inšpirácie hrou *Hamlet*.

	<i>syn /Herecká spoločnosť princa Hamleta/</i>	
2011	Divadlo Kontra Spišská Nová Ves	réžia: Claudyna Rozhin
2013	Slovenské komorné divadlo Martin (pod názvom <i>Hamlet /príbeh rodiny/</i>)	réžia: Dodo Gombár
2014	Teatro Wüstenrot, Bratislava (obnovená školská inscenácia z roku 2003 na Akadémii umení Banská Bystrica)	Obe réžia: Peter Kočan

Operné inscenácie:

2000	Slovenské národné divadlo Bratislava (libreto: Michal Carré, Jules Barbe)	réžia: Pavol Smolík
2004	Slovenské národné divadlo (pod názvom The Players, libreto vzniklo na základe anglického originálu a nemeckého, latinského, francúzskeho a talianskeho prekladu hry z pera Juraja Beneša)	réžia: Martin Huba

Muzikálové inscenácie:

2001	Nová scéna Bratislava (pôv. uvedenie v Divadle Kalich Praha, 1999, libreto: Jan Ledecký)	réžia: Zdeňek Troška
------	--	----------------------

Vysokoškolské inscenácie:

1985	Vysoká škola múzických umení Bratislava	réžia: Ivan Svetko
2003	Akadémia umení v Banskej Bystrici, Banská Bystrica	réžia: Peter Kočan
2011	Akadémia umení Banská Bystrica (pod názvom <i>Hamlet, alebo „nález lebky“</i>)	réžia: Eva Štofčíková

S tradíciou inscenovania hry *Hamlet* súvisí aj vznik celého radu inscenácií, ktorých textové predlohy vznikli či už ako inšpirácia samotnou hrou alebo tém, ktorých je nositeľom. Do štúdie však nie sú zaradené. Dôvodom je prílišná šírka záberu témy, menšia miera autopsie daných inscenácií a profesijné zameranie autorky na činoherné profesionálne inscenácie. Ide napríklad o inscenáciu hry britského dramatika českého pôvodu Toma Stopparda *Rosenkrantz a Guildenstern sú mŕtvi* (Divadlo ASTORKA Korzo '90 Bratislava, Bratislava, 1992, réžia:

Miloslav Luther), inscenáciu *Hamletmachine* od nemeckého dramatika Heinera Müllera (Divadlo P.A.T, Bratislava, 2007, réžia: Sláva Daubnerová) a i. Patria sem aj rôzne iné scénické formy uvedenia hamletovskej témy na slovenské javiská ako napríklad večer venovaný výstupom z hier viacerých svetových dramatikov, medzi ktorými patrila aj ukážka z *Hamleta* (Slovenské komorné divadlo Martin, 1944, réžia: Andrej Bagar), hra Romana Poláka *Šokspeare*, ktorá pracovala so siedmymi Shakespearovými hrami, vrátane *Hamleta* (Nová scéna, Bratislava, 1999) atď.

V štúdiu sa tiež nesledujú viaceré aspekty súvisiace so spoločensko-politickými, filozofickými a inými okolnosťami vzniku hry ako história chápania či inscenovania *Hamleta*, ich reflexia u nás alebo vo svete atď. Jedným z dôvodov je aj skutočnosť, že sa tejto problematike do veľkej hĺbky a šírky venuje popredná shakespearologička Jana Wild vo svojich dvoch monografiách (WILD, 1998, 2007) a rad ďalších domácich i zahraničných teatrológov. (KOTT, 1964, 1965, CHUDoba, 1941, 1943 a i.) Cieľom štúdie je totiž zachytiť, zanalyzovať a pomenovať základné znaky posunov v téme hry, ktoré vznikli pri jej inscenovaní po roku 1989, a to vzhľadom na zmenenú spoločensko-politickú situáciu. Ďalším dôvodom vzniku štúdie je aj nereflektovanie danej problematiky domácou či zahraničnou odbornou verejnosťou vo forme štúdií či hlbších odborných analýz. Téma štúdie voľnejšie a z iného uhla pohľadu nadväzuje na čiastočné výsledky výskumu jej autorky, ktorú publikovala v kolektívnej monografii INŠTITORISOVÁ, D., ORAVEC, P., BALLAY, M. *Tváre súčasného slovenského divadla* v roku 2006.

1.1. Inscenačno-sémantická podoba základnej otázky

Najčastejšou podobou interpretácie základnej príbehovej štruktúry Shakespearovho *Hamleta* je vytvorenie inscenačného deja, ktorého základný konflikt spočíva v tragickom protipostavení moci, politiky a čestnosti a túžbe po spravodlivosti. Takmer v každej zmienenej inscenácii bola postava Hamleta vytvarovaná ako mladý muž, ktorý je váhavý, osamelý a precitlivený a nevie sa zmieriť s negatívnou pravdou. Dôvodom však nie je kráľovský strach o budúcnosti krajiny, ale skutočnosť, že si Hamletova matka zobrala za manžela jeho brata, ktorý ho zavraždil. Aj kvôli Hamletovej povahe i tomu, že Hamlet žije v rodine a v spoločnosti plnej intríg a podvodov nie je schopný milovať, a jeho túžba po pomste dokonca privedie k samovražde milovanú Oféliu. V takmer všetkých inscenáciách zostáva silný aj motív ducha Hamletovho otca, vďaka ktorému sa Hamlet dozvedá pravdu o príčine jeho smrti. Divadelní tvorcovia si v analyzovaných inscenáciách prostredníctvom uvedených semiotických odkazov na pôvodný Shakespearov text položili i jednu zo základných otázok hry platných v súčasnosti, a to: Ako sa dá žiť v dobe, ktorá núti iba k neslobodným rozhodnutiam? Uvedená otázka sa preto stala základom predloženej sémanticko-dobovej analýzy inscenácií, ktoré vznikli po roku 1989. Obmedzenie výberu divadelných diel na základe časového bodu súvisí so schopnosťou

divadelných tvorcov po uvedenom roku vo svojich dielach slobodnejšie a demokratickejšie reflektovať obdobie socializmu u nás, ktoré s otázkou súvisí existenciálne.⁵

1.2. Premeny odpovedí

Hlavným znakom inscenácie *Hamlet* v naštudovaní rakúskym režisérom Antonom Nekovarom v Štátnom divadle Košiciach v roku 1993 v zmysle základnej otázky - slovami kritikov - bola „... dôkladná až neúprosná analýza vzťahov...“ (JANÍK, 1993, s. 6), ktorá nasmerovala výpoveď ku tragickému optimizmu. Jej podstata spočívala v tom, že: „*Nesmrtelnosť ľudskej pominuteľnosti (...) tkvie v nástupe stále ďalších generácií, ktoré ustavične odznova riešia tie isté hlavolamy, bez prestania hrajú starodávny, večný príbeh o láske a nenávisti, odpúšťaní a pomste, pomoci a zrade...*“ (JANÍK, 1993, s. 6). Podľa samotného režiséra A. Nekovara možno Hamleta „... vnímať z niekoľkých strán. (...) Najhlavnejším faktom však je, že Hamlet – teda my – bol proti svojej vôli zatiahnutý do politiky. Pozrime sa napríklad, čo sa dnes deje na Balkáne, kde politika vedie ľudí k bôľu, žiaľu, na smrť.“ (NEKOVAR, 1993, s. 7). A. Nekovar vyjadruje tiež presvedčenie, že sa „... možno už zajtra alebo o niekoľko sto rokov sa narodí Hamleti, ktorí možno Fortinbras a Claudia prekonajú bez toho, aby sami zahynuli.“ (NEKOVAR, 1993, s. 7). Aj napriek tomu, že inscenácia nebola väčšinou kritikou prijatá pozitívne, zhodla sa s jej režisérom na jej základnom vyznení v zmysle našej otázky.

Inscenáciu *Hamlet, alebo nález lebky* režisér Jakub Nvota pripravil v roku 2001 so svojim trnavským Túlavým divadlom⁶ na princípe improvizácie a doteraz patrí k najúspešnejším pouličným divadelným produkciám tohto divadla. Základom tvarovania výpovede je síce forma študentskej recesie a mystifikácie⁷, avšak inscenácia neobišla ani základnú otázku. Odpoveď však J. Nvota našiel v zotretí akýchkoľvek prekážok, ktoré by mohli viesť k slobodnému konaniu Hamleta a možnosti rozhodnúť sa tak. Žije v dekadentnej rodine, v ktorej nie sú žiadne podmienky pre vytvorenie vlastného názoru. Táto skutočnosť je dokonca podporená aj tým, že nemá vlastnú identitu (ten istý herec hrá Hamlet i jeho otca), matku - osemdesiatšedemročnú Gertrúdu nezaujíma nič iné, ako vek jej nového milenca. Neschopnosť otca Hamleta vládnuť je vyjadrená jeho telesným postihnutím. Inscenačný princíp naruby bol využitý aj v súvislosti so spoločnosťou, ktorá Hamleta obklopuje. Žije iba medzi majiteľmi nevestincov, ktorých vlastníckmi sú Rosencrantz a Guildenstern, v hereckej spoločnosti, ktorej nik nerozumie a uprostred boháčov ako Fortinbras, ktorí sú prezlečení za hlúpych montérov. (Podľa INŠTITORISOVÁ, In. INŠTITORISOVÁ, ORAVEC, BALLAY, 2007, s. 177).

Multimediálna realizácia *Hamleta* v podaní maďarského režiséra Róberta Alföldiho v Divadle Andreja Bagara Nitra v roku 2001 bola po každej stránke zaktualizovaná a posunutá výrazne

⁵ Samozrejme, s daným časovým ohraničením čiastočne súvisí aj osobná skúsenosť autorky štúdie s inscenáciami, ktoré vznikli na základe hry *Hamlet*.

⁶ Ešte pod názvom umelecká skupina Prepadlo.

⁷ V prvej verzii scenára z roku 2001 sa napríklad J. Nvota pod úvodný autorský vstup s názvom *Vírenie bubnov* podpísal ešte iniciálami W. S. (NVOTA, 2001, s. 3).

dopredu aj z hľadiska divadelných výrazových prostriedkov. Pracovalo sa v nej s počítačovou a filmovou technikou, počítačovou grafikou a obrazne so znakmi virtuálnej reality. Uvedieme niekoľko príkladov: Hamlet sedel pred počítačom s walkmenom na ušiach, na počítačovej obrazovke sa mu zjavil Duch jeho otca, Ofélia si svoju panenskú krv rozotierala po šatách presne tak, ako sa v počítačových hrách objavuje krvavá škvrna, keď sú smrteľne zranení, či záverečný súboj Hamleta s Laertom sa odohrával ako simulácia virtuálneho súboja pomocou „virtuálnych“ skafandrov, do ktorých boli obaja oblečení a zavesení vo vzduchu. Hamlet však Laerta zabil skutočnou dýkou. (Podľa INŠTITORISOVÁ, 2001, s. 16). Hamletov svet bol svetom šialenej virtuálnej reality, ktorá pohltila aj jeho. (Podľa INŠTITORISOVÁ, 2001, s. 16). Odpoveď na našu hlavnú otázku teda našiel režisér v princípe pasce a mystifikácie. Hamleta nedonútil k pomste skutočný Duch zavraždeného otca, ale Fortinbras, ktorý sa za neho vydával. Inscenáciu však jej režisér vidí predovšetkým ako „... akýsi rodinný príbeh.“ (Drzost..., 2001) Dôležitou pre jej vznik bola skutočnosť, že „... dnes je veľké množstvo mladých ľudí, ktorí zrazu zostali bez otca. (...) Dnes existuje generácia tridsiatnikov, ktorí vyrastali pri veľmi silnom otcovi. Alebo skôr pod jeho silnou rukou a dohľadom. Tohto otca môžeme vnímať ako socializmus, stranu, alebo aj vlastného konkrétneho otca. Zrazu otec zomrel. (...) A my (rovnako v Maďarsku, ako aj na Slovensku) hľadáme spôsoby, ako sa postaviť na nohy.“ (Drzost..., 2001). Veľká časť divadelnej kritiky však režisérovu víziu Hamleta ako znaku straty otca/socializmu nereflektovala a inscenáciu považovala pre prekombinovanú a prepustenú zbytočnými efektami. Výnimku predstavuje obsiahla recenzia Zory Jaurovej, ktorá však o socializme píše iba v súvislosti s rezignáciou divadelných tvorcov na pohodlné narábanie s hotovými dramatickými matricami, ktoré sú naplniteľné čímkoľvek. Tento jav považuje za doteraz neprekonané dedičstvo „... dlhej socialistickej éry, keď sa z pochopiteľných príčin stali inscenácie klasických hier takmer jediným tvorivým útočiskom (...) a vygenerovali tak silnú generáciu režisérov...“ (JAUROVÁ, 2001, s. 19).

V roku 2003 bol *Hamlet* inscenovaný hneď dva razy. Prvou bola z hľadiska kvality a etiky divadla veľmi kontroverzná inscenácia s názvom *Hamlet, príbeh vraha* v réžii Antona Šulíka, ktorú našťudoval v bratislavskom Divadle Aréna a druhou inscenácia v Divadle Jozefa Gregora Tajovského Zvolen v réžii poľského režiséra Andrzeja Rozhina.

Inscenácia *Hamlet, príbeh vraha* sa od svojho začiatku až do konca niesla vo veľmi expresívnom ruchu a v atmosfére neovládateľných vášní. Postavy si od začiatku až do konca až teatrálnym spôsobom uvedomovali tragickosť svojho konania a osudu a svojou excitovanosťou pripravovali pôdu pre Hamleta – vraha. V podobnej nálade neustále konal aj samotný Hamlet. Žil hlboko ponorený do akéhosi pochmúrneho a temného sna. Plne v súlade so slovami, ktoré inscenátori napísali o postave Hamleta do bulletinu k inscenácii: „*Je pre nás človekom, ktorý sa snaží pomenovať veci, ktoré ho trápia, a aspoň sa pokúša prísť na to, čo je správne a čo nie. A v poslednom rade je to človek, ktorý je schopný zabíjať.*“ (Kto je Hamlet?, 2003). Hamletova agresivita voči svetu bola najdrastickejšie zobrazaná cez vzťah k Ofélii, a to prostredníctvom jej znaku – malej oranžovej rybičky v akváriu. Hamlet, ale aj ostatné postavy

s ňou narábali pomerne brutálne⁸. Odpoveď na základnú otázku režisér A. Šulík obišiel tým, že sa zameral hlavne na analýzu stavu budúceho vraha. Zásadná zmena optiky na inscenáciu vyvolala veľmi odmietavú a pobúrenú recenziu Márie Jenčíkovej, ktorá v nej dokonca neuviedla ani mená tvorcov. (JENČÍKOVÁ, 2003, s. 25).⁹

Odpoveď na základnú otázku poľský režisér Andrzej Rozhin – v druhej – vo zvolenskej inscenácii vyriešil ako problém osudovej neodvratnosti – starogréckej ananké. V bulletine k inscenácii A. Rozhin píše: „*Tragédia Hamlet má štruktúru gréckej tragédie: niekoľko ľudí spojených silnými rodinnými putami, zvyšok – svet, spoločnosť – je odsunutý do úzadia. Hamlet je tragédiou jednotlivca konfrontovaného s nezmeniteľným predurčením, ktoré sa stane údelom jeho života. (...) Vôľa otca – Ducha – vyžadujúca pomstu spôsobuje, že mladý človek sa chytí do tragickej pasce.*“ (ROZHIN, 2003, s. 3). Blízko k takémuto kauzálnemu uchopeniu hamletovských tém má iba divadelná kritika z pera Ladislava Čavojského, ktorý v súvislosti s výkonom Dušana Cinkotu v úlohe Hamleta píše: „*Nepomstí sa bezhlavo a chladnokrvne. Chce konať až po zistení dôkazov o vine kráľovraha. Je ľudský v hľadaní pravdy aj v pochybnostiach.*“ (ČAVOJSKÝ, 2003, s. 15). Inscenácia však nebola výrazne reflektovaná recenziami.

Inscenácia *Hamlet*¹⁰ v réžii Rastislava Balleka z 2004 v Divadle Alexandra Duchnoviča Prešov sa niesla v duchu konfrontácie starého, zatuchnutého sveta a sveta, v ktorom dochádza iba k neustálej reprezentácii a sebareprezentácii. Starý svet bol spodobený formou inscenačného jazyka, ktorý pripomínal päťdesiate roky a svet súčasný bol stvárnený ako snaha všetkých postáv iba o majestátne prezentovanie seba samých. Samozrejme, s výnimkou Hamleta. Permanentná túžba po zdôrazňovaní vlastnej osoby a majestátu bola u všetkých postáv okolo Hamleta podporovaná štylizovanými postojmi a pózami, ktoré vždy zdôrazňovali ich majestát. Túžba bola vyjadrená aj materiálno, prostredníctvom scénického prvku. Bol ním prázdny rám, do ktorého postavy priebežne ako do obrazu zarámovali Rosencrantz a Guildenstern. Rámovali však aj realitu, ktorá ich obklopovala. Na rozdiel o týchto postáv bolo zobrazenie Hamleta v súlade s konvenčnými predstavami o ňom. Bol váhavý, príliš premýšľavý a odpovede na všetky otázky sa snažil nájsť v knihách. R. Ballek touto koncepciou nedospel ku kompromisu v riešení odpovede na základnú otázku, a ani sa nepostavil na žiadnu stranu. „Iba“ zvýraznil podobu problémov, ktoré viedli ku fatálnemu konfliktu, a to výsostne divadelnými prostriedkami. Vzhľadom na to, že Shakespearov text neupravoval, je jeho prístup k danej otázke najoptimálnejší. (Podľa INŠTITORISOVÁ, In. INŠTITORISOVÁ, ORAVEC, BALLAY, 2007, s. 178 - 179).

⁸ Nechali ju napríklad dlhší čas na suchu.

⁹ Uvedená recenzia patrí medzi ojedinelé divadelno-kritické reflexie inscenácie.

¹⁰ K inscenácii nie sú k dispozícii žiadne divadelné recenzie.

V roku 2004 premiérovalo *Hamleta* aj Divadlo Thália Košice v réžii Sándora Bekeho. K inscenácii však nie sú dostupné žiadne materiály v inom ako maďarskom jazyku, preto sa jej nebudeme venovať.

Ďalšia inscenácia *Hamleta* v Činohre Slovenského národného divadla Bratislava v roku 2007 v réžii Petra Mikulíka mala výnimočné – symbolické – postavenie. Slávnostne otvorila Novú budovu Slovenského národného divadla a hlavným dôvodom výberu premiérovanej titulu bola skutočnosť, že SND začalo svoju činnosť taktiež premiérou Shakespearovho Hamleta, a to 4. 2. 1925. Základná príbehová štruktúra bola v inscenácii dodržaná, z významového hľadiska koncepcia nepriniesla nič interpretačne zaujímavého. Na konvenčnosť celkového rámcovania inscenácie nemal vplyv ani preorganizovanie niektorých častí textu ako napr. príchod hereckej skupiny v civilnom odeve v úvode inscenácie¹¹ a pod. Režisér objasnil svoju koncepciu pred verejnosťou iba počas tlačovej konferencie pred premiérou. V elektronických či printových médiách je najčastejšie citované jedno jeho vyjadrenie, ktoré na nej odznelo: „Netreba definovať miesto a čas, kedy sa to odohráva, lebo sa to odohráva v duši človeka. Všetky Shakespearove problémy sú problémami dnešných ľudí.“ (SITA. 2007). K odpovedi na našu základnú otázku sa – oproti iným inscenáciám – snažili dospieť či odhadnúť ju viac kritici, ako samotní inscenátori či už koncepciou inscenácie alebo zverejnenými vyjadreniami k nej. Napríklad novinár a kritik Juraj Kušnierik v recenzii v tomto zmysle píše: „*O čom je vlastne Hamlet? Napríklad o tom, aká dôležitá je pamäť a o tom, že pravda sa nakoniec ukáže. Alebo aj o tom, že vo svete je vždy viac bezcharakterných kráľov a tupých fízlov, než ťažkými otázkami zožieraných Hamletov...*“ (KUŠNIEK, 2007). Rad divadelných kritikov však najčastejšie zdôrazňuje postavu Hamleta v interpretácii Roba Rotha pri hľadaní odpovede na základnú otázku ako určujúcu. Je pre nich v inscenácii rebelom (napríklad ULČIANSKA, 2007, s. 12), prípadne „... študentský rebel, sympatický chuligán.“ (ČAVOJSKÝ, L. 2007, s. 9) alebo iba „... klaunom, ktorý sa zabáva na vlastnej intelektuálnej a mravnej prevahe nad svojím okolím.“ (ŠTEFKO, 2007). Je teda zosobnením mladého muža, ktorý jasne vidí všetky prekážky a rebelským postojom dáva najavo svoju bezmocnosť pred mocou a rezignáciu na akékoľvek pozitívne riešenie svojej situácie.

V roku 2011 inscenovalo *Hamleta*¹² Divadlo Kontra zo Spišskej Novej Vsi, a to v réžii poľskej režisérky a dramatičky Klaudyny Rozhin žijúcej vo Veľkej Británii, ktorá ho tým naštudovala po tretí raz. Inscenátori síce textovú predlohu zjednodušili, pretože príbeh odohrávajú iba dvaja herci, avšak ponechali veľký rad či už hlavných alebo vedľajších postáv. Základom poetiky inscenácie je spodobovanie všetkých postáv oboma hercami, vrátane Hamleta a schopnosť rýchleho vcítania sa do každej tak, aby vynikol pocit osamelosti a zúfalstva Hamleta. Režisérka K. Rozhin sa v súvislosti s našou otázkou sa v jednom rozhovore vyjadrila nasledovne: „*Náš*

¹¹ Herci v ňom pozývali divákov aj na ostatné inscenácie divadla.

¹² Inscenácia získala viacero ocenení, ako napríklad v roku 2013 cenu Objav roka na medzinárodnom festivale kremnické gagy a dve ceny – Zlaté lebky na najprestížnejšom 17. ročníku festivalu Shakespeara v Európe v poľskom meste Gdaňsk. Ich Hamlet si vyslúžil dve ceny Zlatá lebka od festivalových kritikov.

Hamlet je muž, ktorý - rovnako ako mnohí z nás - stratil dôveru vo svet. Je osamelý, hlboko sklamaný, pochybovačný a rozorvaný konfliktnými emóciami. Zosmiešňuje nadriadených, je vystavovaný lži, neverí v dobrotu a krásu, je posadnutý smrťou. Síce sa snaží, ale nemôže nájsť miesto vo svete a zmysel života vo svete, v ktorom už neexistujú žiadne hodnoty - zostal len zdrvujúci smútok. Je pomsta pre neho dostatočný dôvod k životu?“ (Grodzka Gate - NN divadlo, 2012). V bulletine tiež píše: „Hra kladie všetky veľké otázky, aké je len možno položiť, ale nedáva žiadne odpovede. Musíte hľadať sám. Je to tiež hlboká a pokoru učiaca skúsenosť.“ (SHAKESPEARE, 2011, s. 3). Režisérkina odpoveď na našu otázku je jednoznačná – strata dôvery v svet a zmysel života. Divadelných kritik na inscenáciu nevyšlo veľa, autorka jednej z nich - Hana Rodová - však režisérkin koncept plne podporila i v súvislosti s hľadaním odpovede na našu otázku. Mimoriadne ocenila skutočnosť, že „... najmä veľmi sugestívna priama hra na diváka a s divákom...“ (RODOVÁ, 2011) zasiahla naplno divákov.

V roku 2012 sa k inscenátorom hry *Hamlet* pridalo aj Mestské divadlo - Divadlo z Pasáže Banská Bystrica, ktoré ju naštudovalo pod názvom *Hamlet a syn (Herecká spoločnosť princa Hamleta)* v réžii Ján H. Mikuša s prihliadnutím na viacero slovenských i českých prekladov. Inscenátori vytvorili príbeh o stredovekej hereckej spoločnosti, ktorý sa zaoberal otázkou hrdinstva ako takého a jeho chápaním v súčasnosti. Vystavali ho ako modelové situácie, v ktorých pomocou základných tém z *Hamleta* (ale aj gréckej mytológie, vlastného života atď.) snažili odpovedať na zvolenú otázku. Nájdene hrdinstvo či hrdinov opisovali, či už slovné alebo konaním vo vybratých situáciách. (INŠTITORISOVÁ, 2012). Odpoveď na našu otázku našli „neštandardnú“, slovami dramaturgičky inscenácie Jany Mikuš Hanzelovej: „*Prelínaním navonok absurdných časov a stretov (stretnutie stredovekej spoločnosti s Hamletom, stredoveký kritik citujúci komentáre súčasných shakespearológov...) sme sa snažili podčiarknuť najpodstatnejšiu tému: znovuobjavenie divadla, ktoré nezatvára oči pred okolitým svetom, pred spoločnosťou, v akej žijeme. Snažili sme sa, aby aj herci mali pocit, že divadlom sa dajú zmeniť veci okolo nás, alebo sa o tom môžeme minimálne aspoň neustále pokúšať.*“ (JAREMKOVÁ, 2012).

Slovenské komorné divadlo Martin uviedlo naštudovanie *Hamleta* v réžii Doda Gombára pod názvom *Hamlet (príbeh rodiny)* v roku 2013. Inscenátori síce základnú príbehovú štruktúru zachovali, celú ju však aktualizovali. Vytvorili súčasný príbeh o sídliskovej rodine, v ktorej je Hamlet hudobníkom fajčiacim marihuanu a holdujúci alkoholu, vďaka čomu trpí preludmi o svojom mŕtvom otcovi. Nevedia si s ním dať rady nielen rodičia, ale ani susedia či plachá Ofélia. Neustála depresívnosť ho neúprosne vedie k tragickému koncu. Režisér sa o koncepcii *Hamleta* vyjadril nasledovne: „... V úprave sme odbremenili text od politických, spoločenských a historizujúcich udalostí a upriamili pozornosť na príbeh rozpadajúcej sa, rozvrátenej rodiny. Rodina, ktorá má v svojom vnútri zakliatu chorobu - to je v mojich očiach leitmotív. Každý, kto je súčasťou rodiny, by tam zrkadlenie nachádzať mal. (...) je to sídliskový príbeh, ktorý by sa pokojne mohol odohrávať napríklad tu v Košútoch. (...) Je to príbeh silného naviazania syna na otca a po strate práve tohto piliera v rodine sa v Hamletovi začnú odohrávať rôzne protichodné, ťažko definovateľné pochody a poryvy, ktorým on podlieha.“ (KOVAČIKOVÁ,

2013). Vzhľadom na skutočnosť, že do centra koncepcie postavil Hamleta, neprekvapí ani Gombárovo vyjadrenie sa k tvarovaniu jeho postavy: *„Hamlet je pre mňa v prvom rade rozporuplný mladý muž, ktorý až romanticky podlieha boju v sebe - boju ideálov, ideálneho videnia sveta a reality. Je to človek plný pochybností, divného strachu z očakávania budúcnosti, z očakávania toho, akým smerom a spôsobom sa rozvinie jeho vlastný príbeh. V paralele s dneškom, s naším každodenným životom je v tom silne zastúpený zmätok, chaos. Generácia ľudí do veku 30 rokov v sebe nesie akúsi neschopnosť prijať zodpovednosť za vlastný život a neustále sa vracia k času, kedy bolo všetko postavené na nezodpovednosti.“* (KOVAČIKOVÁ, 2013). O zlyhaní rodiny ako o hlavnej príčine „výchovy“ generácie, ktoré nie je schopná riešiť problém rozporu medzi slobodou a mocou v zmysle našej základnej otázky píše svoj svojej kritike aj Martina Mašlárová: *„Namiesto hniloby v štáte dánskom tu ide o zahŕňanie vnútri základnej bunky spoločnosti. Z kráľovskej rodiny sa stáva akákoľvek bežná rodina z vedľajšieho paneláku. Súčasná rodina, v ktorej napäté vzťahy vedú k tragédii.“* (MAŠLÁROVÁ, 2013). K podobnej optike dospela aj Zuzana Andrejcová Ferusová: *„... víziu rozpadu rodiny akcentuje Gombár tak, že tragický príbeh z prostredia paláca posúva do našej všednej každodennosti. Gertrúda teda väčšinu času trávi žehlením, praním, chystaním večere, Polónius sa tmlí po byte v nevkusných teplákoch a pletenej veste...“* (FERUSOVÁ ANDREJCOVÁ, 2013, s. 11).

Poslednou inscenáciou, ktorá vznikla v sledovanom období je *Hamlet* z roku 2014 v Teatro Wüstenrot Bratislava.¹³ Vzhľadom na to, že k inscenácii nie je zachovaný videozáznam a je k dispozícii iba jedna kritika, ktorá sa nevyjadruje k našej otázke, nebudeme sa jej venovať.

Záver

Hamletovská tematika aj v inscenáciách po roku 1989 osciluje okolo základnej príbehovej štruktúry Shakespeareovho textu. Odvaha hľadať nové inscenačné prostriedky či snaha preorganizovať textovú predlohu do nových foriem nechýba takmer v žiadnej inscenácii. Často vznikli tvary, ktoré vyvolali zaslúžený obdiv, ale aj polemiku a sú cenné práve pre diskusiu, ktorú vyvolali. Osobitne hodnotné sú však tým, akým spôsobom reagovali na rok 1989 a novú spoločensko-politickú situáciu. Predstavujú veľmi dôsledné hľadanie odpovedí na zhubný vplyv totalitného systému a našli ho nielen v spoločensko-politických súvislostiach, ale aj v rodinných dôvodoch či osobnostných charakteristikách a vlastnostiach predovšetkým hlavných postáv.

Príčiny naštudovania hry *Hamlet* v analyzovaných inscenáciách v prepojení na základnú otázku: Ako sa dá žiť v dobe, ktorá núti iba k neslobodným rozhodnutiam?

¹³ Ide o obnovenú školskú inscenáciu z roku 2003 na Akadémii umení Banská Bystrica, obe réžia: Peter Kočan.

1993	Štátne divadlo Košice, obnovená premiéra: 1994	Nevôľa prekonať generačné problémy, nezmieriteľnosť v konaní rodín.
2001	Divadlo Andreja Bagara Nitra	Konšpiračné teórie a politické manipulácie, ktoré vedú k vojnám.
2001	Túlavé divadlo Trnava (pod názvom <i>Hamlet, alebo nález lebky</i>)	Preobrátené morálne hodnoty v rodinách i v spoločnosti.
2003	Divadlo Jozefa Gregora Tajovského Zvolen	Nepoučiteľnosť správania sa tých, ktorí nám vládnu.
2003	Divadlo Aréna Bratislava (pod názvom <i>Hamlet, príbeh vraha</i>)	Dôsledky konania vraha a jeho reakcie na konfliktné a vypäté situácie.
2004	Divadlo Alexandra Duchnoviča Prešov	Duchovná prázdnota a márnivosť tých, čo nám vládnu.
2007	Slovenské národné divadlo Bratislava	Oprávnenosť rebélie mladých ľudí, vierolomnosť tých, čo nám vládnu.
2011	Divadlo Kontra Spišská Nová Ves	Osamelosť mladých ľudí a strata zmyslu ich života.
2012	Mestské divadlo - Divadlo z Pasáže Banská Bystrica (pod názvom <i>Hamlet a syn /Herecká spoločnosť princa Hamleta/</i>)	Divadlom je možné problémy zmeniť k lepšiemu.
2013	Slovenské komorné divadlo Martin (pod názvom <i>Hamlet /príbeh rodiny/</i>)	Rozpad rodiny.

Odlíšnosť odpovedí analyzovaných inscenácií na hlavnú otázku však nesúvisí s rôznosťou ich príčin v súčasnosti, či pred rokom 1989 alebo v dobe života W. Shakespeara. Sú IBA potvrdením univerzalizmu tém Shakespeara, jeho dramatického majstrovstva a aktuálnosti a významovej a výrazovej flexibility textov jeho hier.

Referencie a citácie

- (1) ČAVOJSKÝ, L. 2003. Byť či nebyť, to je stále otázka! In. Časopis Literárny týždenník, roč. 15, 2003, ISSN 1335-7786, č. 29 – 30, s. 15 - 16.
- (2) ČAVOJSKÝ, L. 2007. Shakespeare v lete i v zime. Časopis Literárny týždenník, roč. 20, 2007, ISSN 1335-7786, č. 33 – 34, s. 1 a 7.

- (3) Drzost', túžba, mystika... [Rozhovor Svetozára Sprušanského s režisérom Róbertom Alföldim.] 2001. In. SHAKESPEARE, W. Hamlet. [Bulletin k inscenácii.] Nitra – Divadlo Andreja Bagara, 2001. [Nečíslované.]
- (4) FERKO, T. 1993. Útrapy z Hamleta pomocou Nekovara. Časopis Javisko, roč. 25, 1993, ISSN 0323-2883, č. 3, s. 4 - 5.
- (5) FERUSOVÁ ANDREJCOVÁ, Z. 2013. Hamlet – hrdina našich čias? Časopis kØd, roč. 7, 2013, ISSN 1337-1800, roč. 7, č. 5, s. 10 – 13.
- (6) Grodzka Gate - NN divadlo. 2012. "Hamlet" - spektakl Divadlo Kontra. [online]. Dostupné na internete: http://teatrnn.pl/kalendarium/node/1554/hamlet_spektakl_divadlo_kontra
- (7) http://etheatre.sk/du_vademecum/.
- (8) CHUDOBA, F. 1941. Kniha o Shakespearovi. Díl I. Prostředí a život. Praha – Jan Leichter 1941. 815 s.
- (9) CHUDOBA, F. 1943. Kniha o Shakespearovi. Díl II. Praha – Jan Leichter 1943. 854 s.
- (10) INŠTITORISOVÁ, D. 2001. Poznámky k nitrianskemu Hamletovi. Časopis Javisko, roč. 33, ISSN 0323-2883, 2001, č. 9, s. 16.
- (11) INŠTITORISOVÁ, D. 2007. Romeo a Júlia a Hamlet ako lakmusový papierik. In. INŠTITORISOVÁ, D. – ORAVEC, P. – BALLAY, M. 2007. Tváre súčasného slovenského divadla. Nitra – Univerzita Konštantína filozofa 2007, s. 171 – 179. ISBN 81-8094-012-6.
- (12) INŠTITORISOVÁ, D. 2012. Divadlo, terapia a osobné... [online]. Dostupné na internete: <http://www.monitoringdivadiel.sk/recenzie/recenzia/divadlo-terapia-a-osobne/>
- (13) JANÍK, P. 1993. Rádio Koridor Viedeň-Bratislava-Košice. Premiéra Hamleta v naštudovaní rakúskeho režiséra Antona Nekovara. Koridor : denník pre Slovensko, roč. 2, 1993, č. 20, s. 6.
- (14) JAREMKOVÁ, M. 2012. Divadlom sa dajú zmeniť veci okolo nás. [Rozhovor s J. Mikušom a Janou Mikuš Hanzelovou.] [online]. Dostupné na internete: <http://kultura.sme.sk/c/6324617/divadlom-sa-daju-zmenit-veci-okolo-nas.html>
- (15) JAUROVÁ, Z. 2001. Chytili sprejera... Časopis Domino fórum, roč. 10, 2001, ISSN 1335-4426, č. 27, s. 18.
- (16) JENČÍKOVÁ, M. 2003. Prečo týrané rybičky v Aréne neplnia želania. Denník Pravda, roč. 13, 2003, ISSN 1335-4051, č. 114, s. 25.
- (17) KOTT, J. 1964. Shakespearovské črty. Praha - Československý spisovatel 1964. 214 s.
- (18) KOTT, J. 1965. Szekspir współczesny. Warszawa - Państwowy Instytut Wydawniczy 1965. 473 s.
- (19) KOVAČIKOVÁ, M. 2013. Hamlet zrkadlí príbeh rozpadu rodiny. [online]. Dostupné na internete: <http://turiec.sme.sk/c/6726981/hamlet-zrkadli-pribeh-rozpadu-rodiny.html#ixzz2NbbG5NVc>
- (20) Kto je Hamlet? 2003. In. SHAKESPEARE, W. Hamlet, príbeh vraha. [Bulletin k inscenácii.] Bratislava – Divadlo Aréna, 2003. [Nečíslované.]

- (21) KUŠNIERIK, J. 2007. Podarený Hamlet. [online]. Dostupné na internete: <http://www.tyzden.sk/casopis/891/podareny-hamlet/>
- (22) MAŠLÁROVÁ, M. 2013. Hamlet s jointom, Ofélia s iPodom. [online]. Dostupné na internete: <http://kultura.sme.sk/c/6742395/hamlet-s-jointom-ofelia-s-ipodom.html#ixzz46GJlbwlj>
- (23) NEKOVAR, A. 1993. Prečo práve Hamlet? In. Hamlet. [Bulletin k inscenácii.] Košice - Štátne divadlo 1993. 12 s.
- (24) NVOTA, J. 2001. Hamlet, alebo nález lebky. [Libreto.] Trnava – Prepadlo 2001. 34 s.
- (25) RODOVÁ, H. 2011. Pochtivý Hamlet. [online]. Dostupné na internete: <http://www.theatre.sk/isrecenzie/587/97/Pochtivy-Hamlet/?cntnt01origid=97/>
- (26) ROZHIN, A. 2003. Slovo režiséra. In. SHAKESPEARE, W. 2003. Hamlet. [Bulletin k inscenácii.] Zvolen – Divadlo Jozefa Gregora Tajovského 2003. 10 s.
- (27) SHAKESPEARE, W. 2011. Hamlet. [Bulletin k inscenácii.] Spišská Nová ves – Divadlo Kontra 2011. 8 s.
- (28) SITA. 2007. Po 43 rokoch sa do národného divadla vracia Hamlet. [online]. Dostupné na internete: <http://domov.sme.sk/c/3483789/po-43-rokoch-sa-do-narodneho-divadla-vracia-hamlet.html>
- (29) ŠTEFKO, V. 2007. Hamletova dvojité osamelosť. [online]. Dostupné na internete: <http://www.monitoringdivadiel.sk/recenzie/recenzia/hamletova-dvojaka-osamelost/>
- (30) ULÍČIANSKA, Z. 2007. S Hamletom padol národný sviatok na všedný deň. Denník SME, roč. 15, 2007, ISSN 1335-440X, č. 213, s. 12.
- (31) WILD, J. 2007. Malé dejiny Hamleta. Bratislava - Slovenské národné divadlo, Slovart, Divadelný ústav, vysoká škola múzických umení 2007. 269 s. ISBN 978-80-969195-7-4.
- (32) WILD-BŽOCHOVÁ, J. 1998. Hamlet – dobrodružstvo textu. Levice – L. C. A 1998. 258 s. ISBN 80-88897-06-8.

LITERÁRNA GEOGRAFIA AKO SÚČASŤ LITERÁRNO-KULTÚRNYCH KOMPETENCIÍ ŠTUDENTA ODBORU PREKLADATEĽSTVO A TLMOČNÍCTVO

Katarína Klimová¹⁴

Abstract (ON LITERARY AND CULTURAL COMPETENCES OF TRANSLATION AND INTERPRETING STUDENTS)

The article presents possible ways to create a connection between teaching of literature and tourism in education of future interpreters and translators. The article deals with literary parks in Italy and explains how the competences of an interpreter in the role of a tourist guide overlap with those of an expert in literary science.

Keywords

Tourism, literary parks, translation and interpretation, Italian literature.

Abstrakt

Cieľom príspevku je predstaviť možnosti a spôsoby, ako implementovať prepojenie medzi výučbou dejín literatúry a cestovným ruchom vo vzdelávacom procese budúcich tlmočníkov a prekladateľov. Príspevok sa sústreďuje na literárne parky v Taliansku a súčasne poukazuje na prelínanie kompetencií tlmočníka - sprievodcu v oblasti cestovného ruchu a literárno-vedne fundovaného špecialistu.

Kľúčové slová

Cestovný ruch, literárne parky, prekladateľstvo a tlmočníctvo, talianska literatúra.

JEL Classification:

Vychádzajúc z charakteristiky absolventov študijného odboru prekladateľstvo a tlmočníctvo na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, konkrétne študijných programov zahŕňajúcich taliansky jazyk a kultúru, je cieľom štúdia výchova všestranne vzdelaných jazykovedných a literárnovedných odborníkov, prekladateľov a tlmočníkov z talianskeho jazyka pre potreby kultúrneho, vedeckého a hospodárskeho života. Absolvent takéhoto odboru je schopný samostatne zhromažďovať, analyzovať a interpretovať údaje, využívať interdisciplinárne znalosti z talianskej geografie, histórie, reálií literatúry, lingvistiky a interkultúrnej komunikácie a tak sa uplatniť v širokej

¹⁴ KRO, Filozofická fakulta Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, Banská Bystrica, katarina.klimova@umb.sk

spoločensko-kultúrnej sféry. Jednou z dôležitých oblastí tohto uplatnenia je teda okrem obchodnej, či politicko-diplomatickej sféry aj kultúrna. Do nej neodmysliteľne patrí aj cestovný ruch, ktorý na slovenskom a otvorenom európskom pracovnom trhu ponúka trvalo nadpriemerný počet pracovných miest.

K napĺňaniu cieľa v tejto špecifickej oblasti prispieva vzájomné a cielené prepojenie a nadväznosť v rámci ponúkaných povinných, povinne voliteľných a výberových predmetov, v tomto prípade najmä talianskej histórie, dejiny literatúry, geografie, reálií a kinematografie. Absolventi bakalárskeho štúdia programu Taliansky jazyk a kultúra ovládajú taliansky jazyk na úrovni B2 podľa Spoločného európskeho referenčného rámca pre jazyky. Jednou z možností ich uplatnenia už po absolvovaní tohto prvého stupňa štúdia je práve cestovný ruch. V príspevku predstavíme možné prepojenia medzi výučbou dejín literatúry a cestovným ruchom vo vzdelávacom procese budúcich tlmočníkov a prekladateľov. Poukážeme na prelínanie kompetencií tlmočníka - sprievodcu v oblasti cestovného ruchu a literárnovedne fundovaného špecialistu, ktoré je možné rozšíriť a prehĺbiť v nadväzujúcich formách štúdia. Uvedené zameranie je teda možné vnímať ako prípravu pre ďalšie rozvíjanie takto orientovaných kompetencií s víziou neskoršieho širšieho uplatnenia aj v príbuzných odboroch (kultúrna geografia, kultúrna diplomacia). Napriek tomu, že akademické prostredie na Slovensku nevenuje literárnemu turizmu, ktorý je súčasťou nových foriem kultúrneho cestovného ruchu, dostatočnú pozornosť, rozhodli sme sa postupne implementovať tzv. literárnu geografiu (disciplínu založenú na vzťahu autora k miestam jeho inšpirácie) do inovovaných študijných plánov v rámci prekladateľsko-tlmočnického odboru v študijnom programe Taliansky jazyk a kultúra. Takáto forma výučby by mala podobu interdisciplinárne zameraných seminárov, ktorých obsah by mohol byť umocnený literárnymi exkurziami.

Literárnemu turizmu venujú v súčasnosti pozornosť viacerí zahraniční autori, napr. Agorniová (2012), Filippiová (2012), Gibellini (2012), Curuz (2012), či Barilarová (2004). Téma nás zaujala najmä v súvislosti s literárnymi parkami, ktorých je v Taliansku aktuálne osemnásť. Uvádzame ich podľa jednotlivých regiónov: ABRUZZO: Gabriele d'Annunzio, Anversa degli Abruzzi (L'Aquila); BASILICATA: Albino Pierro, Tursi (Mt), Carlo Levi Aliano, (Matera); CALABRIA: Pitagora e Marchesato di Crotone, Crotone; CAMPANIA: Francesco De Sanctis, (Avellino), Zenone e la Scuola Eleatica: la comunità di Parmenide, Ascea e Terre Veline (Sa); EMILIA-ROMAGNA: Le Terre di Dante, Ravenna-Firenze; LAZIO: Pier Paolo Pasolini, Ostia (Roma), Tommaso Landolfi, Pico (Fr), Un Parco di Libri (Io Leggo Reg. Lazio); LIGURIA: Montale e le Cinque Terre; MARCHE: Paolo Volponi, Montefeltro - Fermano (Pesaro Urbino, Fermo); SARDEGNA: Grazia Deledda, Galtelle (Nu); SICILIA: Giovanni Verga, Vizzini (Catania), Giuseppe Giovanni Battaglia, Aliminusa (Palermo), Salvatore Quasimodo, Modica (Ragusa); TOSCANA: Giosue Carducci, Castagneto Carducci (Livorno); VENETO: Francesco Petrarca e dei Colli Euganei, (Padova). Ide teda o miesta zamerané na reálne miesta opísané vo všeobecne

známych talianskych literárnych dielach, prípadne i na miesta narodenia, pobytu, či posledného odpočinku významných talianskych spisovateľov. Mnohí z nich sú autormi najvýznamnejších diel talianskej literatúry a preto neodmysliteľnou súčasťou osnovy jednotlivých povinných, povinne voliteľných a výberových predmetov, týkajúcich sa dejín talianskej literatúry. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli zaradiť do spomínaných inovovaných študijných plánov i vybrané aspekty literárneho turizmu – artefakt literárnych parkov, výtvor prírody i ľudského umu.

Tu si treba položiť otázku. Môžeme pristupovať k bohatému literárnemu dedičstvu prostredníctvom emocionálneho prístupu a využívať možnosti miest, ktoré nepatria medzi tradičné destinácie cestovného ruchu, no inšpirovali literárne diela? Podobnými otázkami sa v roku 1992 začína zaoberať ambiciózný projekt, ktorého autorom bol Stanislao Nievo, pravuk významného talianskeho spisovateľa, no predovšetkým vlastenca, menom Ippolito Nievo. Tento projekt sa postupne, v priebehu niekoľkých rokov, transformoval na nadáciu s názvom *Fondazione "Ippolito Nievo"*, podporujúcu aktivity a projekty v oblasti literárneho turizmu v Taliansku. Následne, od roku 2009, sa zriaďovaním a koordináciou literárnych parkov v Taliansku zaoberá spoločnosť *Paesaggio Culturale Italiano*. Hlavným cieľom spoločnosti je podporovať literárne parky v snahe o trvalo udržateľný rozvoj kultúrneho cestovného ruchu, a to v súvislosti s kultuologickým kontextom cieľov cestovného ruchu (porovnaj Lenovský, 2008, s. 17). Literárny park predstavuje historickú, geografickú, či spoločenskú realitu prostredníctvom literárneho svedectva, čo turistovi umožňuje získať jedinečnú skúsenosť a vnímanie samotného spisovateľa. Čítanie, ako uvádza Filippiová (2012, s. 102) „je individuálny počin a jedinečné slová umelca, niekoho kto videl dané miesto, krajinu, mesto, či prírodnú scenériu pred nami, „tam a vtedy“, umožňujú vnímať napísanú realitu „tu a teraz“ inak a jedinečne, pretože každý vníma text po svojom.“

Na ilustráciu prepojenia autora s konkrétnym územím využijeme jeden z existujúcich literárnych parkov v Taliansku. Je venovaný Tommasovi Landolfimu (1908–1979), jednému z najvýznamnejších spisovateľov dvadsiateho storočia, hoci „izolovanému voči hlavným prúdov predvojnovéj i povojnovéj talianskej literatúry“ (Mesárová, 2014, s. 195) a vznikol ako prvý literárny park oblasti známej pod názvom Ciociaria. Tento názov pomenúva niektoré oblasti kraja Lazio, juhovýchodne od Ríma, no bez presne definovaných hraníc. Roberto Almagià definuje oblasť Ciociaria nielen ako „neurčený, či nedefinovaný kraj“, ale aj ako kraj „nemajúci vlastnú individualitu“ (Almagià, 1931, s. 384). Počnúc obdobím nástupu fašistického režimu v Taliansku (od roku 1925) sa názov nesprávne používa miestnou tlačou a rôznymi združeniami, vrátane *Agentúry pre rozvoj cestovného ruchu v regióne Frosinone (Azienda di Promozione Turistica della provincia di Frosinone)*, ako synonymum pre okres Frosinone (Lorenzo, 2005, s. 33-36).

Literárny park Tommasa Landolfiho je zároveň venovaný spomínanému rodnému mestečku spisovateľa, malému stredovekému klenotu s názvom Pico, medzi krajinami Lazio a Campania. Mestečko zároveň známe ako vstupná brána do *Národného parku pohoria Aurunci*. Od mora Pico oddeľuje iba ohrada hôr v blízkosti miest Sperlonga, Terracina a Gaeta. Opátstva Montecassino, Trisulti, Casamari, Fossanova tvoria ideálny

rámec pre sériu turistických trás nielen pre milovníkov prírodných krás, ale i literatúry. Trasy nadväzujú na staré tradície zabudnutých remesiel a tradičnú kuchyňu regiónu Ciociara.

V Picu prežil Landolfi nielen svoje detstvo, ale i najkreatívnejšie okamihy života. Často sa sem vracal na dlhé obdobia, do rodného domu zdedeného po predkoch zo sedemnásteho storočia, ktorý je súčasne *hrdinom* mnohých príbehov a predovšetkým miestom literárnej tvorby:

„[...]pero, ktoré tam dole (v Picu) uháňa, tu (v San Reme, kde býval) sa vzpiera a pohne sa len zásahom Božím“ (Rien va, 1963) .

Trojtisícové talianske mestečko Pico je posadené na pahorku v blízkosti hory Pota, malebnom kúte oblasti Frosinone v kraji Lazio. Podrobný opis mesta poskytuje jeden zo základných textov o jeho histórii z roku 1929, ktorého autorom je Don Antonio Grossi Bianchini. Pôvod názvu Pico je predmetom kontroverzných diskusií. Najpravdepodobnejším vysvetlením je názov odvodený od keltského koreňa „pic“, čo znamená ostrý, špicatý vrchol, snáď kvôli tomu, že hrad stál na ostrej, skalnatej ostrohe. Prvé svedectvá o existencii mestečka pochádzajú z roku 589 n.l., kedy došlo k invázii Longobardov pod vedením Zotona, vojvodu z Beneventa, ktorý zničil Montecassino, Pico, a Pastenu. Oficiálne svedčí o existencii Pica a hradu, ktorý vybudoval Giovanni Scinto, signore di Aquino, formulácia *Castrum qui nominatur Pika* z roku 1049. Odtedy sa história mestečka úzko prelína s históriou jeho hradu, okolo ktorého vznikla prvá osada.

Na portáli opátstva Montecassino je medzi benediktínskymi majetkami spomenutý kostol Santa Marina Pico, ktorý daroval opátovi G. Scinto a jeho manželka Alfarana v roku 1049 . Hrad bol nielen hraničným bodom medzi Rímskym a Longobardským vojvodstvom, spadajúcim do oblasti Cassina, ale slúžil i ako prepojenie územia Flumetica s morom. Nepriame pretrvanie longobardských prvkov zdôrazňuje hodnotu územia okolo Pica i samotnej opevnenej osady, kde ľudská spoločnosť vytvárala v priebehu dejín vlastný pocit spolupatričnosti. V súčasnosti staré mesto pripomína skôr stredovek. Úzke, pravidelné uličky, prepojené schodiskom a vinúce sa okolo hradu, sú bezpochyby jeho typickými črtami. Súčasťou mestských hradieb sú tri brány umožňujúce prístup do mesta. Od roku 1542 do roku 1547 bol hrad lénom Ottavia Farnese a Pico sa stalo pod vládou Carla III súčasťou Neapolského kráľovstva. V roku 1742 bol odkúpený miestnymi rodinami Contiovcov a Landolfiovcov s následným predajom feudálnych pozemkov súkromným osobám. Po zjednotení Talianska v roku 1861 sa obec stala súčasťou provincie Caserta a až v roku 1927 prešla pod správu novovytvorenej provincie Frosinone. Počas druhej svetovej vojny obec zažívala dlhé mesiace nemeckej okupácie a kvôli opakovanému bombardovaniu boli obyvatelia nútení utiecť do hôr. Následne, vďaka nemalému úsiliu, boli domy v mestečku zrekonštruované.

Landolfi si na toto obdobie spomína v príspevku s názvom *Quattro casce* zo zbierky *Ombre* (1954):

„Dívali sme sa na tú úbohosť a ruiny, ale to najhoršie, ako som už povedal, bolo to, že sme nespoznávali atmosféru nášho domova. Napriek tomu, dokonca aj vtedy, mi pohľad okamžite prebehol na moje tri stromy.“

Literárnemu turistovi sa pri návšteve Pica vynárajú intenzívne súvislosti s jeho dielom, presýteným unikátnymi náladami, obrazmi a fantáziami, týkajúcimi sa prírodného prostredia a života, či charakteru obyvateľov obce. Pripomeňme si autorove slová z poviedky *Predhorie Frosinona (I contrafforti di Frosinone)* z roku 1960, ktorú Calvino vo svojich *Najkrajších stránkach* zaradil do kapitoly s názvom *Medzi autobiografiou a výmyslom (Tra autobiografia e invenzione)* vyvolávajúce jasnú a silne emotívnu predstavu:

„(...) Sme teda doma. Na obzore sa už črtajú bizarné a hrubé obrysy pohoria Aurunci (za nimi je more pri mestečkách Formia a Gaeta, severné časti mesta Neapol), zranené tokom prekliateho akvaduktu, už možno zazrieť tú malú horu Pota, ktorá vrhá napriek tomu obrovský tieň na môj dom. (...)“ .

Už v roku 1935 bolo v oblasti Cassinate (okres Frosinone) zriadené *Združenie Acquedotto "degli Aurunci"*, zahŕňajúce devätnásť obcí, so sídlom v meste Cassino. Išlo o jeden z najvýznamnejších počínov povojnového Talianska. Vrch Pota dosahuje nadmorskú výšku 640 m n. m.

Národný park pohoria Aurunci založený v roku 1997 je chránenou prírodnou oblasťou kraja Lazio a nachádza sa na hranici medzi okresmi Frosinone a Latina. Pohorie Aurunci, z veľkej časti súčasť rovnomenného Regionálneho prírodného parku, je horským pásmom Stredných a Južných Apenín. Väčšinu územia tvorí svetlý vápenec, široké kamenité svahy a suché, holé úbočia, ojedinele pokryté kríkmi a trávou. Hoci sú v súčasnosti mestečka Formia a Gaeta súčasťou okresu Latina v kraji Lazio, v minulosti patrili zhruba tisíc rokov pod Neapolské kráľovstvo. Pri Landolfiho opise nám v zápätí zide na um, že sa narodil do jednej z najstarších a najväčších rodín v kraji. Príbuzní z otcovej strany mali oddávna veľmi blízky vzťah k vladárom na neapolskom tróne. Akvadukt Aurunci je po technickej stránke považovaný za jeden z najvýznamnejších vodárenských komplexov postavených v danom období v Európe a vznikol pod záštitou Organizácie pre rekonštrukciu Cassinata (E.RI.CAS.), ako sa uvádza v programe niekdajšieho Ministerstva verejných prác. Zásobovanie južných oblastí vodou sa stalo, za zámerom spoločenského a ekonomického využívania a rozvoja juhu Talianska, jedným z hlavných cieľov vládnych investícií. Práce začali v septembri v roku 1951 a stavba bola dokončená v priebehu troch rokov vďaka podpore štátu a Fondu pre južné Taliansko. Celkové náklady predstavovali 6 miliárd lír.

Nevšedným momentom pre turistov je zaiste i literárna skúsenosť z poviedky *Noc na vidieku* (*La notte provinciale*) zo zbierky *Meč* (*La spada*, 1942) :

... „Mali by ste prísť pookriať“ začal vtedy priateľ „do lona nášho vidieka“. No nemyslíte na nejaké malé melancholické mestečko (...) predstavte si skôr malú dedinku, osadu stratenú v horách. V dobách, kedy sa odohral príbeh, ktorý vám budem rozprávať, som tam žil a navyše (dodal s úsmevom) som sa tam narodil. (...)

„Zbierka *La spada* bola najprv publikovaná v jednom zväzku s Landolfiho zbierkou *Il Mar delle Blatte e altre storie*, Firenze: Vallecchi, 1942, 1944, potom v *Racconti*, Firenze: Vallecchi, 1961, a napokon v *Opere I.*, Milano: Rizzoli, 1976, s. 279-356. Obsahuje poviedky: *La tenia mistica*, *La spada*, *Il babbo di Kafka*, *Lettera di un romantico sul gioco*, *La notte provinciale*, *Il ladro*, *La paura*, *Il matrimonio segreto*, *Una cronaca brigantesca*, *Da: „La melotecnica esposta al popolo“*, *Nuove rivelazioni della psiche umana*. *L'uomo di Mannheim*, *Volturno*, *Colpo di sole*, *Il fuoco*, *Il racconto della piattola*. Tieto poviedky sa najviac približujú Landolfiho tematikám strachu a stále sa zavrhujuceho metafyzického okúzlenia, ktoré sa však opakovane vynára s obsesným znepokojením; a to priťahuje i odpudzuje svojou krutosťou prvého Landolfiho (diela z rokov 1937 – 1947). Zbierka *La spada* je teda tematicky veľmi zložitá a heterogénna a v každej poviedke môžeme nájsť rezistenciu voči ponižujúcej a prehnanej banalite života“ (Mesárová, 2011, s. 47).

Poviedka *La notte provinciale* je dokonalým príkladom zvláštnej fantastiky. Stretávame sa v nej s delikátnym obrazom dievčiny, záhadne a nevysvetliteľne zavraždenej počas hry na vraha a policajta, ktorou si skupina mladých ľudí kráti nudnú zimnú noc práve v malej osade v horách. Vrah nie je nikdy odhalený, zostáva však vražedná zbraň, ktorú rozprávač stále vlastní:

„Dlhá a ostrá čepeľ je jemne žíhaná; rukoväť s dosť tmavým perleťovým, zelenočerveným odleskom pripomína rohovinu. Pritom však... Jednoducho, (priateľ sa hanblivo usmial) akoby tá rukoväť bola z nejakého neznámeho materiálu. A čepeľ? Iste, leskne sa ako ušľachtilá oceľ, ale čím to je, že tie ľahké usadeniny krvi sú na nej ešte stále jasne červené, dnes, po toľkých rokoch?“ (Landolfi, 2001, s. 31)

„Neznámy materiál“ zbrane a fakt, že ešte po dlhom čase má znepokojujúci a záhadný charakter, z nej činia akéhosi svedka tmavých síl. Opis zbrane však robí príbeh neuveriteľne živým a aktuálnym v očiach rozprávača, ktorý sa uprostred opisu udalosti zmieňuje: „Dokonca mi ani nežišlo na um ju zabiť.“ (Tamže, s. 30)

V literárnom parku nás stránky z Landolfiho kníh sprevádzajú reálnou cestou po najmilších miestach spisovateľa. Môžeme tak nazrieť do domu z rozsiahlej poviedky *Le due zittelle*, kde Lilla a Nena:

„(...), žili na prvom poschodí, v malom byte pozostávajúcom z niekoľkých tesných izieb (...).“

Landolfi je ironický už v názve poviedky. Slovo „zittelle“ možno preložiť ako nevydaté ženy (staré dievky), no zároveň ako mlčiace, nič nehovoriace, bez slov: ide o ostrú, až sarkastickú kritiku ľudskej malichernosti. Poviedku napísal v roku 1943, následne vychádzala na pokračovanie v šiestich číslach časopisu „Il Mondo“ v roku 1945, no knižne bola vydaná až vydavateľstvom Bompiani v roku 1946. Samotný autor ju neskôr nazval svojou „najlepšou poviedkou“. Prvé dve kapitoly príbehu popisujú monotónny život dvoch sestier žijúcich so svojou starou matkou za múrmi pochmúrneho šedého bytu, no tento pokojný, každodenný život sa zľahka mení na niečo iné. Kvôli svojej opici menom Tombo sa sestry ocitnú uprostred nepríjemnej príhody: zdá sa, že v noci toto zviera (po tom ako otvorí klieť a zbaví sa reťazí) navštevuje blízky kláštor a napodobňujúc liturgický obrad si pochutnáva na posvätných hostiách a nápoji, čím sa dopúšťa svätokrádeže. Dilemou zostáva otázka, ako potrestať opicu a dochádza k stretu názorov dvoch cirkevných hodnostárov líšiacich sa vekom, postavením i názormi: Monsignora Tostiniho a otca Alessia. Nasleduje „proces“ o vine či nevine zvieraťa a rozsudok smrti: sestry zabijú Tomba ihlicou, kľúčovú postavu poviedky, záhadné stvorenie, milované zvieratko (dar od brata), vložia telo do „pozinkovanej debničky, slúžiacej na umiestnenie telesných pozostatkov kresťanov“ a pochovávajú ho v roku záhrady. Poviedku čitateľ vníma ako teologické a morálne pojednávanie o hlavných a veľkých problémoch, objavujúcich sa vo svetovej literatúre. Otec Alessio je akýmsi Dostojevského Idiotom, ktorý poukazuje na mylné zdanie, odhaľuje absolútnu pravdu, inými neakceptovateľnú. Tombo dopláca na svoju prirodzenosť, na to, že nemá rovnaké morálne princípy ako sestry a následky sú extrémne:

„Nakoniec sa Tombo pominul; pominulo sa prudké šklbanie, vyhasli oči, čo v poslednej chvíli prezrádzali len zdesený údiv. Z rán netiekla krv; len jej nepatrný pramienok pomaly stekal z kútika úst“.

Tombo je postavou „bez slov“, mätúcou, čo autor využíva ako náhradnú taktiku pre vyjadrenie ticha, mlčania a jeho prítomnosť si vyžaduje rozlúštenie. V poviedke narastá obžaloba nedostatku úcty, či rešpektu voči inakosti, rozdielnosti. Ako uvádza Mesárová (2013, s. 53), v Landolfiho diele figuruje dvojzmyselnosť ako zakladajúca logika samotného rozprávania, a to sa tak naplno prejavuje ako váhajúce. Autorovo písanie, hoci pre dnešného čitateľa dnes azda príliš archaické, nemôže nepriťahovať.

Literárny turista môže ďalej pokračovať na malé námestie Largo San Rocco a Largo Carbonari po uličkách, ktoré poeticky opisuje Landolfiho súčasník, Eugenio Montale (1896 – 1981), taliansky básnik, novinár a spisovateľ, nositeľ Nobelovej ceny za literatúru (1975) v básni *Elégia na Pico Farnese* (*Elegia di Pico Farnese*, 1939): „Cesty a schody stúpajú v tvare pyramídy, hlboké zárezy,

kamenné pavučiny, kde sa otvára
temnota oživená dôverčivými očami prasiat,
nazelenasté vrchy oblúkov,
ledva prebieha spev borovíc,
vyčkáva zoslabnutý v blankyťe, čo vystupuje
na puklinách, hranách, úlomkoch múrov.“ (Montale, s. 181)

Elégia je súčasťou zbierky päťdesiatich básní, napísaných v rozpätí rokov 1928 až 1939 a publikovaných pod názvom *Príležitosti* (*Occasioni*, 1939). Názov uvedenej zbierky sa odvoláva na zázračné okamihy, akési príležitosti, momenty chvíľkového precitnutia. Tento motív sa v Montaleho poézii objavuje opakovane ako vytrhnutie z „mal di vivere“ a nahliadnutie do transcendentnej sféry: „Príležitosti sú teda osudové okamihy existencie, keď v jedinom záblesku je možné vytušiť inú realitu, alebo jej iné usporiadanie, je možné pochopiť zmysel, nepredvídaný a nepredvídateľný vzťah.“ (Zampa, 1984, s. XXXVII).

ZÁVER

Ako sme sa pokúsili znázorniť, literárna skúsenosť sa stáva pre človeka zvláštnym, jedinečným momentom, ktorý akoby patril iba jemu samotnému, lebo je výsostne osobný v dobe, kedy je trendom práve zverovať sa so svojimi zážitkami na sociálnych sieťach a ustrážiť si súkromie sa stáva takmer nemožným. Poetické zobrazenie miest v originálnom jazyku i v prekladoch poézie či prózy, má podmanivú silu a vyvoláva tak pôsobivé spomienky a dojmy, ktoré v knižnom turistickom sprievodcovi, písanom opisným a informačným postupom, rozhodne nenájdeme. Literárne parky umožňujú bližšie spoznať autorov ľudský rozmer, jeho silné i slabé stránky, čím sa autor k čitateľovi približuje a ten sa stáva jeho partnerom. Literatúra sa zároveň mení na dodatočný prostriedok ochrany krajiny, miesta inšpirácie, keďže spisovateľ interpretuje územie ako celok, spolu so svojimi prírodnými, historickými, umeleckými či kultúrnymi zdrojmi z minulosti i zo súčasnosti.

Sme toho názoru, že literárny cestovný ruch ako súčasť kultúrno-poznávacej formy cestovného ruchu predstavuje rozvíjajúcu sa formu turizmu, ktorá bude stále viac priťahovať špecifické skupiny turistov. Na túto situáciu by mali zareagovať aj študijné programy zamerané na cudzie jazyky a kultúry. Ako sme už v úvode naznačili absolvent študijného odboru prekladateľstvo a tlmočníctvo by mal byť pripravený aplikovať jazykovedné a literárnovedné poznatky pri rozmanitých aktivitách vo sfére vzdelávania, umenia a kultúry. Súčasťou toho je aj schopnosť sprostredkovať bohatstvo talianskych literárnych tradícií slovenskému turistovi, ale v neposlednej miere aj priblížiť slovenské kultúrne dedičstvo v podobe literárnych pamiatok cudzincom. Predpokladom pre úspešnú tlmočnícku prácu v literárnych parkoch je bezpochyby nielen znalosť cudzieho jazyka, no i vedomosti týkajúce sa literárnej vedy – teórie, kritiky a dejín literatúry.

Referencie a citácie

- (1) AGORNI, M. 2012. Prospettive linguistiche e traduttologiche negli studi sul turismo. Milano, Franco Angeli, 2012.
- (2) ALMAGIÀ, R. 1931. Enciclopedia italiana, vol. X. Roma, 1931.
- (3) BARILARO, C. 2004. I Parchi Letterari in Sicilia. Un progetto culturale per la valorizzazione del territorio. Catanzaro, Rubbettino Editore, 2004, p. 264.
- (4) CURUZ, M. B. 2012. Un nuovo modo di produrre cultura per il turismo: "musei parlanti" e comunicazione. In: AA.VV: Comunicare la città. Turismo culturale e comunicazione: il caso di Brescia. Milano, Franco Angeli, 2012, pp. 77 – 92.
- (5) FILIPPI, P. M. 2012. "Perché al turista dovrebbe interessare la letteratura?" In: AGORNI, M. (a cura di): Prospettive linguistiche e traduttologiche negli studi sul turismo. Milano, Franco Angeli, 2012, pp. 101 – 113.
- (6) GIBELLINI, P. 2012. "Brescia illetterata? Gli scrittori e l'immagine della città". In: AA.VV: Comunicare la città. Turismo culturale e comunicazione: il caso di Brescia. Milano, Franco Angeli, 2012, pp. 67 – 76.
- (7) LANDOLFI, T. 1960. Se non la realtà (raccolta di articoli precedentemente apparsi su "Il Mondo" e altre riviste). Firenze, Vallecchi, 1960; Milano, Adelphi, 2003.
- (8) LANDOLFI, T. 1992. Le due zitelle. Milano, Adelphi, 1992.
- (9) LANDOLFI, T. 2001. Le più belle pagine scelte da Italo Calvino. Milano, Adelphi, 2001.
- (10) LENOVSÝ, L. 2008. "Cestovný ruch ako kulturológický fenomén". In: Kontexty kultúry a turizmu. Nitra: Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF, 2008.
- (11) LORENZO, A. S. 2005. Spirito rotariano e impegno associativo nel Lazio meridionale: i Rotary Club di Frosinone, Cassino e Fiuggi, 1959-2005. Cassino, Università degli Studi di Cassino, 2005.
- (12) MESÁROVÁ, E. 2011. "Surreálna atmosféra a literárna invencia v Landolfiho zbierke La Spada". In: XLinguae.eu: a trimestrial European scientific Language review. Č. 4 (2011), Nitra, Vzdelávanie Don Bosca, 2011, s. 45-50.
- (13) MESÁROVÁ, E. 2013. Protichodné štruktúrne prvky a prvky fantastiky v diele Tommasa Landolfiho. In: Nová filologická revue : časopis o súčasnej lingvistike, literárnej vede, translatológii a kulturológii. - ISSN 1338-0583. - Roč. 5, č. 2 (december 2013), s. 45-54. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2013.
- (14) MESÁROVÁ, E. 2014. "Tommaso Landolfi". In: KOPRDA, P.: Talianska literatúra 8b : dvadsiate storočie za fašizmu. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa, 2014, s. 195 – 211.
- (15) MONTALE, E. 1984. Tutte le poesie. Milano, Mondadori, 1984, 1248 p.
- (16) MONTALE, E. 1996. Le Occasioni (1928-39). Con Commento Critico Di D. Isella. Torino, Einaudi, 1996.
- (17) ZAMBARDI, M. (a cura di): L'E.RI.CAS. E LA RICOSTRUZIONE DEL CASSINATE TRA IL 1949 E IL 1953 [Cit. 10.12. 2015]. Dostupné na internete: <http://www.cassino2000.com/cdsc/studi/archivio/n22/n22p03.html>.

(18) ZAMPA, G. 1984. "Introduzione". In: MONTALE, E.: Tutte le poesie. Milano: Mondadori, 1984.

(19) <http://www.tommasolandolfi.net/pagina-di-esempio/lautore/>

(20) <http://www.parchiletterari.com/>

ROGNÓZA UDRŽATELŇNOSTI BILANCIE BEŽNÉHO ÚČTU SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Ing. et Ing. Dušan Litva¹⁵

Abstrakt

Emphasis of this article was put on derivation of theoretical equations by M. Wickens using principle of general dynamic approach in economy and their application when evaluating sustainability of current account balance of Slovak Republic. Main advantage of dynamic modelling is that it takes into consideration rate of growth of GDP which is better than expression in absolute form (nominal monetary surplus or deficit) or relative form (ratio of current account to product). Needed data for model construction were current account balance, nominal product, rate of growth of GDP, inflation and net asset holding. In article was used Monetary Money Fund prediction of macroeconomic data for Slovak Republic in period 2016 to 2020 needed for formulations of assumptions of sustainability of current account for given period. For expression of sustainability was established CAS index, which is quantified measure of sustainability of balance of current account. As a result based on predicted data of IMF current account balance of Slovak Republic is sustainable for period 2016-2020. It is consequence of relatively high and stable predicted rate of growth of GDP, predicted surplus of current account since 2016, increase of relative ratio of current account to GDP since 2018 and improvement of net asset position. CAS index was compared with other chosen european countries. Slovak Republic CAS index was better than most of studied countries with the most significant positive trend up to 2020.

Key words

current account, sustainability, prediction, CAS

Abstrakt

Dôraz sa kládol na odvodenie teoretických vzťahov podľa M. Wickensa, vychádzajúcich z princípu všeobecnej dynamickej rovnováhy v ekonomike a ich uplatnenie pri posúdení udržiateľnosti bilancie bežného účtu. Výhoda dynamického modelovania je predovšetkým v zohľadnení dynamiky tempa rastu HDP, ktoré je lepším spôsobom ako statické vyjadrenie v absolútnej (výška prebytku či deficitu v peniazoch) alebo relatívnej forme (pomerovo k produktu). Potrebné dáta pre konštrukciu modelu boli bilancia bežného účtu, nominálny

¹⁵ Katedra mikroekonómie, Vysoká škola ekonomická v Prahe, Nám. W. Churchilla 1938/4
130 67 Praha 3, xlitd00@vse.cz

produkt, tempo rastu produktu, inflácia a čistá pozícia držania aktív. V práci boli použité z databázy Medzinárodného menového fondu predikované makroekonomické dáta pre Slovenskú republiku pre obdobie 2016 až 2020 nutné pre formulovanie predpokladov udržateľnosti bežného účtu v danom období. Pre vyjadrenie stupňa udržateľnosti bol zavedený CAS index, ktorý je kvantifikovaným merítkom udržateľnosti bilancie bežného účtu. V princípe je možné konštatovať dlhodobú udržateľnosť bilancie bežného účtu Slovenskej republiky pre sledované obdobie. To je dôsledkom relatívne vysokého a stabilného predikovaného tempa rastu HDP, predikovaného prebytku bežného účtu od roku 2016, zvyšovanie relatívneho podielu prebytku bilancie bežného účtu na HDP od roku 2018 a zlepšenie čistej pozície držania aktív. Vývoj CAS indexu Slovenska bol porovnaný s vybranými európskymi krajinami. Slovenská republika sa javí ako lepší priemer s predikovaným výrazným zlepšovaním CAS indexu smerom k roku 2020, ktoré je najvýraznejšie spomedzi všetkých pozorovaných krajín.

Kľúčové slová

bežný účet, udržateľnosť, predikcia, CAS

JEL klasifikácia: E660

ÚVOD

Bežný účet platobnej bilancie predstavuje súhrn všetkých ekonomických transakcií medzi rezidentmi a nerezidentmi Slovenskej republiky a teda otvorenosť ekonomiky voči zvyšku sveta (Duršáková, 2003). K jeho zložkám patrí obchod tovarov (obchodná bilancia vrátane spotrebných tovarov, tovarov určených k spracovaniu aj.), obchod so službami (prepravné služby poskytované rezidentmi Slovenskej republiky nerezidentom alebo naopak, pohyb tovarov aj.), výnosy (odmeny zamestnancov zaplatené nerezidentným pracovníkom alebo získané od nerezidentných zamestnávateľov a príjmy z kapitálového majetku plynúce zo zahraničných finančných aktív a pasív), bežné prevody (zahrňujú bežné vládne prevody, platby bežných daní z príjmu a majetku a iné platby). Z hľadiska platobnej bilancie je dôležitý tiež finančný účet, ktorý objasňuje financovanie bežného účtu. Platobná bilancia obsahuje dovoz a vývoz. Záporná bilancia (deficit) naznačuje, že krajina pri transakciách s inými krajinami viac utráca než zarába. Kladná hodnota bežného účtu (prebytok) sa vo všeobecnosti považuje za pozitívny jav pre domácu menu, pretože odráža situáciu, kedy kapitál priteká do Slovenskej republiky, čo môže byť spôsobené napríklad rastúcim obchodným záujmom o krajinu zo strany zahraničných investorov. Na druhej strane záporná hodnota (deficit) odráža situáciu, kedy zo Slovenskej republiky odteká viac kapitálu, než do nej priteká. To spôsobuje odliv zahraničného kapitálu zo Slovenskej republiky. Deficit bežného účtu platobnej bilancie musí byť financovaný prílívom investícií alebo poklesom devízových rezerv. Ten potom znamená tlak na oslabenie meny. Analýza udržateľnosti bežného účtu je preto kľúčová z hľadiska dlhodobého smerovania ekonomického vývoja.

CIELE PRÁCE

Cieľom tejto práce je odvodiť vhodný postup pre vyhodnotenie udržateľnosti bilancie bežného účtu a aplikovať ho na konkrétnom príklade Slovenskej republiky v rokoch 2016-2020 a ďalej porovnať získané výsledky s vybranými krajinami, navrhnúť prípadné odporúčania pre zlepšenie.

I. TEORETICKÁ ČASŤ

1.1 Horizontálne členenie platobnej bilancie

Platobnú bilanciu tvorí okrem bežného účtu aj účet kapitálový a finančný (Pavelka, 2007). Bežný účet platobnej bilancie zachytáva obchod s tovarmi a službami a tiež transferové platby, pričom je tvorený nasledujúcimi zložkami:

- *Obchodná bilancia*- všetky obchody s tovarmi a službami , t.j. vývozy a dovozy fyzických tovarov, ktoré prešli cez hranice štátu teda hmotné toky bez ohľadu na to, či vo vykazovanom období nasledovala príslušná platba alebo nie.
- *Bilancia služieb*- medzinárodné dopravné poplatky, poplatky za poskytnutie, poplatky za profesionálne služby.
- *Bilancia výnosov*- na strane aktív evidujú príjmy z domáceho kapitálu investovaného v zahraničí , ale aj príjmy rezidentov zo zamestnania v cudzine. Na strane pasív výdaje spojené so zahraničnými investíciami v domácej ekonomike.
- *Bilancia transferových platieb*- transakcie, pre ktoré je charakteristické, že nevedú k vzniku zahraničných pohľadávok alebo záväzkov krajiny,

1.2 Vyrovnávacie mechanizmy platobnej bilancie

Deficitné saldo výkonovej bilancie sa môže vyrovnáť, refinancovať alebo potlačiť. Zdrojom refinancovania môžu byť devízové rezervy centrálnej banky, vládne úvery, hospodárska pomoc alebo príliv súkromného kapitálu. Potlačenie môže prebehnúť prostredníctvom netarifných (kvantitatívnych) alebo tarifných (colných) opatrení. Konečným riešením je však vždy aj tržné vyrovnanie, nakoľko devízové rezervy centrálnej banky a hospodárska pomoc sú obmedzené, úvery sa musia splácať a tarifné aj netarifné nástroje bránia prirodzenému zapojeniu krajiny do medzinárodnej deľby práce na princípe komparatívnych výhod. Ekonomická teória postupne definovala 4 základné možnosti tržnej nápravy výkonovej bilancie- cenový, dôchodkový, monetárny a kurzový (Soukup, 2007).

- *Cenový vyrovnávací mechanizmus*- teoretickým základom cenového vyrovnávacieho mechanizmu je kvantitatívna teória peňazí, ktorej východiskom je teoretický poznatok, že rast obeživa v krajine vedie k zvýšeniu cenovej hladiny, a naopak pokles

obeživa v krajine vedie k zníženiu cenovej hladiny. Ak má krajina aktívne saldo výkonovej bilancie, dochádza k zvýšeniu množstva peňazí v obehu a v dôsledku prevažujúceho exportu nad importom i k zníženiu ponuky tovarov a služieb na domácom trhu. Vzniknutá inflačná medzera sa vyrovná rastom domácej cenovej hladiny. Vyššie domáce ceny zhoršia export a naopak podporia záujem domácich subjektov o import zo zahraničia (Chen, 2010). Výkonová bilancia sa týmto spôsobom po čase vyrovná alebo sa stane pasívna..

- *Dôchodkový vyrovnávací mechanizmus*- Keynesiánsky vyrovnávací mechanizmus zameriava svoju pozornosť na väzbu medzi reálnym dôchodkom a výkonovou bilanciou. Existuje pritom predpoklad, že s rastom produktu porastú tiež importy. Dôležitú úlohu pritom zohráva dôchodkový medzný sklon k importom, ktorý hovorí o tom, o koľko porastú domáce importné výdaje ak sa reálny dôchodok zvýši o jednu dodatočnú jednotku. Export je v keynesiánskom vyjadrení nezávislý na výške produktu. Základný rozdiel dôchodkového a cenového vyrovnávacieho mechanizmu je v tom, že zmeny dopytu v dôsledku salda výkonovej bilancie povedú k zmenám reálneho dôchodku a nie cenovej hladiny.
- *Monetárny vyrovnávací mechanizmus*- na rozdiel od predchádzajúcich prístupov sleduje platobnú bilanciu ako celok a teda nie iba výkonovú bilanciu (Frenkel, 1976). Základné predpoklady sú: národná ekonomika sa trvalo nachádza vo svojom optime na úrovni potenciálneho produktu, jedná sa o malú ekonomiku, ktorá je tzv. čistý príjemca ceny, predpokladá sa systém fixného menového kurzu bez oscilácie, domáce a zahraničné aktíva sú dokonalými substitútmi a nepredpokladá sa existencia rizikovej prémie (Chen, 2010).

V praxi ešte existujú kurzový vyrovnávací mechanizmus a mechanizmus časového meškania.

1.3 Vyjadrenie bilancie bežného účtu v dynamických modeloch

Pre posúdenie udržateľnosti bilancie bežného účtu su použité vzťahy odvodené na základe dynamického modelovania (Wickens, 2007). Z hľadiska klasického vnímania bežného účtu je jeho deficit považovaný za negatívum. Viac menej z vývoja bilancií bežných účtov niektorých krajín (napr. USA) je zrejmé, že deficit bežného účtu je udržateľný aj z dlhodobého hľadiska. Rovnako tak ekonomika, ktorej aktíva chce zvyšok sveta držať má negatívnu bilanciu bežného účtu ako dôsledok tendencií kompenzovať toky kapitálu do krajiny a vyrovnáť tak platobnú bilanciu (Rebelo, 1991).

Udržateľnosť platobnej bilancie

Rovnicu platobnej bilancie v nominálnom vyjadrení je možné uviesť ako

$$CA_t = P_t^T - S_t P_t^{T*} x_t^m + R_t^* S_t B_t^* - R_t B_t^F = S_t \Delta B_{t+1}^* - \Delta B_{t+1}^F \quad (1)$$

kde

x_t	 export
x_t^m	 import
B_t^*	 domáce držanie zahraničných aktív vyjadrené v zahraničnej mene
B_t^F	 zahraničné držanie domácich aktív vyjadrené v domácej mene
P_t^T	 cenová hladina exportov vyjadrená v domácej mene
P_t^{T*}	 cenová hladina importov vyjadrená v zahraničnej mene
S_t	 nominálny efektívny menný kurz
R_t	 domáca úroková miera
R_t^*	 zahraničná úroková miera
F_t	 čistá pozícia aktív
CA_t	 nominálne vyjadrený bežný účet v domácej mene

Finančné aktíva zahrňujú ako podielové tak aj vládne dlhopisy, pričom podiely majú odlišnú návratnosť kvôli vyššej rizikovej prémii. Pre jednoduchosť je možné tento rozdiel zanedbať a tiež všetky následky, ktoré by z neho mohli plynúť.

Nižšie uvedená rovnica (2) je vyjadrenie rovnováhy platobnej bilancie ako proporcia nominálneho HDP prostredníctvom delenia nominálneho HDP $P_t Y_t$, kde P_t je všeobecná cenová hladina a y_t je reálne HDP, pričom platí

$$\frac{P_t^T}{P_t} \left(\frac{x_t - Q_t^T x_t^m}{y_t} \right) + (1 + R_t^*) \frac{f_t}{y_t} - (R_t - R_t^*) \frac{b_t^F}{y_t} = \left(\frac{(1 + \pi_{t+1})(1 + \gamma_{t+1})}{1 + \Delta S_{t+1}} \right) \left(\frac{f_{t+1}}{y_{t+1}} - \Delta S_{t+1} \frac{b_{t+1}^F}{y_{t+1}} \right) \quad (2)$$

kde

$$Q_t^T = \frac{S_t P_t^{T*}}{P_t^T}, \quad Q_t^T = \frac{S_t P_t^*}{P_t}, \quad b_t^F = \frac{B_t^F}{P_t}, \quad b_t^* = \frac{B_t^*}{P_t^*}, \quad f_t = \frac{F_t}{P_t} = Q_t b_t^* - b_t^F \quad (3)$$

γ_t je tempo rastu HDP, $s_t = \ln S_t$. To môže byť tiež napísané ako diferenciálna rovnica pre f_t/y_t

$$\frac{\tau_t}{\pi_t} + (1 + R_t^*) \frac{f_t}{y_t} = \left(\frac{(1 + \pi_{t+1})(1 + \gamma_{t+1})}{1 + \Delta s_{t+1}} \right) \left(\frac{f_{t+1}}{y_{t+1}} \right) \quad (4)$$

pričom

$$\frac{\tau_t}{y_t} = \frac{P_t^T}{P_t} \left(\frac{x_t - Q_t^T x_t^m}{y_t} \right) + -(R_t - R_t^*) \frac{b_t^F}{y_t} + \left(\frac{(1 + \pi_{t+1})(1 + \gamma_{t+1})}{1 + \Delta s_{t+1}} \right) \left(\Delta s_{t+1} \frac{b_{t+1}^F}{y_{t+1}} \right) \quad (5)$$

môže byť interpretovaná ako primárny prebytok bežného účtu vyjadrený ako proporcia HDP. Prvý člen zastupuje nadbytok úrokových platieb zahraničným vlastníkom domáceho dlhu vďaka tomu, že domáce úrokové miery sú vyššie ako zahraničné (Christopoulos, 2010). Druhý člen zastupuje náklady prehodnotenia zahraničného držania domácich aktív kvôli znehodnoteniu menového kurzu.

Analýza udržateľnosti platobnej bilancie závisí na tom, či je rovnica (5) stabilná alebo nestabilná diferenciálna rovnica (Bergin, 2000). Predpokladajme, že nekrytá úroková parita platí a že $\pi_t, \gamma_t, R_t^*, \Delta s_t$ sú konštanty a nadobúdajú hodnotu $\pi_t, \gamma_t, R_t^*, \Delta s_t = 0$. Potom platí, že $R=R^*$ a rovnica (6) sa mení na:

$$\frac{f_t}{y_t} = \left(\frac{(1 + \pi_{t+1})(1 + \gamma_{t+1})}{1 + R^*} \right) \left(\frac{f_{t+1}}{y_{t+1}} \right) - \frac{1}{1 + R^*} \frac{P_t^T}{P_t} \left(\frac{x_t - Q_t^T x_t^m}{y_t} \right) \quad (6)$$

Preto analýza závisí na tom, či $(1 + \pi)(1 + \gamma)$ je väčšie alebo menšie ako $1 + R^*$. V prípade nekrytej úrokovej parity to je približne ekvivalentné porovnaniu, či je $\pi + \gamma$ väčšie ako R . V prvom prípade sa predpokladá, že $R \leq \pi + \gamma$ a (6) je stabilná diferenciálna rovnica, ktorá je riešená spätne. Nestabilný prípad, kde $R \geq \pi + \gamma$ rieši rovnicu dopredu. Ak je $f_t < 0$ musíme definovať, či je sekvencia očakávaných budúcich obchodných prebytkov a deficitov postačujúca aby zaplatila spätne čisté dlhy. Ak $f_t > 0$ musíme definovať či sekvencia budúcich očakávaných obchodných prebytkov alebo deficitov je postačujúca na to, aby mohli byť využité čisté zahraničné aktíva (Freund, 2005).

Riešením rovnice (6) dopredu dostávame

$$\frac{f_t}{y_t} = \left(\frac{(1 + \pi)(1 + \gamma)}{1 + R} \right)^n \left(\frac{f_{t+n}}{y_{t+n}} \right) - \frac{1}{1 + R} \sum_{i=0}^n \left(\frac{(1 + \pi)(1 + \gamma)}{1 + R} \right)^i E \left(\frac{P_{t+i}^T}{P_{t+i}} \left(\frac{x_{t+i} - Q_{t+i}^T x_{t+i}^m}{y_{t+i}} \right) \right) \quad (7)$$

Ak má ekonomika negatívnu čistú pozíciu aktív $(f_t/y_t) < 0$ potom je nutné aby súčasná hodnota bežného a očakávaného budúceho reálneho obchodného prebytku

$$\left(\frac{P^T}{P_{t+i}} \left(\frac{x_{t+i} - Q_{t+i}^T x_{t+i}^m}{y_{t+i}} \right) \right) \quad (8)$$

ako proporcia produktu bola pozitívna a dostatočne vysoká aby zaplatila čistý dlh. A ak má ekonomika pozitívnu pozíciu držania čistých aktív ($f_t/y_t > 0$) potom súčasná hodnota bežného a budúceho obchodného deficitu musí byť postačujúca na to aby vybilancovala čisté aktíva inak by ekonomika držala nadbytočnú výšku aktív (Chen, 2011).

V špeciálnom prípade kedy reálne obchodné prebytky sú konštantné a pozitívne

$$\left(\frac{P^T}{P_{t+i}} \left(\frac{x_{t+i} - Q_{t+i}^T x_{t+i}^m}{y_{t+i}} \right) \right) \geq 0 \quad (9)$$

Vzniká jednoduché spojenie medzi čistým zadlžením a obchodnými prebytkami v dlhom období, ktorý je požadovaný aby udržal daný stupeň čistej zadlženosti

$$-\frac{f_t}{y_t} \leq \left(\frac{1}{R - (\pi + \gamma)} \right) \frac{P^T}{P} \left(\frac{x_t - Q_t^T x_t^m}{y} \right) \quad (10)$$

Ak inflácia bude smerovať k odpovedajúco vyšším úrokovým mieram a preto definujúc reálnu úrokovú mieru $R - \pi$ konštantú, môžeme ignorovať inflačný efekt (Modigliani, 1954).

Je zrejmé, že reálny bežný účet je reálna obchodná bilancia plus čistý reálny zisk z úrokov a preto dostávame

$$-\frac{CA}{Py} \leq (\pi + \gamma) \left(-\frac{f}{y} \right) \quad (11)$$

To znamená, že ak existuje nominálny ekonomický rast, potom je možné mať permanentný a udržateľný deficit bežného účtu ak $f/y < 0$ predpokladajúc, že hodnota deficitu bežného účtu neprekročí pravú stranu rovnice. Čím vyššie je tempo rastu nominálneho HDP tým pravdepodobnejšie je, že deficit bežného účtu je dlhodobo udržateľný bez zvyšovania čistej zadlženosti krajiny.

Dynamická efektívnosť vyžaduje, aby ekonomickí agenti (domácnosti, vláda, firmy) cielili k presnej spotrebe ich aktív. Ak ich plánovaný plán útraty nie je postačujúci aby spotrebovali všetky ich aktíva potom sú dynamicky neefektívne. Pokiaľ nemajú dedičský motív mali by domácnosti zvýšiť spotrebu. Ak má ekonomika čistú zahraničnú pozíciu aktív, potom by mala mať v dlhom období deficit postačujúci na to, aby znížila množstvo aktív (Cuestas, 2013). Preto

by ekonomika mala zaistiť, aby pre $f > 0$ mala obchodný deficit, ktorý neprekračuje ľavú stranu rovnice:

Vyjadrenie rovnováhy v dlhom období

Rovnováha v dlhom období musí spĺňať nasledujúcu rovnicu:

$$Q_t \leq \frac{x + (P/P_t)[R - (\pi + \gamma)]f}{x^m} \quad (12)$$

Podľa tejto rovnice dlhodobá rovnováha nevyžaduje ani dlhodobú rovnovážnu bilanciu reálneho obchodu ani bežného účtu. Vyššie exporty, nižšie importy, $f > 0$, vyššie úrokové miery a nízke tempo ekonomického rastu bude smerovať k vyšším rovnovážnym menným reláciám.

Pre reálny menový kurz platí

$$Q = Q^T \frac{P^T / P}{P^{T*} / P^*} \quad (13)$$

Následne rozdiel medzi reálnym menovým kurzom a smennými reláciami existujú hlavne vďaka rozdielom v domácich a zahraničných cenách exportov relatívne k všeobecnej cenovej hladine. Ak sú menné relácie konštantné a platí $Q^t = 1$ potom reálny menový kurz v dlhom období musí spĺňať $Q = (P^T / P) / (P^{T*} / P^*)$, čo sa dá prepísať do všeobecnej rovnice:

$$Q \leq \frac{x + (P/P_t)[R - (\pi + \gamma)]f}{x^m} \frac{P^T / P}{P^{T*} / P^*} \quad (14)$$

Tento výsledok môže byť kontrastne porovnaný s fundamentálnym menovým kurzom (FEER), ktorý nie je založený na udržateľnosti bežného účtu ale dlhodobého bežného účtu. FEER vyžaduje tiež vyrovnaný vládny rozpočet v dlhom období (Holmes, 2010). Analýza vyššie však ukázala, že v dlhom období je možné dosahovať permanentnú negatívnu obchodnú bilanciu ako aj deficit bežného účtu.

II. PRAKTICKÁ ČASŤ

Pri posudzovaní udržateľnosti bilancie bežného sú použité princípy dynamického modelovania, v tomto prípade všeobecnej dynamickej rovnováhy. Použité boli vzťahy odvodené M. Wickensom a predikcia vývoja potrebných makroekonomických veličín pre roky 2016- 2020 na základe prognózy Medzinárodného menového fondu. Potrebné dáta pre konštrukciu modelu boli bilancia bežného účtu (CA), nominálne HDP (P_y), rast HDP (γ), inflácia (π) a čistá pozícia držania aktív (f) ako rozdiel medziročných bilancií bežného účtu. Z nich boli

následne dopočítané pomocné parametre $-CA/Py$, $-f/y$, $(\pi+y)*(-f/y)$ potrebné pre finálny výpočet indexu CAS (Current Account Sustainability) na základe ktorého sa dalo rozhodnúť, či je možné považovať bilanciu bežného účtu v danom roku za dlhodobu udržateľnú alebo nie. Index bol vypočítaný ako rozdiel $-CA/Py$ a $(\pi+y)*(-f/y)$ pričom platí, čím nižšia je výsledná hodnota tohto rozdielu, tým lepšie. Pri hodnotách nižších ako nula je možné považovať bilanciu bežného účtu za dlhodobu udržateľnú, pri hodnotách vyšších ako nula za dlhodobu neudržateľnú, čo bolo uvedené v tabuľke ako celkové zhodnotenie. Následne bol CAS index zanesený do grafu pre vizualizáciu trendu vývoja v daných rokoch. Praktickú interpretáciu a výhodu dynamického modelovania vidím predovšetkým v zohľadnení tempa rastu HDP (Romer, 2006). Vo všeobecnosti sa dá bilancia bežného účtu vyjadriť v absolútnej hodnote a peňažných jednotkách. Pričom podľa absolútnej výšky, prípadne znamienka sa dá usúdiť na deficit alebo prebytok a jeho celkovú hodnotu. Tento údaj však nič nevypovedá napr. o veľkosti ekonomiky, kde to isté absolútne vyjadrenie môže byť pre jednu ekonomiku veľmi nízke (v prípade veľkej ekonomiky ako USA) a naopak veľmi vysoké pre ekonomiku inú (malú ekonomiku ako je napr. ČR). Preto je lepšie relatívne vyjadrenie pomerovo napr. k HDP, ktoré už lepšie vyjadruje, či je prípadný deficit alebo prebytok bežného účtu veľký alebo malý pre danú ekonomiku. Viac menej ani toto vyjadrenie nie je ideálne z hľadiska dlhodobého posúdenia na udržateľnosť, nakoľko je statické (Barro, 2004). Dynamické modely umožňujú zohľadniť tempo rastu HDP, čo môže mať nasledovnú interpretačnú hodnotu. Ak je bilancia bežného účtu deficitná, ale celkový produkt v ekonomike rastie dostatočne rýchlo, je možné aby sa celkový relatívny podiel deficitu bežného účtu na HDP znižoval a teda tento stav bol z dlhodobého hľadiska udržateľný (Apergis, 2010).

Tabuľka 1, Výpočet indexu SFP pre Slovenskú republiku

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
CA, mld. USD	0,1230	0,0960	0,1850	0,9100	1,5560	2,4110
Py, mld. USD	86,1980	90,5440	96,1510	101,9320	107,9130	115,1110
$-CA/Py$	-0,0014	-0,0011	-0,0019	-0,0089	-0,0144	-0,0209
Rast HDP (γ)	0,0316	0,0363	0,0355	0,0326	0,0315	0,0315
Inflácia (π)	-0,0006	0,0144	0,0182	0,0192	0,0200	0,0200
f , mld. USD		-0,0270	0,0890	0,7250	0,6460	0,8550
$-f/y$		0,0003	-0,0009	-0,0071	-0,0060	-0,0074
$(\pi+y)*(-f/y)$		0,0000	0,0000	-0,0004	-0,0003	-0,0004
CAS index		-0,0011	-0,0019	-0,0086	-0,0141	-0,0206
Zhodnotenie		udržateľné	udržateľné	udržateľné	udržateľné	udržateľné

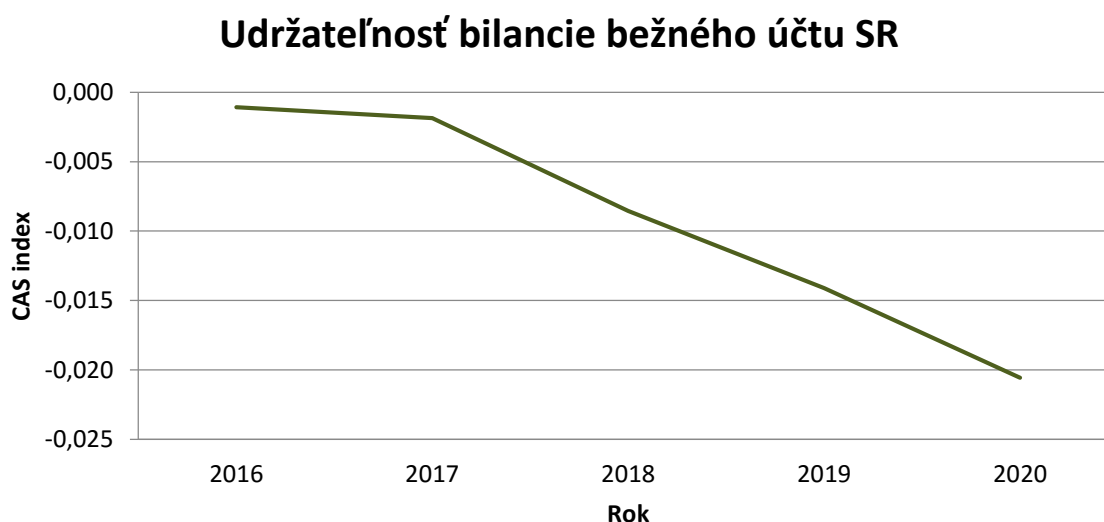
Zdroj: IMF <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/download.aspx>,
vlastné spracovanie

Z dát v tabuľke 1 pre Slovenskú republiku je zrejmý:

- zvyšujúci sa predikovaný prebytok bežného účtu v danom období od 0, 123 mld. USD v roku 2015 až po 2, 4110 mld. USD v roku 2020

- zvyšujúci sa nominálny produkt v danom období od 86, 198 mld. USD v roku 2015 až po 115,111 mld. USD v roku 2020
- od roku 2018 zvyšovanie relatívneho podielu prebytku bilancie bežného účtu na HDP
- relatívne stabilné predikované tempo rastu HDP na úrovni od 3,16 % až po 3,63 %
- relatívne stabilná a mierne sa zvyšujúca inflácia s predikovanými hodnotami od 0,06 % až po 2 %
- zlepšenie čistej pozície držania aktív od negatívnej hodnoty -0,027 mld. KČ v roku 2015 až po 0,855 mld. KČ v roku 2020
- celkové znižovanie hodnoty CAS indexu a teda zlepšenie vývoja predikovanej udržateľnosti
- dlhodobu udržateľnú bilanciu bežného účtu

Obrázok 1, Vývoj CAS indexu v SR v období 2016-2020

Zdroj: Vlastné spracovanie

Z grafu na obrázku 1 je zrejмый klesajúci trend vývoja indexu CAS (Current Account Sustainability) čo svedčí o pozitívnej perspektíve udržateľnosti bilancie bežného účtu v danom období. Rovnako tak je zřejmé, že všetky hodnoty CAS indexu sú menšie ako nula a teda pre každý rok je možné považovať bilanciu bežného účtu za dlhodobu udržateľnú.

V tabuľke 2 je pre porovnanie zobrazený vývoj CAS indexu vybraných európskych krajín v období 2016-2020. Opäť bola použitá makroekonomická predikcia Medzinárodného menového fondu a pri konštrukcii indexu dynamické modelovanie. Z dát v tabuľke je zřejmé, že s výnimkou Grécka a Českej republiky od roku 2020 je predikovaná bilancia bežných účtov udržateľná.

Tabuľka 2, CAS index vybraných krajín

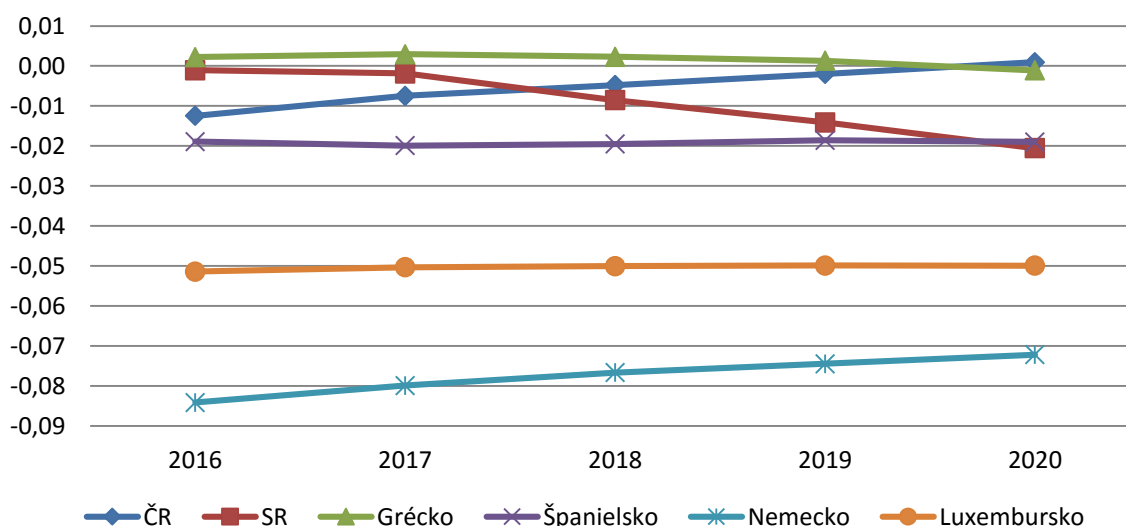
	2016	2017	2018	2019	2020
Česká republika	-0,0125	-0,0075	-0,0048	-0,0020	0,0010
Slovenská republika	-0,0011	-0,0019	-0,0086	-0,0141	-0,0206
Grécko	0,0022	0,0029	0,0023	0,0013	-0,0011
Španielsko	-0,0189	-0,0199	-0,0195	-0,0186	-0,0190
Nemecko	-0,0842	-0,0799	-0,0767	-0,0745	-0,0722
Luxembursko	-0,0514	-0,0503	-0,0500	-0,0499	-0,0499

Zdroj: IMF <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/download.aspx>,
vlastné spracovanie

V grafe na obrázku 2 je pre lepšiu vizualizáciu zobrazený vývoj CAS indexu vybraných krajín. Pripomením, že čím je hodnota indexu nižšia, tým lepšie. Je zrejmé, že z hľadiska udržateľnosti je na tom najlepšie Nemecko, nasledované Luxemburskom. Naopak najhoršie Španielsko a Česká republika. Slovenská republika sa javí ako lepší priemer s predikovaným výrazným zlepšovaním smerom k roku 2020. To indikuje výraznú stabilitu a naznačuje príliv ďalších investícií, kde bilancia bežného účtu je kritickým ukazovateľom pri vstupe investorov na trh danej krajiny.

Obrázok 2, Vývoj CAS indexu vybraných krajín v období 2016-2020

CAS index vybraných krajín

Zdroj: Vlastné spracovanie

Perspektíva zahraničných štúdií na udržateľnosť bilancie bežného účtu

Boileau a Normandin uvádzajú na základe medzinárodných dát a všeobecnej dynamickej rovnováhy, že bežný účet je negatívne korelovaný s bežným a budúcim úrokovým diferenciálom, ale pozitívne korelovaný s minulým úrokovým diferenciálom (Boileau, Normandin 2008). Bežný účet je teda proticyklický a úrokový diferenciál procyklický.

Backus a Kehoe vo svojej práci uvádzajú na základe medzinárodných dát 2 charakteristiky-proticyklický charakter čistých exportov a tendenciu obchodnej bilancie byť negatívne korelovaná so súčasnými a budúcimi pohybmi smenných relácií, ale pozitívne korelovaných s minulými pohybmi (Backus, Kehoe 1994). Ďalej autori došli k záveru, že vzťah obchodnej bilancie a smenných relácií kriticky záleží na zdroji fluktuácie.

Baharumshah a Lau uvádzajú vo svojej práci pri analýze udržateľnosti bežného účtu 4 krajín ASEANU v rokoch 1961- 1999 a použití medzičasových modelov, že deficity bežných účtov neboli v dlhom období stále (Baharumshah, Lau 2003). To vedie k záveru, že bežné účty týchto krajín boli neudržateľné a ani sa nepohybovali smerom k externej rovnováhe, čo je v rozpore s Wickensovým modelom. Naviac permanentný deficit bežného účtu je možné považovať ako indikátor finančnej krízy. V prípade Malajzie Lau a Baharumshah uvádzajú, že toky kapitálu z a do tejto krajiny majú spoločný stochastický trend do roku 1997 (ázijskej krízy) zatiaľ čo v pokrízovom období sú prebytky bežného účtu na neudržateľnej úrovni (Lau, Baharumshah 2003). Dôležité zistenie je práve v zdôraznení importov (hlavne okamžitých vstupov) v exportoch. Pre ekonomiku, ktorá je z hľadiska svojho rastu závislá na exportoch sú importy dôležité v obnovovaní externej rovnováhy vedúcej k udržateľnému stabilnému vývoju. To bolo zrejmé pri znehodnotení meny, ktorá viedla k poklesu importu, čo v prípade ekonomiky, ktorá je silne závislá na importovanom kapitále znamená spomalenie ekonomického rastu.

Moore a Holder pri svojej analýze udržateľnosti deficitu bežného účtu Barbadosu v rokoch 1960 až 2006 uvádzajú, že podľa medzičasových modelov je bežný účet Barbadosu udržateľný a deviácie od dlhodobej rovnováhy medzi reálnymi exportami a importami sú upravované v krátkom období s importami, ktoré sa prispôbujú (Holder, Moore 2011).

Cashin a McDermott uvádzajú, že austrálsky bežný účet nebol použitý k vyhladeniu spotreby v rokoch 1954-1994 optimálne smerom k uvoľneniu kapitálových kontrol v osemdesiatych rokoch. Výsledky tiež ukazujú, že od osemdesiatych rokov sa deficit bežného účtu Austrálie stále zvyšuje a že zvýšenie čistých národných úspor vyžaduje pokrytie zahraničných pôžičiek na úrovni 2- 4 % HDP (Cashin, McDermott 1998).

Ghosh a Ostry uvádzajú, že podľa teórie vyrovnávania spotreby, vysoký stupeň kapitálovej mobility implikuje, že agenti sú plne schopní prispôbiť spotrebu zásobám (Ghosh, Ostry 1995). Tento článok testuje, či bežný účet v rozvinutých krajinách funguje ako buffer pre vyhladzovanie spotreby v šokoch národného cash flow, ktorý je definovaný ako produkt bez investícií a vládnych výdavkov. Pre väčšinu z 45 krajín je zrejmé, že teória vyhladzovania spotreby sa nedá vylúčiť, nakoľko kapitálová mobilita môže byť v týchto krajinách dosť vysoká.

ZÁVER

Pre analýzu boli v práci použité z databázy Medzinárodného menového fondu predikované makroekonomické dáta pre Slovensku republiku pre obdobie 2015 až 2020 nutné pre konštrukciu modelu. Potrebne dáta boli bilancia bežného účtu (CA), nominálne HDP (Py), rast HDP (γ), inflácia (π) a čistá pozícia držania aktív (f). Z nich boli následne dopočítané pomocné parametre $-CA/Py$, $-f/\gamma$, $(\pi+\gamma))*(-f/\gamma)$ potrebné pre finálny výpočet indexu CAS (Current Account Sustainability).

V princípe je možné konštatovať udržateľnosť bilancie bežného účtu Slovenskej republiky pre sledované obdobie. Tento záver pripisujem nasledovným faktorom:

- relatívne vysoké a stabilné predikované tempo rastu HDP
- predikovaný prebytok bežného účtu od roku 2016
- od roku 2018 zvyšovanie relatívneho podielu prebytku bilancie bežného účtu na HDP
- zlepšenie čistej pozície držania aktív

Kľúčovým je práve predikovaný prebytok bilancie bežného účtu v danom období, ktorý sa stále zvyšuje. Je to zrejme dané výrazným exportom ťahaným predovšetkým automobilovým priemyslom.

Zavedený index CAS (Current Account Sustainability) je absolútnym merítkom udržateľnosti bilancie bežného účtu a vo svojej podstate je kvantifikovaným vyjadrením. Umožňuje teda porovnať dlhodobú udržateľnosť bilancie bežného účtu medzi jednotlivými krajinami, hospodárskymi cyklami, či volebnými obdobiami a vypovedať tak o retrospektíve alebo perspektíve smerovania ekonomiky. Bol vypočítaný ako rozdiel $-CA/Py$ a $(\pi+\gamma))*(-f/\gamma)$ pričom platí, že čím nižšia je výsledná hodnota tohto rozdielu, tým lepšie. Pri hodnotách nižších ako nula je možné považovať bilanciu bežného účtu za dlhodobu udržateľnú, pri hodnotách vyšších ako nula za dlhodobu neudržateľnú. Praktická výhoda dynamického modelovania je predovšetkým v zohľadnení dynamiky tempa rastu HDP, ktoré je zrejme lepším spôsobom ako statické vyjadrenie v absolútnej (výška prebytku či deficitu v peniazoch) alebo relatívnej forme (pomero vo k produktu).

Vývoj CAS indexu Slovenska bol porovnaný s vybranými európskymi krajinami. Z vývoja je zrejmé, že s výnimkou Grécka a Českej republiky od roku 2020 je predikovaná bilancia bežných účtov pre väčšinu krajín udržateľná. Z hľadiska udržateľnosti je na tom najlepšie Nemecko, nasledované Luxemburskom. Naopak najhoršie Španielsko, Grécko a Česká republika. Slovenská republika sa javí ako lepší priemer s predikovaným výrazným zlepšovaním CAS indexu smerom k roku 2020, ktoré je najvýraznejšie spomedzi všetkých pozorovaných krajín.

Je treba podotknúť, že vzťahy aj rovnice odvodené pre posúdenie udržateľnosti bilancie bežného účtu sú veľmi podobné vzťahom odvodeným M. Wickensom pre udržateľnosť

fiškálnej politiky. Pričom bežný účet by sa dal ako parameter analogicky prirovnať v modeli k celkovému dlhu a čisté držanie aktív k deficitu. Ostatné premenné ako inflácia, HDP a tempo rastu produktu sa rovnako tak nachádzajú v oboch modeloch. Je teda zaujímavé sledovať pôsobenie analogických fenoménov a princípov v ekonómii v oblastiach, ktoré so sebou zdanlivo nesúvisia.

Z hľadiska parametrov ovplyvňujúcich výstup dynamického modelu je možné dosiahnuť pozitívny výsledok udržateľnosti bežného účtu znížením inflácie, zvýšením tempa rastu HDP, zvyšovaním prebytku bežného účtu, zvyšovaním relatívneho podielu prebytku bilancie bežného účtu na HDP a zlepšovaním čistej pozície držania aktív. To je možné dosiahnuť konkrétnymi fiškálnymi opatreniami vlády ale aj správnou monetárnou politikou ako napr. stanovením správneho inflačného cieľa, úrokovej miery podporujúcej rast HDP, podporou domácich podnikateľských subjektov, vytváraním investičných príležitostí či pro- exportne ladenou politikou.

Je nutné však dodať, že aplikácia Wickensovho modelu a z neho plynúce závery sú aj v tomto prípade postavené na predikovaných dátach Medzinárodného menového fondu. Predikcia môže byť teda zámerne pozitívna, nakoľko v ekonómii je známy princíp očakávania ekonomických subjektov o budúcom stave sveta a premietnutie reakcie budúceho očakávania do súčasného chovania.

REFERENCIE A CITÁCIE

- [1] Apergis, N., Katrakilidis, K.P., Tabakis, N.M. Current account deficit sustainability: The case of Greece (2000) *Applied Economics Letters*, 7 (9), pp. 599-603.
- [2] Barro, R. J., X. Sala-i-Martin. Economic Growth (2004), 2nd edn. Cambridge, MA: MIT Press.
- [3] Backus, D.K., Kehoe, P.J., Kydland, F.E. Dynamics of the trade balance and the terms of trade: the J-curve? (1994). *American Economic Review*, 84 (1), pp. 84- 103.
- [4] Baharumshah, A.Z., Lau, E., Fountas, S. On the sustainability of current account deficits: Evidence from four ASEAN countries (2003). *Journal of Asian Economics*, 14 (3), pp. 465- 487.
- [5] Boileau, M., Normandin, M. Dynamics of the current account and interest differentials (2008). *Journal of International Economics*, 74 (1), pp. 35-52.
- [6] Bergin, P.R., Sheffrin, S.M. Interest rates, exchange rates and present value models of the current account (2000) *Economic Journal*, 110 (463), pp. 535-558.
- [7] Cashin, P., McDermott, C.J. Are Australia's current account deficits excessive? (1998). *Economic Record*, 74 (227), pp. 346-361.

- [8] Cuestas, J.C. The Current Account Sustainability of European Transition Economies (2013) *Journal of Common Market Studies*, 51 (2), pp. 232-245.
- [9] Duršáková, J., Mandel, M. Mezinárodní finance (2003). 2. vyd. Praha: *Management Press*, ISBN 80-7261-090-2.
- [10] Frenkel, J. A., and H. Johnson. 1976. The monetary approach to the balance of payments: essential concepts and historical origins (1976). *University of Toronto Press*.
- [11] Freund, C. Current account adjustment in industrial countries (2005) *Journal of International Money and Finance*, 24 (8), pp. 1278-1298.
- [12] Ghosh, A.R., Ostry, J.D. The current account in developing countries: A perspective from the consumption-smoothing approach (1995). *World Bank Economic Review*, 9 (2), pp. 305-333.
- [13] Greenidge, K., Holder, C., Moore, A. Current account deficit sustainability: The case of Barbados (2011). *Applied Economics*, 43 (8), pp. 973-984.
- [14] Holmes, M.J., Otero, J., Panagiotidis, T. On the stationarity of current account deficits in the European union (2010) *Review of International Economics*, 18 (4), pp. 730-740.
- [15] Chen, S.-W. Testing for the sustainability of the current account deficit in four industrial countries: A revisitation (2010) *Economics Bulletin*, 30 (2), pp. 1474-1495.
- [16] Chen, S.-W. Are current account deficits really sustainable in the G-7 countries? (2011) *Japan and the World Economy*, 23 (3), pp. 190-201.
- [17] Chen, S.-W. Current account deficits and sustainability: Evidence from the OECD countries (2011) *Economic Modelling*, 28 (4), pp. 1455-1464.
- [18] Christopoulos, D., León-Ledesma, M.A. Current account sustainability in the US: What did we really know about it? (2010) *Journal of International Money and Finance*, 29 (3), pp. 442-459.
- [19] Lau, E., Baharumshah, A.Z. Sustainability of external imbalances: The case of Malaysia (2003). *Singapore Economic Review*, 48 (1), pp. 61-80.
- [20] Modigliani, F., R. Brumberg. Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data (1954). *Rutgers University Press*.

- [21] Ramsey, F. P. A mathematical theory of saving (1928). *The Economic Journal* 38:543–59.
- [22] Rebelo, S. Long-run policy analysis and long-run growth (1991). *Journal of Political Economy* 99:500–21.
- [23] Romer, D. H. Advanced Macroeconomics (2006), 3rd edn. *New York: McGraw-Hill*.
- [24] Soukup, J., Pošta, V., Neset, P. Makroekonomie moderní přístup. 1. vyd. Praha: *Management Press* (2007), ISBN 978-80-7261-174-4.
- [25] Pavelka, T. Makroekonomie základní kurz. 2. vyd. Praha: *Melandrium* (2007), ISBN 80-86175-45-6.
- [26] Wickens. M. A Dynamic General Approach (2008). *Princeton University Press*.

KOMPARÁCIA RODOVÝCH ROZDIELOV VO VNÍMANEJ ÚROVNI KOUČINGU AKO POUŽÍVANEJ METÓDY BUDÚCICH MANAŽÉROV

Tatiana Lorincová¹⁶, Zuzana Birknerová, Anna Lelková

Abstract

The contribution deals with comparison of gender differences in the level of coaching in every day practice manager. The study aims to determine the perceived level of coaching among University students of Management. The research sample consisted of 110 respondents, 55 women and 212 men aged from 19 to 24 years (with an average age of 20.69 and a standard deviation of 0.921), who are students of Management. The research data were obtained through a methods, that detects views on coaching and contains 20 items (Birknerová, Frankovský, Zbihlejová, 2015).

Keywords

Coaching, Gender Differences, University students of Management

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá komparáciou rodových rozdielov v úrovni koučingu v každodennej praxi manažéra. Cieľom štúdie je zistiť vnímanú úroveň názorov na koučing medzi vysokoškolskými študentmi a študentkami manažmentu. Výskumnú vzorku tvorilo 267 respondentov, z toho 55 mužov a 212 žien, vo veku od 19 do 24 rokov (priemerný vek 20,69; smerodajná odchýlka 0,921), ktorí sú študentmi manažmentu. Výskumné údaje boli získané prostredníctvom metodiky, ktorá zisťuje názory na koučing a obsahuje 20 položiek (Birknerová, Frankovský, Zbihlejová, 2015).

Klíčové slová

Koučing, rodové rozdiely, vysokoškolskí študenti manažmentu

JEL Classification

I₂

¹⁶ Katedra manažérskej psychológie, Fakulta manažmentu, Prešovská univerzita v Prešove, Konštantínova 16, 080 01, Prešov, tatiana.lorincova@unipo.sk

I. Koučing v manažmente

Jednou z najdôležitejších metód rozvoja a vzdelávania manažérov, ako aj samotných zamestnancov, je koučovanie. Tejto metóde učenia je potrebné pozornosť venovať už v pregraduálnej príprave manažérov. Parma (2006) uvádza, že koučovanie v manažmente dôsledne pracuje so všetkými potrebami a cieľmi, ktoré sa na daných pracovníkov vzťahujú a vedie ich k týmto cieľom vedou alebo profesionálnym rozvíjaním ich pracovných kompetencií tak, aby vytvárali sami svoje ciele a následne ich dosahovali. Kouč pracuje nielen na bežných profesionálnych cieľoch, ale aj na osobnom rozvoji zamestnancov a vzťahov na pracovisku. Dokáže viesť ľudí k tomu, aby rozvíjali svoj potenciál. Dokáže nájsť pritom riešenia na všetky druhy problémov. Koučovanie ako nástroj rozvoja potenciálu zamestnancov spočíva v niekoľkých cieľoch. Hlavným cieľom koučovania je prinútiť manažérov k prehodnocovaniu samých seba a svojho správania, aby sa ich každodenná manažérska prax rozvíjala a mala účinný dopad (Stacke 2005). Rozvoj manažérskej praxe prostredníctvom koučingu pôsobí nielen na podriadených, ale aj na spolupracovníkov a umožňuje vykonávať profesiu manažéra efektívnejšie a kvalitnejšie. Antalová (2007) poukazuje na to, že koučovanie v manažmente pomáha dosiahnuť aktivizáciu zamestnancov, čím zlepšuje ich výkon. Zvýšenie samotného výkonu je dosahované dobrovoľnou zaangažovanosťou pracovníka, nie hrozbou alebo trestom. Kollárik a kol. (2011) uvádzajú koučing v pracovnom prostredí ako nástroj, ktorý zlepšuje výkon a motiváciu svojich zamestnancov. Manažéri sa zameriavajú viac na povzbudzovanie pracovníkov, aby uplatňovali vlastné myslenie namiesto zadávania presných inštrukcií. Manažéri, ktorí využívajú koučovanie svojich podriadených podporujú, vyzývajú k riešeniu, poskytujú spätnú väzbu, nie však odpovede. Podľa Whitmora (2011) jedinou skutočne efektívnou motiváciou je seba motivovanie. Koučovanie môže seba motivovanie pozdvihnúť na vyššiu úroveň a následne ju premeniť na efektívnu činnosť. Vzťah kouča a koučovaného musí byť vzťahom dvoch partnerov, ktorí sa usilujú o spoločnú vec, vzťahom, v ktorom sa nachádza dôvera, bezpečie a minimálny nátlak. Suchý a Náhlovský (2007) hovoria o tom, že kouč môže byť aj partner v rozhodovaní manažéra, ktorý má väčšinou pri rozhodovaní dva problémy a to málo času na rozhodnutie a prípravu a pred rozhodnutím sa nemá s kým poradiť. Podľa Khelerovej (2010) sa koučovanie najviac uplatňuje v participatívnom štýle vedenia. Manažéri, ktorí tento štýl považujú za najbližší, chýba už len krok k tomu, aby sa stali dobrými koučmi. Koučovanie úzko súvisí s delegovaním, so samostatnosťou pracovníkov, s rozvojom pracovníkov a neustálym vzdelávaním sa.

V rámci problematiky rodových diferencií na manažérskych pozíciách sa začína zdôrazňovať rovnosť príležitosti a preto sa vzhľadom na rastúce profesijné aspirácie zvyšuje počet žien manažerok (Birknerová, Frankovský, 2014). Viaceré výskumy (Rutherford, 2011; Kaufmann, 2008 a Wilson 2001) prezentujú ženy-manažérky ako dôležitý element, ktorý prestáva byť spojený s vyhranenou predstavou muža- vrcholového manažéra. Vzhľadom k aktuálnosti danej témy boli zisťované rodové rozdiely budúcich manažérov a manažeriek na koučing, ako

na metódu rozvoja pracovného a osobného potenciálu, ktorý je potrebné uplatňovať vzhľadom na náročnosť manažérskej pozície.

II. Výskumný cieľ a hypotézy

Cieľ výskumu je zameraný na zistenie existencie štatisticky významných rodových rozdielov vo vnímaní úrovne koučingu a názorov študentov manažmentu na koučing, ako na metódu pregraduálneho vzdelávania.

- H1: Predpokladáme existenciu štatisticky významných rodových rozdielov vo faktore kognície, ako vnímanej úrovne koučingu.
- H2: Predpokladáme existenciu štatisticky významných rodových rozdielov vo faktore kompetencie, ako vnímanej úrovne koučingu.
- H3: Predpokladáme existenciu štatisticky významných rodových rozdielov vo faktore sociálny kontext, ako vnímanej úrovne koučingu.

III. Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorili vysokoškolskí študenti 2. ročníka Fakulty manažmentu na Prešovskej univerzite v Prešove, ktorí absolvovali vyučovací predmet: „Základy koučovania v manažmente podniku“. Celkovo sa na výskume zúčastnilo 267 respondentov, z toho 212 žien a 55 mužov, vo veku od 19 do 24 rokov (priemerný vek 20,69; smerodajná odchýlka 0,921). Výskumná vzorka bola vyberaná kvótnym výberom.

IV. Použitá metodika

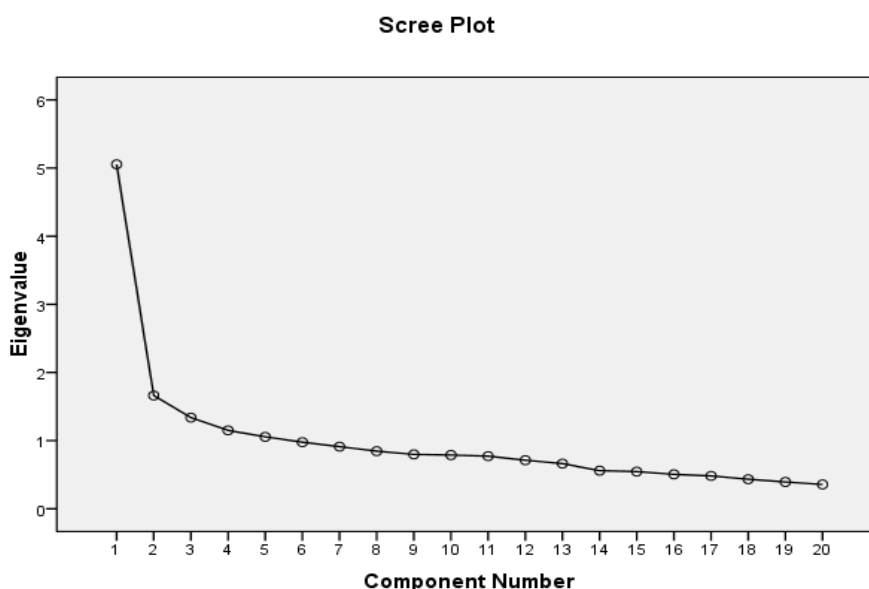
Vo výskume sme administrovali dotazník na hodnotenie koučingu, ako vzdelávacej metódy (Birknerová, Frankovský, Zbihlejová, 2015). Tento dotazník umožňuje podľa autorov identifikovať tri faktory (graf 1), cez ktoré je táto forma koučingu posudzovaná:

- Kognície – poznatky a vedomosti o koučingu, proces vzdelávania, informácie o koučingu. Cronbachova Alpha – 0,822.
- Kompetencie – efektívnosť a výkon manažérskej práce, podpora ostatných manažérskych kompetencií. Cronbachova Alpha – 0,705.
- Sociálny kontext – zásah do súkromia ľudí, špeciálna príprava koučov, motivácia zamestnancov. Cronbachova Alpha – 0,602.

Vnútna konzistencia jednotlivých faktorov, ako ukazovateľ reliability jednotlivých faktorov metodiky, bola zisťovaná výpočtom koeficientu Cronbachova Alpha. Zistené hodnoty svedčia

o tom, že vnútorná konzistencia položiek sýtiacich špecifikované faktory je v pásme akceptovateľnosti.

Graf 1 Zobrazenie faktorov prostredníctvom Scree plotu (vlastné spracovanie)

Extrahované faktory vysvetľujú 40,276% variácie. Toto percento vysvetlenej variácie extrahovanými faktormi je akceptovateľné, faktory bolo možné obsahovo špecifikovať (Birknerová, Frankovský, Zbihlejová, 2015). Jednotlivé položky dotazníka boli posudzované na 5 – bodovej škále Likertovho typu (1 – určite nie, 5 – určite áno).

Ukážky položiek:

„Vedomosti z oblasti koučingu umožňujú pochopiť správanie ľudí.“

„Koučing patrí medzi základné metódy rozvoja manažérskych kompetencií.“

„Vďaka získavaniu vedomostí v oblasti koučingu dokáže manažér lepšie motivovať ľudí.“

Ako sme uviedli, cieľom výskumu bolo zistiť, či existujú štatisticky významné rodové rozdiely vo vnímaní úrovne koučingu a názormi študentov manažmentu na koučing. Prostredníctvom Mann-Whitneyho U-testu sme zisťovali štatistickú významnosť rodových rozdielov medzi študentmi a študentkami Fakulty manažmentu v posudzovaní koučingu (tabuľka 1).

Tabuľka 1 Komparácia rodových rozdielov v posudzovaní koučingu (vlastné spracovanie)

Koučing	Rod	N	Priemer	Priemerné poradie	Z	p
Kognície	Ženy	212	4,018	134,41	-0,172	0,863
	Muži	55	4,052	132,41		
Kompetencie	Ženy	212	3,819	132,32	-0,703	0,482
	Muži	55	3,833	140,49		
Sociálny kontext	Ženy	212	3,668	133,52	-0,202	0,840
	Muži	55	3,651	135,86		

Porovnanie odpovedí budúcich manažérok a manažérov nepreukázalo štatisticky významné rozdiely v posudzovaní koučingu ani v jednom faktore. Ženy ako aj muži vnímajú rovnako poznatky, vedomosti, informácie o koučingu, ako podporu manažérskych kompetencií prostredníctvom koučingu, tiež špeciálnu prípravu koučov a motiváciu zamestnancov prostredníctvom koučingu. Znamená to, že koučing vnímajú ženy aj muži rovnako, ako prínos v osobnostnom rozvoji, ako spôsob zvyšovania efektívnosti manažérskej práce, ako formu zvyšovania úrovne poznávania a chápania ľudí, aj efektívnosti riadenia medziľudských vzťahov.

V. Diskusia

Koučing je možné využiť v rôznych oblastiach života, najčastejšie sa s ním stretávame v pracovnom prostredí a v manažérskej práci. Greene, Grant (2003) uvádzajú, že manažér, kouč zlepšuje komunikáciu medzi zamestnancami, zvyšuje výkonnosť a znižuje fluktuáciu.

Naše zistenia nepreukázali existenciu štatisticky významných rodových rozdielov v posudzovaní kognícií, kompetencií a sociálneho kontextu ako integrálnej súčasti vnímanej úrovne koučingu. Môžeme konštatovať, že stanovené hypotézy sa nepotvrdili.

Faktor koučingu kognície prezentuje vedomosti, informácie a samotné poznatky o koučingu, ktoré je možné realizovať v manažérskej praxi, pričom budúci manažéri a manažérky nazerajú na faktor kognície cez rovnakú optiku vnímania koučingu.

Kompetencie sú samotné očakávania a predstavy študentov a študentiek manažmentu o koučingu, ako metóde efektívneho riadenia interpersonálnych vzťahov, ktoré sa vo vnímaní koučingu rodovo nelíšia. Vzhľadom k daným výsledkom je možné aj na základe predchádzajúceho výskumu od Birknerovej a Frankovského (2014) konštatovať, že názory na koučing ako na metódu vzdelávania sa nelíšia vzhľadom na rodové rozdiely tak manažérov z praxe, ako aj budúcich manažérov.

Neboli preukázané štatisticky významné rodové rozdiely vo vnímanej úrovni koučingu z pohľadu sociálneho kontextu, ktorého súčasťou je aj samotná motivácia koučovania, presvedčenia študentov o koučingu a v neposlednom rade tu môžeme zaradiť aj zručnosti potrebné na realizáciu koučingu.

Birknerová a Filipová (2013) vo svojom výskume prostredníctvom metódy pozorovania zaznamenali vysoko pozitívny prístup a pohľad na koučing ako zručnosť manažéra, prijatie tejto zručnosti, ako aj konkrétne prínosy, ktoré koučovanie prinieslo. Autorky preukázali ale aj nesprávne pochopenie koučingu. Dôvodom môže byť propagácia čistého koučingu, kde sú prezentované len prínosy pre koučovaného a koučovanie je popisované iba ako práca kouča. Témou väčšiny odborných článkov sú prípadové štúdie, pričom len malá časť z nich sú empirické štúdie skúmajúce dopad koučovacieho prístupu na ľudí (Feldman, & Lankau, 2005). Väčšina výskumných štúdií tiež pracuje najmä so sebahodnotiacimi dotazníkmi, ktoré môžu byť ovplyvnené rôznymi spôsobmi (Evers et al., 2006; Kombarakaran et al., 2008; Wasylshyn et al., 2006).

Záver

Osvojiť si zručnosti koučingu je možné aj v manažérskej praxi. Na základe uvedeného sa ale domnievame, že najideálnejšie je získať základy koučovania už počas štúdia na vysokej škole. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli skúmať názory na koučing práve u študentov Fakulty manažmentu. Prezentované zistenie a diskusia k týmto zisteniam boli uskutočnené iba na základe údajov od študentov manažmentu. Z hľadiska generalizácie týchto poznatkov na vyššej úrovni bude nevyhnutné overiť tieto zistenia aj u manažérov v praxi. Výskumná štúdia nepreukázala existenciu rozdielov v rámci vnímanej úrovne názorov na koučing medzi študentmi a študentkami manažmentu.

Referencie a citácie

- Antalová, M. (2011). *Ľudské zdroje a personálny manažment*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm.
- Birknerová, Z., Filipová, A. (2013). Nové trendy vzdelávania manažérov formou koučingu. In J. Dzuričková, B. Gontkovičová (Eds.), *Marketing, manažment, obchod a sociálne aspekty podnikania* (pp. 31-40). Košice: EU v Bratislave, Podnikovohospodárska fakulta, KMao.
- Birknerová, Z., Frankovský, M., Zbihlejová, L. (2015). Analysis of Links between Opinions on Coaching and Social Intelligence of Management Students. *Asian Social Science*. 11, 17-22.
- Birknerová, Z., Frankovský, M. (2014). *Rodové diferencie v prejavoch sociálnej, emocionálnej inteligencie a machiavelizmu v manažérskej práci*. Praha: Radix.
- Evers, W. J. G., Brouwers, A., Tomic, W. (2006). A quasi-experimental study on management coaching effectiveness. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*. 58, 174-182.

- Feldman, D. C., Lankau, M. J. (2005). Executive coaching: A review and agenda for future research. *Journal of Management*, 31, 829-848.
- Greene, J., Grant, A. M. (2003). *Solution-focused coaching*. Harlow: Pearson education limited.
- Kaufmann, A. E. (2008). *Women in Management and Life Cycle: Aspects that Limit or Promote Getting to the Top*. New York: Palgrave Macmillan.
- Khelerová, V. (2010). *Komunikační a obchodní dovednosti manažera*. 3. vydání. České Budejovice: PROTISK.
- Kollárik, T., Letovancová, E., Výrost, J. et al. (2011). *Psychológia práce a organizácie*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzita Komenského.
- Kombarakaran, F. A., Yang, J. A., Baker, M. N. et al. (2008). Executive coaching: Itworks! *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 60, 78-90.
- Parma, P. (2006). *Umění koučovat*. Praha: Alfa Publishing.
- Rutherford, S. (2011). *Women's Work, Men's Cultures: Overcoming Resistance and Changing Organizational Cultures*. New York: Palgrave Macmillan.
- Stacke, É. (2005). *Koučování pro manažery a firemní týmy*. Praha: GradaPublishing.
- Suchý, J., Náhlavský, P. (2007). *Koučování v manažérske praxi. Klíč k pozitivním změnám a osobnímu růstu*. Praha: GradaPublishing.
- Wasylyshyn, K. M., Gronsky, B., Haas, W. (2006). Tigers, stripes, and behavior change: Survey results of a commissioned coaching program. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 58, 65-81.
- Whitmore, J. (2011). *Koučování*. 3. vydání. Praha: Management Press.
- Willson, E. (2001). *Organizational Behaviour Reassessed: The Impact of Gender*. London: Sage Publications.

* Príspevok je publikovaný v rámci riešenia vedecko-výskumného grantového projektu KEGA grant 028PU-4/2014: Základy koučování v manažmente

ASPEKTY ROZHODOVÁNÍ RODIČŮ O ODKLADU POVINNÉ ŠKOLNÍ DOCHÁZKY

Mgr. Zuzana Svobodová¹⁷

Abstract

The paper presents the results of a partial analysis of the qualitative research project. This project explore the transition from pre-primary to primary education. This study The research in the area of the compulsory school attendance postponement is motivated by the main research question "What is the reason for the postponement of the compulsory school attendance in almost a quarter of the children in the Czech Republic?". This paper presents answers to the partial research questions, namely: "What are the reasons for the postponement of the compulsory school attendance on the part of the parents?" and "What is the relationship between the formal reasons for the postponement of the compulsory school attendance (i.e. professional expressions) and the reasons on the part of the parents?"

The data for this multiple case study has been obtained via seven in-depth semi-structured interviews carried out with respondents from different regions of the country and with different socio-economic status.

The results obtained show that the conditions, which affect the decision-making process of the postponement of compulsory school attendance, widely exceed the area of school readiness of the children. In the context of the socioeconomic status of the families, they show a wide range of aspects and issues taken into account which further lead to the decision of the postponement or of the beginning of compulsory school attendance.

Keywords

transition between education grades, postponement the beginning of school attendance, decision-making process

Abstrakt

Příspěvek přináší výsledky dílčí analýzy kvalitativního výzkumného projektu zkoumajícího období přechodu mezi preprimárním a primárním vzděláváním. Tato studie je zaměřena na jednotlivé aspekty, které ovlivňují rozhodování rodičů o odkladu povinné školní docházky (PŠD) a snaží se vysvětlit možnou příčinu vysokého počtu odkladů v České republice. Data pro tuto studii byla získána ze 41 hloubkových polostrukturovaných rozhovorů realizovaných

¹⁷ Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1, zuzana.svobodova@pedf.cuni.cz

s respondenty z různých oblastí ČR s různým socioekonomickým statusem. Z realizovaných rozhovorů poté byli vybráni respondenti, jejichž rozhodovací proces se řídil jinými aspekty než je hledisko školní zralosti a připravenosti dětí. Získané výsledky ukazují, že rozhodovacího proces u některých respondentů reflektuje řadu dalších aspektů, které vedou k rozhodnutí odložit povinnou školní docházku.

Klíčová slova

přechod mezi vzdělávacími stupni, odklad povinné školní docházky, rozhodování, školní zralost

JEL Classification I240 Education and Inequality

Kód klasifikace I240

I. Úvod

Rodiče pětiletých dětí procházejí rozhodovacím obdobím zahrnujícím zpravidla nejprve úvahy o tom, zda dítě má zahájit v nejbližším možném termínu povinnou školní docházku, nebo zda je lepší nástup do první třídy odložit. Posléze pak následují úvahy o tom, kterou konkrétní školu pro zahájení povinné školní docházky vybrat.

Pro odklad se v České republice rozhodne téměř čtvrtina rodičů, konkrétně ve školním roce 2012/13 se pro odklad rozhodlo 21,94 %, což je cca o 13 % více než například v sousedním Slovensku. Ostatní vybrané evropské země¹⁸ mají procento odkladů ještě nižší, jak demonstruje tabulka 1.

Tabulka 1, Odklady PŠD ve vybraných evropských zemích

Země	Podíl (v procentech)	Údaje k dispozici za školní rok
Česká republika	21,9	2012/13
Slovensko	7,9	2013/14
Německo	7,5	2010/11
Belgie vlámská obl.	6,2	2010/11
Belgie celkově	5,2	2010/11
Rakousko	3,6	2011/12
Švýcarsko	2,11	2013/14
Estonsko	2,9	2012/13
Finsko	1,5	2011/12

¹⁸ Evropské země, u kterých se podařilo údaj o odkladu PŠD získat

Zdroje: statistické údaje MŠMT, statistiky jednotlivých zemí, e-mailová korespondence s ministerstvy školství

Při analýze údajů o odkladu povinné školní docházky v uvedených zemích je samozřejmě nutné vzít v úvahu i standardní věk zahajování PŠD v těchto zemích, kdy například v Estonsku a Finsku je její začátek posunut až na věk sedmi let. Nicméně v ostatních uvedených zemích je nastaven začátek PŠD na šest let věku¹⁹ stejně jako v České republice a procento odkladů je u těchto zemí výrazně nižší než u nás.

V oblasti odkladů povinné školní docházky se výzkumná šetření realizují již od poloviny minulého století a řada z nich proběhla v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století patrně také v souvislosti s prudkým nárůstem odkladů po zavedení tzv. nové koncepce (např. Váňová a Vyskočilová, 1992, Spilková 1996). Výzkumné záměry z této oblasti jsou zacíleny především na jednotlivé oblasti školní zralosti a zkoumají nejčastější příčiny odkladů či se zaměřují na efektivitu odložené školní docházky v souvislosti s další školní úspěšností dětí. Například Hrabal a Záhorová (1984) zkoumali 765 dětí s odloženou povinnou školní docházkou, kdy tento akt označili jako efektivní u dětí s minimálně průměrnou inteligencí, u dětí s podprůměrnou inteligencí se pozitivní dopad odkladu neprojevil. Z dalších výzkumů tehdejší doby je možné zmínit práce Matějčka (1963), který konstatoval, že u 145 dětí předškolního věku pocházejících z dětských domovů byly všechny školsky výrazně nezralé a rovněž práce Langmeiera (1961), který zkoumal školní zralost u dětí z různého rodinného prostředí a zjistil, že děti ze stimulujícího prostředí vykazují školní nezralost pouze v 7 % případů oproti dětem z průměrně stimulujícího prostředí, kde se jevílo školsky nezralých 18,5 % a mezi dětmi z prostředí výchovně zanedbávajícího byla nezralá celá třetina předškoláků. Řada autorů hovoří o významu cílené práce s dětmi s odkladem pro jejich budoucí školní úspěšnost (například Matějček, Klégrová 2011, Žáková, Jucovičová 2007 nebo Kropáčková, 2008).

Ze současných výzkumů odkladů povinné školní docházky je možné zmínit výzkum E. Šmelové zabývající se především oblastí školní zralosti a připravenosti dítěte, který zkoumá výsledky dětí na základě několika testů školní zralosti a porovnává úspěšnost dětí s odkladem a bez odkladu povinné školní docházky (PŠD) (Šmelová et al., 2012). Tento výzkum není zaměřen na rozhodovací proces rodičů, ale spíše na dosažení školní zralosti a připravenosti jednotlivých dětí. E. Šmelová na celkovém vzorku 931 dětí z České republiky²⁰ předkládá teorii o pozitivním vlivu odkladu na školní zralost a připravenost, což dokládá lepšími výsledky starších dětí. Nicméně u tohoto tvrzení je nutné vzít v potaz i to, že není k dispozici srovnávací testování z předchozího roku, kdy byl těmto dětem teprve odklad udělen, tudíž není možné s jistotou

¹⁹ Ve Švýcarsku je povinné vzdělávání v předškolním zařízení od čtyř let věku, ale údaj uvedený v tabulce uvádí procento dětí, které zůstávají v předškolním zařízení ve věku vyšším než šest let

²⁰ Vzorek českých dětí byl doplněn a porovnán se vzorkem 239 slovenských dětí a dále 127 dětí ze Slovinska a 82 dětí z Polska

tvrdit, že bylo udělení odkladu efektivní. Na data získaná u dětí s odkladem bylo nahlíženo pouze z hlediska odložené nebo neodložené povinné školní docházky a nikoli s ohledem na další vlivy, které mohly zapříčinit nižší úspěšnost dětí u realizovaných testů. Nebylo zkoumáno, zda například u dětí s odkladem povinné školní docházky převažují děti z rodin s nižším vzděláním nebo zda horší výsledky u některých odkladových dětí se netýkají právě dětí z rodin s nižším vzděláním, což by byly případné další hypotézy, které by se nabízely k ověření nebo vyvrácení a v tuto chvíli tedy musí zůstat na úrovni dohadů, stejně tak jako efektivita uděleného odkladu povinné školní docházky u tohoto výzkumného. Další aktuální výzkumné poznatky týkající se rozhodování rodičů o zahájení povinné školní docházky a o výběru školy, ve které budou plnit povinnou školní docházku, k dispozici v tuto chvíli nejsou.

II. Metodologie

Kvalitativní výzkumné šetření se opírá především o semistrukturované hloubkové rozhovory. V rámci výzkumného projektu GA UK²¹ bylo realizováno celkem 41 rozhovorů v období podzim 2012 až jaro 2014. Zkoumanou populací byli rodiče (účastnily se převážně matky) dětí předškolního nebo mladšího školního věku. Věkové rozpětí mezi dětmi dotazových rodičů bylo od 5 do 8 let, rodiče však v rozhovorech často hovořili i o mladších a starších sourozencích, protože toto téma cítili jako aktuální i s ohledem na děti, které již v povinném vzdělávání byli nebo k němu měli ještě několik let. Při výběru respondentů byly zohledňovány i socioekonomické charakteristiky (nejvyšší dosažené vzdělání či velikost sídla). Pro získání respondentů byly použity dvě základní metody: metoda sněhové koule a inzerát. Metoda *sněhové koule* (Hendl, 2005) byla uplatněna oslovením známých osob, kterých se dané téma týkalo a ty následně doporučily své známé, kteří byli v obdobné situaci. Druhou použitou metodou byl inzerát umístěný na internetových stránkách rodina.cz²² a v předškolním zařízení.

Ve výsledném vzorku byli zastoupeni respondenti z různě velkých sídel (od malých obcí po hlavní město), různého vzdělání (od osob se základním vzděláním až po absolventy vysokých škol) a různého zaměstnaneckého statusu (zaměstnanci, osoby samostatně výdělečně činné i rodiče na rodičovské dovolené). Struktury jednotlivých rozhovorů byly sice předem rámcově připraveny, ale respondenti dostávali maximální prostor a volnost pro své odpovědi. Rozhovory byly vedeny nejčastěji v domácnostech, ale i v jiném vhodném prostředí jako je např. kavárna či zasedací místnost. Délka rozhovorů se pohybovala mezi 15 – 80 minut a s každým respondentem byl realizován jeden rozhovor. Získané rozhovory byly nahrány na diktafon, přepsány dle transkripční konvence navržené A. E. Leix (2006) a anonymizovány.

²¹ Projekt č. 6388/2013 „Přechod mezi preprimárním a primárním vzděláváním – studium faktorů ovlivňujících volbu vzdělávací dráhy“

²² Rodina.cz byla použita s cílem oslovit rodiny, ke kterým bychom se jinak pravděpodobně těžko dostávali inzerací v předškolních zařízeních či metodou sněhové koule.

V souladu se zvoleným kvalitativním přístupem, kdy probíhá analýza dat zpravidla již v průběhu jejich sběru a často výzkumník směřuje k novým zdrojům dat (například Mayring, 2000, Švaříček, Šedlová, 2007, Hendl, 2005) byla data z každé vlny částečně analyzována ihned a následně byla osnova polostrukturovaných rozhovorů upravena tak, aby reflektovala skutečnosti zjištěné v předchozí fázi šetření.

Vzhledem k tomu, že se projekt GA UK orientoval na přechod mezi preprimárním a primárním vzděláváním byly respondentům kladeny otázky týkající se více aspektů tohoto přechodu. Respondenti se vyjadřovali k těmto okruhům: docházka do mateřské školy a volba mateřské školy, průběh předškolního vzdělávání, počátek úvah o přechodu do základní školy, průběh zápisu do základní školy, ověřování školní zralosti a připravenosti, volba školy a její kritéria, úvahy o odkladu povinné školní docházky, konzultování tohoto procesu s odborníky a ostatními zúčastněnými, zdůvodnění svého rozhodnutí. Respondenti vyjadřovali své názory, představy, přání i problémy, které v souvislosti s tímto procesem vidí a řeší. V oblasti odkladů PŠD byli respondenti konfrontováni s velkým procentuálním rozdílem v udělených odkladech v ČR a v zahraničí a byli dotazováni na své názory k tomuto faktu. V rozhovorech týkajících se odkladů (ať už u rodičů, kteří se rozhodli pro odklad či proti němu) zjišťovány důvody, které vedly k učiněnému rozhodnutí. Charakteristiku respondentů dle jejich vzdělání a jejich vyjádřenému postoji k odkladu PŠD demonstruje tabulka 2.

Tabulka 2, Rozdělení respondentů dle vzdělání a rozhodnutí o odkladu

Vzdělání	Počet respondentů	Uvažující odkladu	o Udělený odklad
Vysokoškolské	15	6	2
SŠ s maturitou	15	2	1
Odborné učiliště	7	5	4
Základní	4	1	1

Z realizovaných 41 rozhovorů identifikováno 14 respondentů (34 %), kteří uvažovali o odkladu povinné školní docházky, z nichž 8 (20 %) následně odklad pro své dítě dostalo a 7 z nich bylo vybráno pro podrobnější analýzu v rámci této studie. Vzhledem k tomu, že je výzkumné šetření zacíleno na vysvětlení rozhodovacího procesu vedoucího k zahájení či odložení povinné školní docházky ze strany rodičů, bylo těchto sedm respondentů vybráno především na základě absence zdánlivě „objektivního“ důvodu pro udělený odklad či v situaci, kdy existuje různých důvodů více. Ve všech rozhovorech bylo zmiňováno hledisko školní zralosti a připravenosti dětí a právě u těchto sedmi vybraných respondentů byl na tento aspekt kladen malý důraz v rámci celého rozhodovacího procesu. Proto mě zajímalo, které další aspekty ovlivnily právě tyto rodiče v jejich rozhodnutí. U ostatních nevybraných respondentů zvažujících odklad PŠD se jednalo především o závažnou diagnózu dítěte (například vývojová dysfázie) či zdravotní stav indikující odklad PŠD (silné astma a nemocnost dítěte) či situaci, kdy byli rodiče v podstatě rozhodnutí o nástupu v termínu a odklad zmínili pouze na základě

názorů ostatních, které ale odmítali a nejevili ochotu nad touto problematikou dále uvažovat. Seznam respondentů s uvedením jejich vzdělání, bydliště a roku narození dítěte demonstruje tabulka 3.

Tabulka 3, Vybraní respondenti

Respondent	Rok narození dítěte	Vzdělání	Bydliště	Pohlaví
1	2007	Odborné učiliště	Satelit	Žena
2	2006	Vysokoškolské	Obec 1200	Žena
3	2008	Odborné učiliště	Obec 500	Muž
4	2008	Vysokoškolské	Město 15 000	Žena
5	2008	Odborné učiliště	Obec 500	Žena
6	2007	Odborné učiliště	Obec 2100	Žena
7	2007	Základní	Obec 2100	Muž

Analýza dat byla realizována v programu MAXQDA 11. Data byla kódována a roztríděna do prvotních kategorií, které byly srovnávány mezi sebou a porovnávány s datovými úryvky týkajícími se rozhodovacího procesu (např. Mayring, 2000, Miovský, 2006, Hendl, 2005, Švaříček, Šedová, 2007). Následně byly identifikovány kategorie, které byly seskupeny a z nich vytvořena základní aspekty týkající se rozhodovacího procesu.

III. Výzkumná zjištění

Cílem realizované analýzy bylo zjistit, jaké aspekty ovlivňují rozhodovací proces rodičů při zvažování, zda má jejich dítě nastoupit v termínu nebo má mít povinnou školní docházku odloženou. V průběhu rozhovorů jsem zjišťovala, nad čím rodiče v rámci tohoto období uvažují, co zjišťují, co považují za důležité a co všechno z jejich hlediska přichází v souvislosti s rozhodováním o odkladu PŠD v úvahu. Oblast školní zralosti a připravenosti svých dětí zmiňovali, jak jsem již uvedla výše, v rozhovorech všichni rodiče, což je s ohledem na platnou legislativu a povinnost předložit v případě žádosti o odklad potvrzení dokládající určité problémy v tomto směru, pochopitelné. Nicméně tato studie nebyla zaměřená na ověřování zralosti dětí a tato oblast byla definována jako jeden z aspektů ovlivňujících rozhodovací proces. Dále jsem se zjišťovala, jaké další aspekty rodiče zvažují.

Zjištěné aspekty je možné rozdělit do tří základních oblastí, jak demonstruje tabulka 4.

Tabulka 4, Aspekty rozhodování

Zvažovaný aspekt	Zmíněné kategorie v rozhovorech
Aspekt školní zralosti a připravenosti	Logopedické problémy Celková nezralost Určitá labilita Hravost Přetrvávající problematické chování Nesoustředěnost
Provozní aspekt	Organizační záležitosti rodiny Čas na volnočasové aktivity Přeplněnost zvolené školy Možnost změny trvalého bydliště v následujícím roce Snazší rodinná logistika v případě nástupu se sourozencem Prodloužení dětství Dojíždění
Aspekt jistoty rodiče	Jistota, že rodič nic nezanedbal. Nutnost pedagoga brát ohled na odkladové dítě Větší jistota staršího dítěte Vyšší věk dítěte vede k celkově jednoduššímu průběhu první třídy

Je možné říci, že všechny výše uvedené aspekty byly v podstatě zmíněny ve všech realizovaných rozhovorech, nicméně s určitou tendencí přikládat jim jinou závažnost v rámci rozhodovacího procesu.

S ohledem na platnou legislativu v naší republice by bylo možné předpokládat, že se rodiče budou rozhodovat s ohledem na školní zralost a připravenost svých dětí. Nicméně právě u těchto sedmi vybraných rodičů (což tvoří 17,073 % ze všech dotazovaných rodičů) byl tento aspekt zmiňován spíše okrajově.

Rodiče sice uváděli zdánlivě objektivní důvody, o které je možné se při doporučení odložit zahájení školní docházky opřít, které ale nejsou tak závažného charakteru, který by dle

odborníků jasně odklad indikoval. Rodiče samozřejmě vědí, že pro odložení PŠD je nutné mít objektivní důvod a proto jimi uvedené údaje je možné interpretovat z určitého hlediska jako odborné „alibi“ pro jejich vlastní rozhodnutí.

Citace z rozhovoru R2: ... *dávala jsem mu odklad školní docházky, no, z té jeho nevyrovnanosti, no...*

Citace z rozhovoru R4: ... *tam je zase problém s řečí, zase r, ř a říká špatně l....*

Citace z rozhovoru R7: ... *špatně mluví, má jakoby vadu – no vadu, nejdou mu písmenka prostě vyslovovat...*

Zároveň někteří respondenti (konkrétně R1, R2, R5, R6) hovořili o tom, že pro ně informace o zralosti a připravenosti jejich dítěte nejsou z hlediska rozhodování stěžejní a nemají výrazný vliv na jejich rozhodnutí nebo od odborníků nedostávají v tomto směru jednoznačné informace, podle kterých by se mohli rozhodovat.

Citace z rozhovoru R2... *kdyby mi řekli, že je zralejší, tak bych ho tam stejně nedala... protože to bylo kvůli těm všem, kvůli těm okolnostem, který oni prostě nemohli posoudit...*

Citace z rozhovoru R6: *najednou mi prostě ve školce pár dní před zápisem řekli, že je hravejší a že by mu tam jako ještě jako nebylo dobře v té škole....., tak jsme navštívili tu pedagogicko-psychologickou poradnu teda, tam, tam teda prvotní bylo, že mi ta paní doktorka nebo co to bylo, mi řekla, že nechápe, co tam kluk dělá. Tak udělal ty různé testy, dělal i psychotesty, všechno úplně dobrý, a pak to ještě řešila s nějakou psycholožkou pro jistotu, no a prostě odklad má jenom pro jistotu*

U těchto respondentů mnohem silněji zaznívaly aspekty zaměřené na získání určité vnitřní jistoty, že nic nezanedbali či ohled na provozní záležitosti rodiny.

Rodiče vyjadřovali obavy z toho, že dítě školní docházku nezvládne, že je jiné, že by mohli něco zanedbat, nechtěli udělat chybu (například jako jejich rodiče) nebo také nevěděli, jak se vyznat v rozdílných názorech zúčastněných stran (názory MŠ, průběh zápisu, vyjádření odborníků, z nichž někteří odklad doporučují a jiní ne), což je směřovalo spíše k odkladu, který jim v tomto směru určitou míru jistoty poskytoval.

Citace z rozhovoru R2: ... *on je na mě hrozně podobný a vím, jak jsem se cítila v tom dětství.... Snažím se teďka vžít do té jeho jako pozice, jak mu je, abych já nedělala mu to, co dělali mně ti rodiče, protože já si to jako strašně taky citlivě pamatuju...*

Citace z rozhovoru R5: *Oni tam slučovali dvě školy, takže oni řešili ředitele a teď budou řešit i učitele, takže nevědí, kdo půjde do té první, což právě je další volba, ke který já jsem právě*

radši ten odklad zvažovala.... Kdyby dostala takovouhle učitelku, což právě já se kvůli malý bojím, tak to radši to dítě nechat dovynout, když už to pak pochopí a nějak si s touhle učitelkou už pak v zásadě poradíted' kdyby šla do první třídy a v poradně by ji napsali tenhle a tenhle ohled, že má učitelka brát, tak ona by ho brát nemusela, by řekli, jo, tak měla mít odklad, že jo, kdežto když pak už půjde do první třídy s odkladem a bude nějaká ještě stále vada, tak už na to budou muset brát, že jo, ať chtějí nebo nechtějí

Citace z rozhovoru R6:.... *jakože pro jistotu ten odklad, tak jsem to dala. já jsem měla strach, aby si na něj třeba nezasedli, kdyby mu něco nešlo, tak aby neřekli, my jsme vám to říkali, měla jste mu dát odklad.*

Rodiče hovořili v rozhovorech o náročnosti výchovy dítěte, prožívání dítěte, jeho různých fyzických či psychických problémech, snaze ulehčit dítěti maximálně vstup do školy a umožnit mu, aby se cítilo dobře. Odklad je pro ně určitou formou potvrzení toho, že nic nepodcenili a „že nikdo nemůže nic říct“. Odklad je rovněž určitý podklad pro případná další jednání s učiteli, pokud by se objevil nějaký problém. Obávají se, že by je učitelé mohli obvinít z toho, že měli odklad dát, takto, pokud ho dají, nikdo jim nemůže nic vyčítat a jejich dětem se automaticky musí věnovat zvýšená péče.

V oblasti provozních záležitostí zmiňovaných v rozhovorech vyjadřovali rodiče snahu odkladem získat čas a prostor buď pro jiné aktivity, případně prostor pro řešení určitého problému, které se jim z hlediska jejich rodiny jeví jako výhodnější. Hovořili o prodloužení dětství, o času na kroužky, změnách bydliště, dojíždění, o naplněnosti vybrané školy apod.

Citace z rozhovoru R1: *On mi říkal, že ted'ka by mi ho vůbec nevzali, že příští rok budou otevírat dvě třídy.... Si nedovedu představit, že by ted'ka měl jít do školy a ještě úplně někam jinam, než je zvyklej... tak jako myslím, že by ho to hodně vykolejilo...*

Respondentka (R1) počítá s tím, že příští rok se jí podaří umístit dítě v místě bydliště. Přestože u jejího dítěte není odklad jednoznačně indikován odborným vyšetřením, volí ho a doufá, že příští rok bude moci umístit dítě do zvolené školy.

Citace z rozhovoru R7: *ten dostal odklad vlastně, takže ted' půjde, protože je vlastně jakoby mladší, tak jde vlastně do toho předškolního taktéž. že ted' budou spolu i ve třídě ve školce vlastně.a příští rok půjdou spolu k zápisu.....bylo by to jednodušší určitě, kdyby šli spolu, sice trochu lituju paní učitelky, ale pro nás by to bylo určitě jednodušší.*

Zde (R7) je možné spatřit určitou snahu o zjednodušení rodinné logistiky, pokud by se podařilo obě věkově si blízké děti umístit do stejného ročníku. Přestože by tedy starší dítě mohlo nastoupit v termínu, volí rodiče odklad, s tím, že počkají, jestli se mladší dítě podaří umístit do školy bez odkladu a obě děti do stejné třídy.

Zatímco aspekt zaměření na získání větší jistoty pomocí odkladu povinné školní docházky souvisí (byť někdy okrajově) se stavem dítěte, které se rodičům může jevit z nějakého (byť subjektivního) důvodu jako nedostatečně připravené na povinnou školní docházku, tak zmiňovaná oblast organizačních záležitostí s vývojem dítěte zcela jednoznačně nesouvisí vůbec.

Není možné samozřejmě říci, že by se tito rodiče rozhodovali bez ohledu na to, jak je jejich dítě do školy zralé a připravené, nicméně z jejich rozhodovacího procesu se jako nejsilnější aspekt jeví právě oblasti, které souvisejí spíše se získáním rodičovské jistoty či zohledňující provozní záležitosti rodiny. **Tyto aspekty byly poté doplněny objektivně zhodnoceným stavem dítěte**, které vykazovalo ve školní zralosti a připravenosti určité nedostatky, které mohou, ale také nemusejí být důvodem k odkladu. A tato kombinace následně vedla rodiče k rozhodnutí odložit PŠD.

Citace z rozhovoru R3: *... určitě chci odklad, prostě z vlastního rozhodnutí, nehledě na to, že trošku drhne řeč, kterou teda cvičíme, ale i tak bych ho chtěl, prostě v první řadě prodloužit tomu dítěti to bezstarostný dětství, v druhý řadě má rád fotbal, chce ho hrát, vod září nastupuje, chci aby prostě začal, už tam bude muset něco dělat, že jo, prostě začal takhle postupně, že po něm někdo něco chce.*

Například na tomto výroku respondenta (R3) je patrné, že je si vědom toho, že se rozhoduje na základě vlastního názoru, chce, aby mělo dítě čas na jiné věci – fotbal je pro něho zásadní aktivitou, kterou doplňují obavy z přetížení dítěte a z toho, že by nezvládlo zátěž fotbalu a školy. V rámci jeho rozhodovacího procesu je možné spatřit orientaci na **organizační záležitosti**, které jsou podporovány určitými obavami a snahou získat **jistotu**, že dítě zvládne ve starším věku oboje. Svoje rozhodnutí podporuje „**objektivně**“ **zjištěným problémem** v oblasti řeči, na základě, kterého může žádat o odklad PŠD.

Závěr

Na základě provedené analýzy získaných dat je možné říci, že u analyzovaných rozhovorů rodičů uvažujících o odkladu povinné školní docházky byl rozhodovací proces silně ovlivněn aspekty nesouvisejícími se školní zralostí a připraveností dětí. Většina z nich zmiňovala vyjádření odborníků pouze okrajově a z větší části hovořili o svých názorech na odklad, pocitech, které mají ze školského systému a učitelů a o provozní a organizačních záležitostech rodiny, které rovněž zvažují. Reflektovali také vlastní zkušenost a obavy, které v nich zahájení povinné školní docházky vyvolává. Zmiňovaly organizační výhody odkladu, možnost dozrání během roku a lepší a pevnější pozici staršího dítěte v případě možných problémů v první třídě.

Je možné říci, že z těchto dětí nebylo ani jedno jednoznačně odborníky indikováno k odkladu povinné školní docházky na základě závažného zdravotního nebo vývojového důvodu. Rovněž

ani jednomu z dětí nebyl jednoznačně doporučen nástup do první třídy, s tím, že by jim doporučení k odkladu bylo odmítnuto. Jednalo se tedy o situaci, kdy musel rodič zvažovat určitá pro a proti a na jejich základě dojít poté k finálnímu rozhodnutí, aniž by se mohl opřít o opravdu jednoznačné stanovisko. Je pravděpodobné, že právě v této situaci se do popředí dostávají další faktory ovlivňující rozhodovací proces a mající vliv na výsledné rozhodnutí.

Výše uvedená zjištění samozřejmě nenaznačují zbytečnost odkladů povinné školní docházky a ani to, že k jejich udělování dochází na základě zkreslených informací. Rovněž počet analyzovaných rozhovorů v rámci této studie je možné považovat spíše za ilustrativní, nicméně v souvislosti s výrazně vyšším procentem udělených odkladů v České republice oproti ostatním evropským zemím a v souvislosti s tím, že tyto aspekty byly zmíněny u cca 17 % dotazovaných respondentů (tj. těch kteří byli zároveň hlouběji analyzováni v rámci této studie) je nutno brát v potaz i možnost, že v některých případech bylo a je rozhodováno na základě jiných indicií, než je školní zralost a připravenost dítěte.

Uvědomíme-li si, že někteří rodiče se rozhodují na základě určitých obav, které u nich z přechodu do první třídy vyvstávají a volí odklad jako určitou jistotu a záruku, tak si můžeme v závěru položit i otázku, co toto vlastně vypovídá o našem školském systému, když někteří rodiče nedají dítě do první třídy s ohledem na své obavy a nejistotu?

Reference a citace

Za správnost referencí a citací zodpovídá autor.

- (1) HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
- (2) HRABAL, Vladimír a Alena ZÁHROVÁ. Vliv odkladu školní docházky suspektně školsky nezralých dětí na jejich školní úspěšnost v 1. ročníku základní školy. *Československá Psychologie: Časopis Pro Psychologickou Teorii a Praxi*. Praha: Psychologický ústav Akademie věd ČR, 1984, **28**(1), 16-27.
- (3) KROPÁČKOVÁ, Jana. *Budeme mít prvňáčka: pro rodiče dětí od 5 let*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 158 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-359-8.
- (4) LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. 1. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1963.
- (5) LANGMEIER, Josef. Zralost dítěte pro školu. *Československá pediatrie*, 1961, 16: 865-876.
- (6) LEIX, Alicja E. *Transkripce audionahrávek v kontextu etickém, metodologickém a technickém* (Disertační práce). Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 2006, 136 s.
- (7) MATĚJČEK, Zdeněk a Jarmila KLÉGRVÁ. *Praxe dětského psychologického poradenství*. Vyd. 2., aktualiz. a upr., V Portálu 1. Praha: Portál, 2011, 342 s. ISBN 978-80-262-0000-0.

- (8) MAYRING, Philipp. Qualitative Inhaltsanalyse. *Forum Qualitative Social Research: Sozialforschung* [online]. FQS, 2000, 1(2), 1-4 [cit. 2016-03-05]. Dostupné z: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2384>
- (9) MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006, 332 s. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1362-4.
- (10) MŠMT. *Statistické ročenky školství výkonové ukazatele* [online]. [cit. 2015-08-10]. Dostupné z: <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>
- (11) SPILKOVÁ, Vladimíra. *Didaktická východiska primárního vzdělávání dětí na základní škole*. Praha: Univerzita Karlova, 1996, 82 s. ISBN 80-86039-00-5.
- (12) ŠMELOVÁ, Eva, Alena PETROVÁ a Eva SOURALOVÁ. *Pre-school education in the context of curriculum: children's readiness for compulsory school attendance in the context of selected EU countries - Czech Republic, Slovakia, Slovenia, Poland*. 1st English ed. Olomouc: Palacký University Olomouc, 2012. ISBN 978-80-244-3370-7.
- (13) ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĎOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0
- (14) VÁŇOVÁ, Růžena a Hana VYKOČILOVÁ. *Návrh koncepce základní školy*. In: *K pojetí přípravy učitelů školy prvního stupně*. Praha: Karolinum, 1992, s. 29-55.
- (15) ŽÁKOVÁ, Hana a Drahomíra JUCOVIČOVÁ. *Děti s odkladem školní docházky a jejich úspěšný start ve škole*. 5. vyd. Praha: D + H, 2007, 48 s. ISBN 978-80-903869-3-8.

STRATEGIES FOR COPING WITH WORK-FAMILY CONFLICT AMONG EMPLOYED PARENTS: A QUALITATIVE ANALYSIS

Ivana Václavíková²³, Zuzana Polťáková

Abstract

Balancing the claims arising from the competitive roles represented by both work and family domain assumes the perception of overload and negative feelings, which may have a significant impact on subjective well-being and satisfaction. The aim of the present article is to analyse the conflict perceived by employed parents and identify their coping strategies. The current research included 45 couples, which were married or in a relationship where both, the male and female are employed and nurturing at least one child in age between three and twelve years. Through semi-structured interviews, there were examined the intensity of perceived conflict, its various types and coping strategies, used to effective fulfilment of demands arising from work and family domains and thus balancing the work/family conflict. Identifying of coping strategies effectively used to minimize the perception of work/family conflict is an important predictor of successful participation in both work and family domain.

Keywords

Family domain, work domain, work/family conflict, coping strategies

JEL Classification

Classification Code: I

I. Introduction

Greenhaus and Beutell (1985, p. 77) defined work family conflict as “a form of interrole conflict in which role pressures from the work and family domains are mutually incompatible in some respect”. Work/family conflict research identified different types of antecedents; these are usually classified into three categories (Byron, 2005; Michel et al., 2011): 1. work factors, 2. non-work factors, 3. demographic and individual factors. The research also focuses on the consequences of work/family conflict - an example could be psychological distress, chronic health problems, work performance reduction, job and overall life satisfaction decrease (Grant-Vallone, Donaldson, 2001; Schieman, Glavin, 2011; Chelariu, Stump, 2011).

²³ Department of Psychology, Ss. Cyril and Methodius University of Trnava, Nám. J. Herdu 2, Trnava, ivana.vaclavikova@ucm.sk

Because of the destructive consequences of being experienced work/family conflict for various areas of life, we consider it important to focus research attention on the ways that lead to the perceived conflict decrease - on the coping strategies. Coping is defined as the constantly changing cognitive and behavioral efforts, used by individuals to handle or reduce the requirements which exceed their mental resources (Lazarus, Folkman, 1984; Aryee et al., 1999). There is no coping style universally appropriate; some are more effective to the particular type of experienced conflict or work better within a specific situation contexts (Rotondo et al., 2003); in any case, effective coping strategies should presumably be associated with lower levels of perceived work/family conflict (Baltes, Heydens-Gahir, 2003). Scientific literature usually states two basic types of coping strategies: problem-focused and emotion-focused (as define by Lazarus and Folkman, 1984). As another important resource of coping mechanisms, that can reduce the negative consequences of stressors, a social support was identified (Carlson, Perrewé, 1999). It can be characterized as the exchange of resources between individuals in order to facilitate or to help (Van Daalen et al., 2006). For support to be granted, the existence of a social network is necessary; in such a network social bonds are formed and supportive interactions may occur (Krpoun, 2012). In the context of the issue of work/family conflict, it is important to take the existence of specific coping strategies into account; some authors recommend developing methods used to analyse strategies used to reduce the work/family conflict in particular (e.g. Somech, Drach-Zahavy, 2007). In regard to the above, we used qualitative methodology to identify the different individual selected strategies designed to reduce potential conflicts between work and family domain.

II. Method

3.1. Participants

Research was conducted on a sample of 45 married couples or partners; employed parents with at least one child aged 3-12 years. Participants were obtained through occasional choice and using snowball technique. Couples in a research file jointly raising the most common one or two children. The average age for men is 37.7 years (the youngest 23 years old, the oldest 58), women 35.4 years (the youngest 23 years, the oldest 48).

Both parents work full-time, men reported an average of 50 hours and women 41.5 hours per week spent in paid employment. Professions of participants are different - from low-skilled positions (manual workers, manufacturing sector), through administrative positions (officers, administrative staff) to highly skilled professions requiring higher education (economists, managers, teachers), even the business sector is represented in a sample. Subjective effects of work and family interface, and subsequently elected coping strategies therefore can significantly reflect the characteristics of a particular job.

3.2. Methods

Data have been collected through a semi-structured interview aiming on several spheres of family-work interface. We have measured the degree of a self-conviction of a successful balance between work and family demands; ways of coping in relation to the work/family conflicts chosen by employed parents.

In the interview we have focused on coping with negative consequences of work-family interface via following questions:

- To what extent are you convinced you can fulfil duties arising from work and family?
- If you could change anything at work or in family, what would it be? What measures at work would help you to reconcile work and family responsibilities?
- What helps you cope with demands arising from work and family responsibilities?
- Do you have any strategies or procedures which help you deal with a potential pressure?
- What personal qualities and skills help you reconcile the work demands and family responsibilities?
- Who in your surrounding is most helpful in reconciling your work and family duties?

III. Results

Based on a content analysis of data gained from a literal transcript of completed interviews, we have identified significantly most perceived demands of an active participation in a work and family roles and coping strategies. Their subjective evaluation is presented in terms of 1. a subjective success rate, including potential problem areas; 2. preferred strategies, or sources used to meet requirements arising from a work-family interface.

3.1 Active participation in a work and family area

In the group of fathers, there's a prevailing belief about their good coping with demand of work-family interface. 18 fathers think that they do their duties up to 100% and have no doubts or minimum about their skills in this area – mainly as a result of a more difficult period or a current stress situation: "I manage everything to 100%, otherwise it would be my failure." (Estimating clerk, 33); "100%. I have doubts rarely...when it's too much pressure at work." (Sales manager, 47). Similar ideas are found in 16 women, however, compared to men, their responses about how well they manage situations say they do not have any other options because of their status being an employed mother. "Absolutely. What else can we do?" (Saleswoman, 36); "Yes, definitely. I have to." (Secretary, 28).

Slightly more numerous (22 men, 22 women) is a group of parents who admit certain deficiencies in role play duties and have relevant doubts, however, not as vividly, so it does not affect their emotions in a negative way: “It is not 100%, but I’m trying.” (Teacher, 36), “Circa 80%, I’m not a superwoman, but I usually manage to reconcile all the necessities.” (Economist, 48). Feelings of insecurity are situational: “...I and my wife have experienced many situations and I think we manage family and work lives relatively well. Doubts are present only in stress situations.” (Technician, 39); “It is not a100%, but we are ok. Doubts come along with our exhaustion.” (Nurse, 38); and are associated mainly with the parental role: “I have no doubts at work, primarily in my own children’s upbringing, that’s where I’m not absolutely sure...” (Teacher, 36); “I’m doing fine...but sometimes feel worried if my son is happy.” (Officer, 30).

Last and at the same time the least numerous group of parents (5 men, 4 women) expresses a significant pressure due to competitive role requirements; this is mainly caused by lack of time devoted to the family and is expressed by negative emotional feelings: “No, I fail...I must be at work all the time, no one cares I have a family.” (Businessman, 43); “Hard to say. Time is the enemy.” (Businessman, 36); “It’s like a carousel. I do not manage things well, I’m stressed out...” (Teacher, 33).

3.2 Problem areas

The most significant problem being faced by working parents is the lack of time. Most of the responses refer to working hours – overtimes, multi-shift plants, night shifts, low flexibility (22 men, 21 women): “If only I had an eight-hour shift and my work did not exceed to my family time...” (Development engineer, 39); “The problem in my case is caused by afternoon shifts.” (Saleswoman, 31). Work management is problematic for most parents, many of them would appreciate more flexible working hours or the possibility to work from home at least several times in a month: “Work processes should be rationalized and thus would people spend less time at work... would be able to work 2-3 days/month from home.” (IT technician, 33). With regard to working hours, wage is often mentioned – 11 men and 10 women consider their earnings low in regard to all the job requirements.

Human relationships seem to be problematic mainly in the working environment. Six men and five women declare tense relationships at work, specifically employers’ behaviour worries them most: “I miss a higher sense of responsiveness from the employers.” (Welder, 34), “Relationships at my workplace are really bad.” (Nurse, 33).

3.3 Coping strategies used to balance work and family requirements

Employed parents participating in our study indicate relatively successful work and family interface. Incompatibility of the role requirements resulting in more or less intense conflicts between work and family experience most of them. Ways of dealing with the conflicts differ

(and of course, participants do not mention only one particular way, but usually more methods considering the situation). The most common is the ability to relax (23 men, 15 women), thus breaking away from current problems and gain new strength: “It is important to find and take time to relax. Then I’m a new person and have a completely different view on problems.” (Policeman, 38); “Sunday relax.” (Tailor, 33). This includes an active leisure time – sport, hobbies or passive relaxation. Fifteen men and nine women advise spending time with a partner and family, or friends: “go out with friends.” (Supervisor, 35); “...evening talks with my partner.” (Operator, 37); “A cup of coffee with friends.” (Assistant, 48).

Thirteen men and nineteen women identify their strategy as an effort to get a potential problem under control, eliminate significant affective sensation, gaining an overview and choose a rational solution: “Quietly think about it.” (Technician, 39); “I usually armour myself, think realistically and do not solve things affectively.” (Nurse, 33). The emphasis is focused on a good planning and a good organization: “I analyse the situation and look for solutions.” (IT technician, 33); “I systematically do what is necessary, from the most urgent ones.” (Businessman, 36); “In case of several problems, it’s important to find the priority and solve them step by step.” (Accountant, 36).

Emotional control, an effort to maintain optimistic attitudes despite of potential difficulties and sense of humour are elements related to the aforementioned statements (12 men, 13 women): “My strategy is not to get under pressure, keep up the good mood.” (Cook, 31); “Not to take things too seriously. Optimism, good mood.” (Sales manager, 38) This sphere also includes an effort to positively reinterpret experienced requirements with an emphasis on the values importance: “I have to...I do it for my family.” (Saleswoman, 31), a sense of usefulness and chances of achieving own potential: “I know what I do is useful for my family or my work. I’m going somewhere and I’m fulfilling my potential.” (Accountant, 36), or awareness there’s a relation to their own choice: “The pressure at work pays off.” (Development engineer, 39). Rarely, but there is also a tendency to vent stress out in confrontation with another person: “I know it’s not appropriate, but when I fight with someone and shout...” (Businessman, 47); “Break free. A good yell.” (Assistant, 39).

Fourteen men and ten women indicate a social support as an important strategy for handling work and family requirements. It can be an instrumental or emotional support (usually both) provided mainly by a partner and close family, also friends and colleagues at work: “My strategy is my wonderful wife, she means everything to me. She supports me.” (Businessman, 36); “I find the support in my husband.” (Teacher, 33) Searching for a social support is a strategy relating to the abovementioned – participants often relax with their family and friends: “Turning off the phone, stag party and relax.” (Businessman, 44); “Drinking coffee with a friend and talking.” (Assistant, 48), relax means time spent together with the family: “Slowing down, spending more time with the family.” (Kindergarten principal, 37); “Relax, family time.” (Waiter, 34), problems are usually solved by partners through discussions and planning: “We try to communicate, solve things together, plan and support each other.”

(Businessman, 35); “Not keeping problems inside and find a common solution.” (Assistant, 34). When talking about social support, women in comparison to men emphasize the opportunity to talk associated with an emotional release, sharing feelings: “A nice talk and everyone feels better.” (Saleswoman, 36).

Among the aforementioned are also other (usually short-lasting) ways of dealing with a conflict between work and family. One of them is via alcohol and cigarettes (7 men, 5 women): “I’m developing a bad habit – smoking.” (Doctor, 58); “Having one shot of vodka.” (Cook, 30). An important part of coping strategies is the emphasis on individual characteristics that participants perceive as essential to meet the role demands, thus evenly important are personal beliefs regarding life values. These are discussed separately in other chapters; as well as more detailed descriptions of social support systems which are used by employed parents.

3.4 Internal Sources

This subchapter focuses on individual characteristics of working parents which seem to be essential for successful coping with simultaneous work and family requirements. We also include statements regarding value orientation, personal integrity and setting life priorities. Self-confidence and self-belief are the two most frequent responses for men (14). They believe they can succeed in all spheres or activities they choose to engage: “My strength is in my conviction about myself. I believe in myself and it helps me manage everything well.” (Cook, 31). Similarly frequent are statements about responsibility towards the family and work and also reliability (13). Closely related to this finding is an emphasis on hard work, an effort to do their work best (11) mainly in terms of securing the family: “My strength is in my zeal and responsibility – to do things because it’s good for my family.” (Bricklayer, 28). A good care, maybe a form of sacrifice is also mentioned in terms of their importance for the family (10).

An optimistic approach as well as the ability to deal with stress via humor appears to be very important (12): “Perseverance and belief that everything will be fine.” (Operator, 38). “Humor. It’s a necessity.” (Teacher, 36).

Eight men besides the responsible and caring attitude present the importance of real time management ability: “My strengths? Work organization.” (Physician, 58).

Seven men consider the determination, strong will, ability to gain respect and be the authority both - at work (especially on the basis of skills and self-confidence in their profession), and in the family of which they take great care: “I believe in myself - At work because I’m good at it and at home because everyone must obey and notice my opinions.” (Engineer, 42).

In terms of good relationships that are necessary to maintain within family as well as at work, men appreciate in themselves characteristics such as flexibility and ability to make compromises (7), steadiness (6) and patience (4): “I’m tolerant, attentive, calm and serene.” (Engineer, 42).

Unlike men who present self-confidence as the key characteristic for reconciling work and family spheres, women’s statements reveal responsibility and reliability as the most important characteristics (18) – both in terms of responsibilities towards family and also towards duties arising from work sphere: “Reliability. When I say I’ll do something this way, it holds. And it’s always done on time.” (Assistant, 30).

Almost equally is seen an emphasis on good organizational skills, clear priority setting (17) which are largely connected to the above mentioned characteristics – to meet the requirements it is important to manage single activities well or possibly with the help of others: “I plan, think ahead, organize time ...and involve all members of the household if necessary.” (Sales manager, 38).

Relatively numerous is also a group of women who consider diligence as an important characteristic in family-work reconciliation (13): “I’m hardworking. I have a sense of responsibility – even at the expense of my own needs.” (Lawyer, 39). Regarding diligence, participants also list endurance which is fundamental in terms of continual fulfilling of duties in both spheres.

Caring and sacrificing approach and will to help is very similarly significant both in women and men (11) and their responses identify direction of provided care – mainly to the family, their children: “I care about my children so they feel fine...in spite of a great effort.” (Elementary teacher, 33); “My strength embodies in great care love for children and people in general.” (Kindergarten principal, 37).

Nine women stated that an optimistic view and humor help: “I believe everything will get solved.” (Secretary, 28); “I’m well-oriented and have a sense of humor.” (Clerk, 25). The ability to think positively also in tense situations is related to calm and balanced (8), patient (6) and sometimes placid attitude: “There’s no need to solve everything. I’m a quiet type, not everything must be done perfectly.” (Officer, 39).

Same as men, women do not neglect the importance of tolerance and respect (6) in human relationships both in work and family environments to which is closely related the ability to adapt, find compromises (4), or (mainly in a work environment) place emphasis on flexibility (2).

Compared to men, women tend to put less emphasis on self-confidence, its importance for handling work and family roles declare 6 women: “I trust myself.” (Assistant, 34). Trust in one’s skills is significant not only in the work sphere, where women are convinced about their

well-done work (5): “I’m an expert in the area. Responsibility for the carried out work and consistency are my strengths.” (Economist, 34); but also in family where it’s closely related to the overall atmosphere and relationships: “I’m capable of keeping the whole family solid and functioning.” (Businesswoman, 46).

Specifically only the group of women indicates empathy to be a significant skill for human relationships, especially those in the family: “In family, empathy is my strength.” (Officer, 48).

3.5 External Sources

There are some external sources found in a social environment which markedly participate in coping with family and work demands. Generally, we talk about a social support provided in the family as well as work spheres which (as mentioned in the previous chapter) 14 men and 10 women see as an important strategy for handling demands of linking both these areas. Its specific model is primarily pictured in the childcare. While parents are at work, usually participant’s parents or his/her in-laws take care of children. 11 couples said it would be very difficult to manage childcare if their parents did not help regularly. Partners’ each other support is also relevant: “It is not difficult if you share the duties. My wife and I manage everything.” (Firefighter, 37).

19 men put their wives or his partner in first place who helps them most in reconciling work and family life – particularly by taking care of children: “Childcare is mainly in my partner’s hands.” (Sales manager, 28), however, emotional support from a partner is also essential when solving problems: “My wife is the only person I look up to when having problems.” (Policeman, 38).

Women (unlike men) do not seek first aid in partners; however, we find quite substantial help from them (14): “The fact that I wanted to pursue more work, become a doctor, I have spent less time with the family. I fully trust my husband, he spends more time with the children.” (Teacher, 39)

Not substitutable source of a social support within the family environment are parents (or in-laws, or both sides) – 22 men state they are greatly helpful especially with younger children who need to be picked up from kindergarten or school and looked after them until their parents return from work. This support is even more emphasized by women (29): “I would not be able to work if I did not have my parents and if I had no one to take care of the children.” (Operator, 36). In addition to a direct assistance with children from parents, participants mention some other ways of support – for example material help, common activities, willingness to help, etc.; these continuously occur in everyday life: “Parents help us all the time...” (Firefighter, 37). Helpful may also be other members of a close family, such as siblings (6 men, 8 women), 2 couples get an occasional help from their friends.

Regarding the working environment, employed parents in our study usually rely on themselves (11 men, 10 women). They consider themselves sufficiently capable so any help or advice, according to them, is not necessary. Some of them do not ask for help even it's suitable because of bad relationships at work with their colleagues: "I rely on myself only. It's not worth trusting others." (Technician, 39); or sometimes the problem is, there's no one to turn to. More often, people tend to find help with a potential problem in colleagues (15 men, 21 women) or supervisors (5 men, 3 women).

IV. Discussion

With regard to the consequences for the work domain, work-family conflict can be considered as predictor of job satisfaction, as well as absenteeism and turnover or leave work intentions (Chelariu, Stump, 2011), studies have confirmed significant impacts of work/family conflict for work and life satisfaction (Allen et al., 2000; Boles et al., 2001; Boyar, Mosley, 2007). Based on the findings arising from the content analysis of the interview can be concluded that the balancing of work and family demands is considered to be complicated. However, a positive finding is that most of the participants, despite some difficulties, perceive the overall importance of the work and (especially) family roles in their lives, and active participation in both domains mostly do not mean experience of conflict for them. The same results are shown in the quantitative research (Fedáková et al., 2012), which show that the work/family conflict is not perceived as conflict by participants.

In the area of working antecedents are mainly working time, social relationships of the individual in the workplace, organizational culture negatively evaluated; thus, our findings are consistent with the prior research (e.g. Byron, 2005). Furthermore, with the increasing amount of time spent performing the work duties increase the likelihood of interference between work and family activities that usually results in an increase of negative emotional experience.

Coping research is usually based on two types of coping strategies: problem-focused and emotion-focused (Lazarus, Folkman, 1984). The former refers to efforts directed at defining the problem and acting to eliminate or circumvent the source of stress; in the second case we are talking about trying to reduce emotional distress by managing feelings and emotions via cognitive manipulations. Presented concept corresponds to categories of responses, highlighting 1. attempt to get the situation under control, and organization, 2. attempt to reduce negative affectivity, such as reframing or positive thinking efforts. For the responsibilities organization (especially in work area) not only objective individual's capabilities are important, (Somech, Drach-Zahavy, 2007), also a degree of autonomy in the workplace, work control and job certainty (Parasuraman et al., 1996; Grzywacz, Marks, 2000; Grzywacz, Butler, 2005). The strategy aims to reduce negative emotions is essential to balance the demands of work and family roles - individuals with high levels of negative emotionality

tend to assess the situations in the work and family environment in a negative way, and therefore the probability that work/family interface will be seen as less rewarding is higher (Carlson, 1999; Bruck, Allen, 2003). Those complement employed parents statements about the importance of relax - the ability to organize the time, plan implementation of subjectively pleasant activities, can be evaluated as a linking of problem-focused and emotion-focused coping strategies.

As an important coping strategy participants considered social support - its presence in both domains increases the amount of resources (time and energy) that can be used to cope with competitive demands of multiple roles (Krpoun, 2012). Social support in the family area is obtained mainly from a partner and extended family. We have identified similar gender differences, as Lee and Duxbury (1998), who found preference of support through help with housework among men, women prioritized emotional support. At work, social support can be provided by superiors or colleagues. Hladký (2003) presents social support in the workplace as an important protective factor which can moderate or even eliminate the negative effects of monotony. Our participants evaluated support provided by their superiors as insufficient, what may be associated with higher level of negative experience (Lapierre et al., 2008). According to Kim and Las Heras (2012), the earlier management in the organizations understand the importance of employees' family life on their work performance, the more they can increase work efficiency. Because of this, the importance of the institutional support in coping with the demands of work and family is emphasized, especially in terms of childcare.

However, social support appears to be less significant predictor for work/family conflict compared to some personality traits (Hargis et al., 2011), that corresponds with statements of participants, emphasizing individual characteristics such as the self-confidence, responsibility and care, optimism. The importance of some individual characteristics confirm the findings of quantitative studies. For example, conscientious people are characterized by lower levels of perceived negative family-to-work interference (Bruck, Allen, 2003; Malekiha et al., 2012), and also reporting less frequent everyday difficulties (Vollrath, 2000) and lower levels of perceived role-confusion and interpersonal conflicts (Cheng et al., 2009).

Conscientiousness in terms of careful planning and obligations fulfilment, high organization and focus on target appears to be an important characteristic for successful work/family roles management. Belief in the own abilities corresponds to the self-efficacy concept that was confirmed as a significant predictor of work/family conflict (Hennessy, 2007). Self-efficacy influences the degree of impact of psychological stress resulting from job requirements (Panatik, et al., 2011; Chelariu, Stump, 2011) and is negatively related to feelings of emotional exhaustion (Glaser, Hecht, 2013).

Conclusions

The most significant limit of research roots in its methodology. The findings of qualitative approach bring a deeper insight into the research problems, but do not allow to formulate concrete conclusions in terms of identifying relationships between areas. At the same time, participants formed a strongly heterogeneous sample, they varied mainly in characteristics of work (profession, job description and schedule). Therefore, a future research could be realised in a more precise collected and homogeneous samples.

Considering the findings, it is important to focus research attention on successful coping strategies, support, or other personal characteristics that may be used in work/family conflict management. The most effective possibility appears to be accumulation of various internal and external sources and their use with respect to the situation. In line with the conclusions of Somech and Drach-Zahavy (2012, p.85): “Hence, an employee who relies on both personal coping and organizational supports exhibits proactive efforts to take control of his or her life and therefore might lessen his or her work/family conflict.”

References

- (1) Allen, T.D. et al. 2000. Consequences Associated with Work-to-family Conflict: A Review and Agenda for Future Research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5/2, 278-308.
- (2) Aryee, S. et al. (1999). Role stressors, inter-role conflict, and wellbeing: The moderating influence of spousal support and coping behaviors among employed parents in Hong Kong. *Journal of Vocational Behavior*, 54, 259–278.
- (3) Baltes, B.B., Heydens-Gahir, H. A. (2003). Reduction of work–family conflict through the use of selection, optimization, and compensation behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 88, 1005–1018.
- (4) Boles, J.S., Howard, W.G., Donofrio, H.H. (2001) An Investigation Into the Interrelationships of Work-family Conflict, Family-work Conflict and Work Satisfaction. *Journal of Managerial Issues*, 13, 376-390.
- (5) Boyar, S.L., Mosley, D.C. (2007). The Relationship Between Core Self-evaluations and Work and Family Satisfaction: The Mediating Role of Work-family Conflict and Facilitation. *Journal of Vocational Behavior*, 71/2, 265-281.
- (6) Bruck, C.S., Allen, T.D. (2003). The Relationship Between Big Five Personality Traits, Negative Affectivity, Type A Behavior, and Work-family Conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 63/3, 457-472.
- (7) Byron, K. (2005). A Meta-analytic Review of Work-family Conflict and Its Antecedents. *Journal of Vocational Behavior*, 67/2, 119-334.
- (8) Carlson, D.S. (1999). Personality and role variables as predictors of three forms of work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 55/2, 236–253.

- (9) Carlson, D.S., Perrewé, P. L. (1999). The role of social support in the stressor-strain relationship: An examination of work-family conflict. *Journal of Management*, 25, 513-540.
- (10) Fedáková, D., Torbová, Z., Tomková, J. (2012). Vnímanie pozitívnych a negatívnych aspektov preliňania práce a rodiny vo vzťahu k psychickej pohode. *Psychológia práce a organizácie 2012: zborník príspevkov*. Košice: Katedra psychológie FF UPJŠ.
- (11) Glaser, W., Hecht, T.D. (2013). Work-family conflicts, threat-appraisal, self-efficacy and emotional exhaustion. *Journal of Managerial Psychology*, 28/2, 164-182.
- (12) Grant-Vallone, E.J., Donaldson, S.I. (2001). Consequences of work-family conflict on employee well-being over time. *Work & Stress*, 15/3, 214-226.
- (13) Greenhaus, J.H., Beutell, N.J. (1985). Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *Academy of Management Review*, 10/1, 76-88.
- (14) Grzywacz, J.G., Butler, A.B. (2005). The Impact of Job Characteristics on Work-to-Family Facilitation: Testing a Theory and Distinguishing a Construct. *Journal of Occupational Health Psychology*, 10/2, 97-109.
- (15) Grzywacz, J.G., Marks, N.F. (2000). Reconceptualizing the work-family interface: An ecological perspective on the correlates of positive and negative spillover between work and family. *Journal of occupational health psychology*, 5/1, 111-126.
- (16) Hargis, M.B., et al. (2011). What's Really Important? Examining the Relative Importance of Antecedents to Work-Family Conflict. *Journal of Managerial Issues*, 23/4, 386-408.
- (17) Hennessy, K.D. (2007). Work-Family Balance: An Exploration of Conflict and Enrichment for Women in a Traditional Occupation. Available online: <http://drum.lib.umd.edu/bitstream/1903/7269/1/umi-umd-4669.pdf>
- (18) Hladký, A. (2003). Nové zákonné předpisy o psychologickém stresu v práci. *Psychologie v ekonomické praxi*, 3-4, 195-199.
- (19) Chelariu, C., Stump, R. (2011). A study of work-family conflict, family-work conflict and the contingent effect of self-efficacy of retail sales people in a transitional economy. *European Journal of Marketing*, 11/12, 1660-1679.
- (20) Cheng, J.M. et al. (2009). The Relationship between Personality, Stressors, and Strains among Chinese Workers. *Personality and stress*, working paper. Available online: http://www.utc.edu/Faculty/Chris-Cunningham/documents/Chengetal.WSH2009_000.pdf
- (21) Kim, S., Las Heras, M. (2012). A qualitative analysis of facilitating conditions for work-family enrichment. IESE Business School – University of Navarra.
- (22) Krpoun, Z. (2012). Sociální opora: shrnutí výzkumné činnosti v české a slovenské oblasti a inspirace do budoucnosti – nadané děti. *E-psychologie. Elektronický časopis ČMPS*, 3/1, 42-50, Available online: <http://e-psycholog.eu/pdf/krpoun.pdf>
- (23) Lapierre, L.M., et al. (2008). Family-supportive organization perceptions, multiple dimensions of work-family conflict, and employee satisfaction: A test of model across five samples. *Journal of Vocational Behavior*, 73/1, 92-106.
- (24) Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress appraisal, and coping*. New York: Springer.
- (25) Lee, C., Duxbury, L. (1998). Employed parents' support from partners, employers, and friends. In *Journal of Applied Psychology*, 138/3, 303-322.

- (26) Malekiha, M., Abedi, M.R., Baghban, I. (2012). Work-Family Conflict and Personality. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*. 3/10, 144-152.
- (27) Michel, J.S., et al. (2011). Antecedents of Work-family Conflict: A Meta-analytic Review. *Journal of Organizational Behavior*. 32, 689-725.
- (28) Panatik, S.A., O' Driscoll, M.P., Anderson, M.H. (2011). Job demands and work-related psychological responses among Malaysian technical workers: The moderating effects of self-efficacy. *Work & Stress*, 25/4, 355-370.
- (29) Parasuraman, S., et al. (1996). Work and family variables, entrepreneurial career success, and psychological well-being. *Journal of Vocational Behavior*, 48, 275-300.
- (30) Rotondo, D.M. et al. (2003). Coping with multiple dimensions of work-family conflict. *Personnel Review*, 32, 275–296.
- (31) Schieman, S., Glavin, P. (2011). Education and work-family conflict: Explanations, Contingencies and Mental Health Consequences. In *Social Forces*, 89/4, 1341-1362.
- (32) Somech, A., Drach-Zahavy, A. (2007). Strategies for coping with work-family conflict: the distinctive relationships of gender role ideology. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12/1, 1-19.
- (33) Somech, A., Drach-Zahavy, A. (2012). Coping with work-family conflict: The reciprocal and additive contributions of personal coping and organizational family-friendly support, *Work & Stress: An International Journal of Work, Health & Organisations*, 26/1, 68-90.
- (34) Van Daalen, G., Willemsen, T.M., Sanders, K. (2006). Reducing Work-family Conflict Through Different Sources of Social Support. *Journal of Vocational Behavior*, 69/3, 462-476.
- (35) Vollrath, M. (2000). Personality and Hassles among University Students: A Three-year Longitudinal Study. *European Journal of Personality*, 14, 335 - 347.

ZDAŇOVANIE AKO FORMA OCHRANY ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

Juraj Válek, Jana Kušnírová²⁴

Abstract

This paper examines the introduction of excise duties in connection with the existence of negative externalities arising from the environment. Opinions of famous economists on the application of indirect instruments of environmental policy are listed here. Attention is devoted to the current state of excise duties but especially to energy taxes applicable in the Slovak Republic.

Keywords

excise duty, harmonization of the tax system, environment, negative externalities, environmental tax

Abstrakt

Príspevok skúma zavádzanie spotrebných daní v súvislosti s existenciou negatívnych externalít vznikajúcich na životnom prostredí. Uvedené sú názory významných ekonómov na uplatňovanie nepriamych nástrojov environmentálnej politiky. Pozornosť je venovaná súčasnému stavu spotrebných daní, ale najmä spotrebným daniam z energií, ktoré sa uplatňujú na území Slovenskej republiky.

Kľúčové slová

spotrebná daň, harmonizácia daňového systému, životné prostredie, negatívna externalita, environmentálna daň

JEL Classification

E23, F15, G01, G18, H25, H20, H26, H27, H61

I. Ekologická ekonómia

Ekológiu ako prvý definoval E. Haeckel v roku 1869 ako vedu o vzťahoch organizmov medzi sebou a tiež vzťahy organizmov k okolitému svetu. Dôležitým pojmom vzhľadom k ekológii a k životnému prostrediu je pojem externalita. Mankiw uvádza, že externalita je vplyv činnosti jedného človeka na blahobyt ľudí, ktorý sa nezúčastňujú tejto činnosti. Rozlišuje medzi pozitívnou a negatívnou externalitou. Pozitívna ovplyvňuje nezúčastnené osoby pozitívne.

²⁴ Katedra financií, Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, valek.euba@gmail.com, j.kusnirova1@gmail.com

Napríklad vnímanie krás opravených historických budov, vysadenia nových stromov v parkoch, užívanie výhod nových rekreačných oblastí a pod., protipól je negatívna externalita. Najdiskutovanejšou negatívnou externalitou je znečistenie životného prostredia procesom výroby. Environmentálna politika je koordinovaná činnosť inštitúcií a občanov, zameraná na nastolenie a udržanie rovnováhy medzi činnosťou ľudí a schopnosťou prírody sa trvalo obnovovať. Je taktiež nazývaná politika životného prostredia a dáva návod na rozhodovanie a aktivity od regionálnej až po medzinárodnú úroveň. Tieto činnosti majú ľudstvu priniesť zlepšenie kvality životného prostredia. Hlavným cieľom je zlepšiť kvalitu života a zdravia ľudí a životného prostredia pri rešpektovaní udržateľného rozvoja. (Cudlinova, 2006)

Lepšie životné prostredie je verejným statkom, no náklady na znižovanie emisií/zlepšenie životného prostredia, nesie súkromný sektor. Tieto náklady budú tým väčšie, čím bude viac narastať spotreba energie. (Goulder, 1994) Stejskal zaradil daňovú politiku ako súčasť hospodárskej politiky štátu, kedy sa realizáciou opatrení v daňovej oblasti spolupodieľa na ovplyvňovaní mikroekonomických i makroekonomických procesov v ekonomike, a tak prispieva k jej celkovej stabilizácii. (Schultzová a kol., 2008)

Podľa Costanza, ekologická ekonómia predstavuje nový odbor štúdia, ktorý sa zaoberá vzťahmi medzi ekosystémami a ekonomickým systémom v širších súvislostiach. Prekračuje hranice bežných koncepcií vedeckých disciplín a snaží sa o syntézu a integráciu prístupov rôznych vedeckých odborov. Zahŕňa v sebe konvenčnú ekonómiu, ekológiu, environmentálnu ekonómiu a ekonómiu prírodných zdrojov. Snahou ekologickej ekonómie je doceliť rovnováhu medzi ekonomikou a prírodou. Ekonómovia Daly a Farley mali nový pohľad založený na optimálnej alokácii zdrojov z hľadiska dosiahnutia maximálneho úžitku spoločnosti. No optimálna alokácia zdrojov z hľadiska funkcie celkového ekonomického úžitku je nedostatočná treba sa pýtať: Alokácia pre aké ciele? Čoho sa vzdáme v prospech rastu? Samuelson tvrdil, že táto veda predstavuje ekonomické jadro trvale udržateľného rozvoja, preto je logické, že je vedou pozitívnou a teda popisuje fakty a správanie v ekonomike, ale aj vedou normatívnou, teda že zahŕňa etiku a hodnotové súdy. Dôležitý prínos je v tom, že uvažuje o limitoch ekonomického rastu. Pričom koniec rastu neznamena koniec rozvoja, ktorý na rozdiel od rastu je chápaný ako zmena kvality, nie kvalitatívna zmena. (Cudlinova, 2006) Goulder priniesol do ekologickej ekonómie výnos „dvojitej dividendy“, ktorý predstavuje presunutie daňového zaťaženia práce na ekologické dane, napríklad na dane z fosílnych palív, ktorých použitie má nepriaznivý vplyv na životné prostredie. Ak by teda príjmy z daní pre zlepšenie životného prostredia boli použité spoločne so znížením daňového zaťaženia práce, dosiahol by sa výnos dvojitej dividendy.

Medzi najvýznamnejšie dokumenty prijaté na medzinárodnej úrovni patrí Rámcový dohovor Organizácie Spojených Národov o zmene klímy prijatý v New Yorku v roku 1992. Tento dohovor schválilo Európske spoločenstvo rozhodnutím Rady 94/69/ES. Rámcový dohovor významným spôsobom prispel k stanoveniu kľúčových zásad celosvetového boja proti zmene klímy. Stanovuje predovšetkým zásadu spoločnej a zároveň diferencovanej zodpovednosti. Okrem toho tiež prispieva k zvyšovaniu povedomia verejnosti o problémoch súvisiacich so

zmenou klímy. (United Nations, 2014) No dohoda nekvantifikuje ani nespresňuje záväzky jednotlivých krajín o znižovaní emisií skleníkových plynov. Preto sa vyspelé štáty rozhodli rokovať o protokole, ktorý by obsahoval opatrenia na znižovanie emisií. Po dlhotrvajúcom úsilí bol v roku 1997 prijatý Kjótsky protokol, Európske spoločenstvo ho podpísalo o rok neskôr. Protokol rieši záväzné a kvantifikované ciele v súvislosti s obmedzovaním a znižovaním šiestich druhov skleníkových plynov (oxid uhličitý, metán, oxid dusný, hydrofluórované uhľovodíky, perfluórované uhľovodíky, fluorid sírový). Zmluvné strany sa zaväzujú, že spoločne znížia množstvo skleníkových plynov do roku 2012 v porovnaní s úrovňou z roku 1990 najmenej o 5%, v prílohe B sú konkrétne záväzky štátov. Krajiny, ktoré boli členskými štátmi EÚ už pred rokom 2004, sú povinné do roku 2012 znížiť množstvo emisií celkovo o 8%. Na dosiahnutie cieľov protokolu bolo navrhnutých viacero prostriedkov. Napríklad prostredníctvom posilňovania alebo zavádzania politík jednotlivých štátov týkajúcich sa znižovania emisií cez zvyšovanie energetickej účinnosti, podpory udržateľných foriem poľnohospodárstva, vývoj obnoviteľných zdrojov energie a podobne. Medzi členskými štátmi sa mala vytvoriť spolupráca vo výmene skúseností a informácií, mala nastať koordinácia politík jednotlivých štátov vzhľadom na emisné povolenia, mal sa vytvoriť spoločný mechanizmus čistého rozvoja. Cieľom celosvetovej konferencie OSN o klíme, ktorá začala 2. decembra 2014, bolo dosiahnuť kompromis pri znižovaní emisií skleníkových plynov, ktorý by viedol k obmedzeniu nárastu globálnej teploty na najviac 2°C oproti predindustriálnej ére. Miera transparentnosti a budovanie dôvery dosiahli nový vrchol, keď niektoré industrializované krajiny boli predložené k výsluchu o emisných cieľoch v rámci nového procesu zvanom Mnohostranné hodnotenie. Ministerská deklarácia Limy na vzdelávanie a zvyšovanie povedomia vyzýva vlády, hovorila o tom, aby sa zaviedla téma zmeny klímy do školských osnov a aby sa zaviedlo povedomie o klíme do národných rozvojových plánov. (United Nations, 2014) Delegáti rokovali o konečnej podobe globálnej dohody o podnebí, ktorá bola podpísaná koncom roka 2015 v Paríži, do platnosti by mala vstúpiť v roku 2020. Podľa agentúry Reuters by bolo nesmierne obtiažné bez tejto komplexnej dohody čeliť globálnemu otepľovaniu, a preto je hlavným cieľom kompromis v oblasti znižovania emisie skleníkových plynov, ktorý by viedol k obmedzeniu nárastu globálnej teploty. Po zdĺhavom a spornom vyjednávaní sa zástupci jednotlivých krajín dohodli iba na základných bodoch pre budúcu zmluvu o ochrane ovzdušia.

Financovanie politiky zmeny klímy sa uskutočňuje prostredníctvom rôznych fondov a zariadení. Globálne environmentálne zariadenie (GEF) predstavuje spoločenstvo krajín, medzinárodných inštitúcií, mimovládnych organizácií a privátneho sektora, a je zameraný na globálne environmentálne problémy prostredníctvom podpory iniciatív pre národný udržateľný rozvoj. Poskytuje granty pre projekty v oblasti biodiverzity, zmeny klímy, medzinárodných vôd, degradácii krajiny, ozónovej vrstvy, perzistentné organické znečisťujúce látky. Predstavuje finančný mechanizmus pre multilaterálne dohody a konvencie. Financie sa môžu získavať aj zo Špeciálneho fondu pre klimatické zmeny. Financuje aktivity spojených so zmenou klímy, ktoré sú komplementárne k zdrojom alokovaných do hlavných oblastí zmeny klímy GEF a inými bilaterálnymi zdrojmi v oblastiach adaptácie, transferu technológií, energií, transportu, priemyslu, poľnohospodárstva, lesníctve, odpadovom manažmente a aktivity na

pomoc rozvojovým krajinám. Slúži na využitie dodatočných prostriedkov z bilaterálnych a multilaterálnych zdrojov. Fond pre najmenej rozvinuté krajiny je riadený prostredníctvom GEF a slúži na špeciálne potreby 48 najmenej rozvinutých krajín, ktoré sú výrazne ohrozené negatívnym dopadom klimatických zmien. Trustové fondy predstavujú spoločný zdroj financovania GEF. Podporuje obnoviteľné zdroje energie, energetickú účinnosť, nízko uhlíkové technológie v energetike, udržateľnú dopravu. Prispôsobovací fond bol založený na konkrétnych adaptačných projektoch v rozvojových zmluvných krajinách Kjótskeho protokolu.

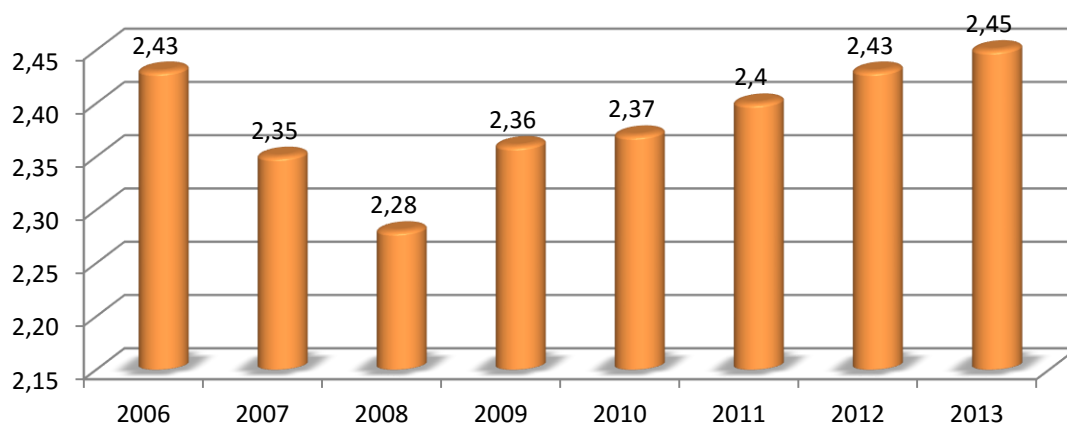
II. Miesto environmentálnych daní v rámci EÚ

V Európskej únii prebieha už od konca 60. rokov 20. storočia postupná harmonizácia nepriamych daní, ktorých súčasťou sú aj environmentálne dane. Medzi členskými krajinami postupne dochádzalo k zjednocovaniu predmetu zdanenia nepriamych daní a neskôr bol prijatý aj spoločný systém zdaňovania (v roku 1993). Tento druh daní je v EÚ v podstate harmonizovaný, čo znamená, že sa určila oblasť zdaňovania – predmet zdanenia, avšak čo sa týka daňových sadzieb, tak sa neurčila priamo výška daňovej sadzby, ale len minimálna výška, ktorá musí byť uvalená na konkrétny predmet zdanenia. Východiskom tohto procesu bolo prijatie tzv. systémovej smernice pre spotrebné dane č. 92/12/EEC o všeobecných systémoch pre výrobky podliehajúce spotrebnej dani a o vlastníctve, pohybe a monitorovaní týchto výrobkov, ktorá hovorí o predmete zdanenia a základných pravidlách spotrebných daní v EÚ, pričom vymedzuje za predmet zdanenia okrem iného aj minerálny olej. Táto smernica však bola nahradená novou smernicou č. 2008/118/EC o všeobecnom systéme spotrebných daní, ktorá, okrem iného, rozširuje oblasť zdanenia aj na energetické výrobky (uhlie a zemný plyn) a elektrinu. Pre spotrebnú daň z minerálneho oleja definuje vyššie uvedená smernica napríklad druhy minerálnych olejov, minimálne sadzby dane, výnimky zo zdanenia, daňové zvýhodnenia a pod. (European commission, 2015) Smernica č. 2004/74/EC, ktorá členským štátom stanovuje určité povinnosti. Členské krajiny napríklad musia určiť minimálnu sadzbu spotrebnej dane na elektrinu a zemný plyn použitý ako palivo na vykurovanie, ako aj na pevné palivá (teda uhlie a koks). Je potrebné uviesť, že uvedené environmentálne dane nezaťažujú priamo domácnosti, ktoré sú od týchto platieb oslobodené, avšak nepriamo ich platia v cenách za uvedené produkty, pretože daňovníkmi sú podnikateľské subjekty, ktoré majú povinnosť tieto dane odvieť. (Enviroportal, 2015)

Stav týchto daní v krajinách EÚ sa oproti minulosti výrazne zlepšil. Od 80. rokov minulého storočia sa príjmy zo zelených daní zvýšili takmer až o 300 %. Najväčšími priekopníkmi v zavádzaní týchto daní sú severské štáty Európy a môžeme povedať, že tieto krajiny majú aj najvyššie výnosy zo zelených daní. Najväčší nárast výnosov bol v 90. rokoch minulého storočia, kedy sa začali uskutočňovať aj mnohé ekologické reformy v európskych štátoch. (Andersen, 1994) V grafe 1 môžeme vidieť, ako sa vyvíjali výnosy z ekologických daní počas jednotlivých rokov ich zavádzania v krajinách EÚ 28. Graf znázorňuje výnosy zo zelených daní ako percento

HDP v EÚ 28. Zaujímavé je, že výnosy z týchto daní v roku 2006 dosahujú takmer rovnakú úroveň HDP ako v poslednom porovnávanom roku 2013. Logicky by sa predpokladalo, že tento trend bude silne rastúci, avšak dôvodov, prečo sa vyvíja práve takto môže byť niekoľko. Príkladom môže byť, že široká verejnosť sa začala správať k životnému prostrediu šetrnejšie, a preto nemusí platiť toľko zelených daní, čím logicky ich príjem do štátnych rozpočtov poklesne. Druhým dôvodom môže byť, že tieto dane pri ochrane životného prostredia nemusia byť až také účinné, ako vlády krajín EÚ pôvodne predpokladali. Najnižšie percento HDP bolo v krízovom roku 2008, a to 2,28 %, najvyššie 2,45 % v roku 2013. Od roku 2008 môžeme pozorovať mierne narastajúci charakter výnosov z ekologických daní na HDP v štátoch EÚ 28.

Graf 1, Výnos z environmentálnych daní v EÚ 28 v rokoch 2006 - 2013 ako % HDP

Zdroj: vlastné spracovanie podľa údajov z: ec.europa, 2016.

EÚ v roku 2003 prijala Smernicu Rady 2003/96/ES o reštrukturalizácii právneho rámca spoločenstva pre zdaňovanie energetických výrobkov a elektriny, ktorá dopĺňa záväzky vyplývajúce z Kjótskeho protokolu. Smernica stanovuje minimálne sadzby pre energetické výrobky a elektrinu a tiež možnosti daňových úľav resp. daňových oslobodení. V tabuľke 1 môžeme vidieť ich hodnoty.

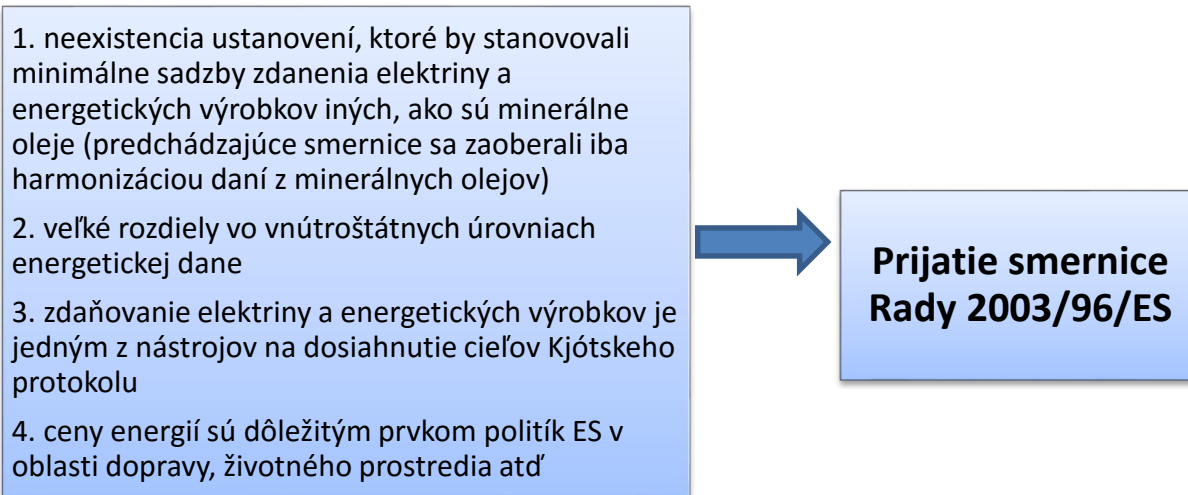
Tabuľka 1, Minimálne sadzby stanovené v smernici Rady 2003/96/ES

Použitie ako Energetická surovina	motorové palivá		motorové palivá používané na účely uvedené v článku 8 ods.2		vykurovacie palivá a elektrina	
	od 1.1.2004	od 1.1.2010			na podnikateľské účely	na nepodnikateľské účely
Olovnatý benzín (v eurách na 1000 l)	421	421	x	x	x	x
Bezolovnatý benzín (v eurách na 1000 l)	359	359	x	x	x	x
Plynový olej (v eurách na 1000 l)	302	330	21	x	21	21
Kerozín (v eurách na 1000 l)	302	330	21	x	0	0
LPG (v eurách na 1000 l)	125	125	41	x	0	0
Zemný plyn (v eurách na gigajoule hodnoty spalného tepla)	2,6	2,6	0,3	x	0,15	0,3
Ťažký palivový olej (v eurách na 1000 l)	x	x	x	x	15	15
Uhlie a koks (v eurách na gigajoule hodnoty spalného tepla)	x	x	x	x	0,15	0,3
Elektrina (v eurách na MWh)	x	x	x	x	0,5	1

Zdroj: vlastné spracovanie podľa smernice Rady 2003/96/ES

Pozn.: Článok 8 ods. 2 zahŕňa poľnohospodárske, záhradnícke alebo rybochovné práce a práce v lesníctve, stacionárne motory, zariadenia a stroje používané v stavbárstve, pri inžinierskych stavbách a pri verejných prácach a vozidlá určené na používanie mimo verejnej cestnej siete. Oblasť environmentálnej politiky EÚ upravuje viacero smerníc a nariadení. Za najvýznamnejšiu však možno považovať už spomenutú smernicu Rady 2003/96/ES o reštrukturalizácii právneho rámca spoločenstva pre zdaňovanie energetických výrobkov a elektriny z 27. októbra 2003. Cieľom tejto smernice je harmonizovať úrovne spotrebných daní z elektriny a energetických výrobkov v rámci krajín EÚ. Skutočnosti, ktoré viedli k prijatiu tejto smernice sú znázornené v schéme 1. Aj napriek existencii smerníc zaoberajúcich sa harmonizáciou dane z minerálnych olejov sa v tejto smernici upravili minimálne sadzby tejto dane, pretože naposledy boli revidované v roku 1996. Výška sadzieb je rôzna pre rôzne účely použitia energetických výrobkov a elektriny. Minimálne sadzby stanovené smernicou, by však mohli spôsobiť vážne hospodárske a sociálne ťažkosti z dôvodu pomerne nižšej úrovne v minulosti uplatňovaných spotrebných daní, prebiehajúcej hospodárskej transformácie, pomerne nízkej výšky príjmu a obmedzenej schopnosti nových členských štátov kompenzovať takéto ďalšie daňové zaťaženie znížením iných daní.

Schéma 1, Skutočnosti, ktoré viedli k prijatiu smernice Rady 2003/96/ES

Zdroj: vlastné spracovanie podľa smernice Rady 2003/96/ES

Zelené dane sa najčastejšie na európskej úrovni delia na štyri hlavné skupiny, ktoré rozdeľujeme podľa ich daňovej základne. Takto rozdelené dane umožňujú jednoduchšie rozanalyzovanie individuálnych daní v jednotlivých krajinách, rovnako aj zjednodušujú medzinárodné porovnávanie v tejto oblasti. Ide o dane z energií, dane z dopravy, dane zo znečistenia a dane z prírodných zdrojov, ktoré majú ešte ďalšie svoje podskupiny, ako môžeme vidieť nižšie v schéme 2. V mnohých krajinách EÚ majú najmä prvé dve kategórie najväčší význam z hľadiska príjmov do verejných rozpočtov. (ec.europa, 2013)

Dane z energií zahŕňajú produkciu energie, ako aj energetické produkty určené pre dopravu (najdôležitejšie sú benzín a nafta) a tiež pre stacionárne účely (rôzne oleje, zemný plyn, uhlie a elektrina). Do tejto kategórie zahrňame aj oxid uhličitý (CO₂), pričom by sa mohol zaradiť aj do daní zo znečistenia. Podobne je to aj s daňami z SO₂ (oxid siričitý). Novšou oblasťou, ktorá sem spadá, sú povolenia na emisie, ktoré udeľuje vláda priemyselným firmám, ktoré ich vypúšťajú do ovzdušia, pričom firmy môžu s emisiami skleníkových plynov obchodovať (predávať ich a nakupovať), pričom im z tejto činnosti vznikajú výnosy, z ktorých by mali odviesť dane štátu. Štátu tým vznikajú daňové príjmy, ktoré plynú do verejných rozpočtov. Na udržanie systému v obchodovaní s emisiami existuje na medzinárodnej úrovni Európsky systém obchodovania s emisiami (EU ETS).

Schéma 2: Rozdelenie ekologických daní do štyroch základných skupín

1. DANE Z ENERGIE	2. DANE ZO ZNEČISTENIA
Energetické produkty pre dopravné účely: - bezolovnatý benzín, - olovnatý benzín, - nafta, - ostatné energetické produkty na dopravné účely (napr. zemný plyn, LPG, petrolej a pod.);	Namerané alebo odhadnuté emisie do ovzdušia: - meranie alebo odhad emisií NO_x, - meranie alebo odhad emisií SO_x, - ostatné meranie alebo odhad emisií do ovzdušia (bez CO₂);
Energetické produkty pre stacionárne účely: - ľahký vykurovací olej, - ťažký vykurovací olej, - zemný plyn, - uhlie, - koks, - biopalivá, - spotreba a výroba elektriny, - vykurovanie, - ostatné energetické produkty pre stacionárne účely;	Látky poškadzujúce ozónovú vrstvu Zeme (napr. CFC alebo halóny);
Skleníkové plyny: - obsah uhlíka v palivách, - emisie skleníkových plynov.	Merané alebo vypúšťané odpadové vody do vôd: - zistená alebo predpokladaná odpadová voda z nebezpečných látok (BOD, COD), - ostatné namerané alebo odhadnuté odpadové vody vypúšťané do vôd, - odpadové vody určené na čistenie (stanovenie fixnej ročnej dane);
3. DANE Z DOPRAVY (okrem palív pre dopravu) - motorové vozidlá pre predaj alebo dovoz, - registrácia alebo použitie motorového vozidla, - diaľničné poplatky/dane, - poplatky za mýto, resp. dopravné preťaženie, - letenky, lety, - poistenie motorových vozidiel (okrem všeobecných daní z poistenia).	Zdroje znečistenia vôd: - pesticídy, - umelé hnojivá, - hnoj;
	Nakladanie s odpadmi: - zber, spracovanie a odstránenie odpadu, - jednotlivé produkty odpadu (obaly, batérie, pneumatiky a pod.);
	Hluk (napríklad vzlietanie a pristávanie lietadiel).
	4. DANE Z PRÍRODNÝCH ZDROJOV - odber vody, - úroda z biologických zdrojov (napr. ulovená zver, rybolov, drevo,...), - ťažba surovín (ropa, zemný plyn, minerálny), - výrub stromov a zmena prírodnej scenérie.

Zdroj: vlastné spracovanie podľa: ec.europa, 2013

Do kategórie daní zo znečistenia zahrňujeme dane z nameraných alebo odhadovaných emisií do ovzdušia alebo vody, nakladanie s pevnými odpadmi a hluk. Výnimkou zo zdanenia je daň z CO₂, pretože ju zahrňujeme do daní z energií. Niekedy sem môžeme zaradiť aj dane z mazacích olejov, avšak tento predmet zdanenia sa posudzuje osobitne, najmä podľa toho, či majú tieto oleje priamy dosah na životné prostredie, keď sa napríklad môžu rozliať do vody alebo pôdy. Mnohokrát sa však mazacie oleje zahŕňajú aj do dane z minerálnych olejov. Záleží to od legislatívy konkrétneho členského štátu EÚ.

Dane z dopravy nezahŕňajú pohonné hmoty pre účely dopravy, tie spadajú pod vyššie uvedenú skupinu daní z energií. Zahŕňajú najmä dane, ktoré súvisia s vlastníctvom a používaním motorových vozidiel. Často sa sem zaraďujú aj dane na motorové vozidlá, ktoré sú rozdelené podľa rôznych parametrov, ako napr. priemerné emisie CO₂ na 100 km, priemerná spotreba paliva na 100 km. Často sú tieto dane spojené aj s inými technickými parametrami, napr. hmotnosťou a výkonom vozidla. Ďalej sem zaraďujeme rôzne iné dopravné prostriedky a zariadenia, napr. lietadlá, lode, a rôzne dopravné služby, pokiaľ sú v súlade so všeobecnou definíciou ekologickej dane (napr. nájom, pravidelné lety a pod.). Okrem týchto predmetov zdanenia sem spadajú aj dane na dopravné prostriedky, ktoré sa považujú vo všeobecnosti za relatívne šetrné k životnému prostrediu (napr. železničné koľajové vozidlá, dopravné prostriedky na elektrický pohon a pod). V niektorých mestách sa zaviedli aj dane, resp. poplatky za prístup do centra mesta. V rôznych krajinách majú rôzne vlastnosti, avšak pokiaľ sú tieto dane/poplatky príjmom do štátneho rozpočtu a nie do miestnych rozpočtov, mali by sa zahŕňať do tejto kategórie. V SR máme príklad takejto dane – daň za vjazd a zotrvanie motorového vozidla v historickej časti mesta, ktorá sa však považuje za miestnu daň upravovanú samostatným zákonom (daň z vjazdu a zotrvanie motorového vozidla v historickej časti mesta upravuje Zákon č. 582/2004 Z. z. o miestnych daniach a miestnom poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady v znení neskorších predpisov, pričom sa takáto daň vyberá v Bratislave a Košiciach, a bližšie ich špecifikuje Všeobecné záväzné nariadenie) a ktorá je vyberaná do rozpočtu obce.

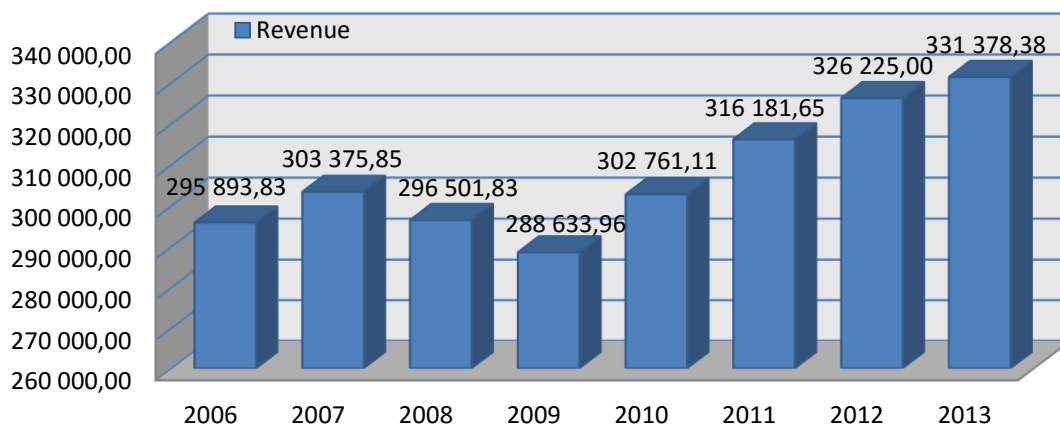
Do daní z prírodných zdrojov zahrňame najmä dane, ktoré sú spojené s ťažbou alebo iným využívaním prírodných zdrojov, ako je voda, lesy, prírodné fauny a flóry atď. Zdaňujú sa teda aktivity, ktoré vyčerpávajú obmedzené prírodné zdroje (napríklad odlesňovanie). Nepatria sem dane, ktorých cieľom je napríklad prenájom pozemkov a pod. Takéto zdanenie patrí väčšinou medzi dane z nehnuteľností.

Okrem spomínaných klasických predmetov zdanenia môžeme uviesť pár špecifických príkladov ekologických daní, aké sa používajú vo svete. Napríklad v USA je v niektorých štátoch (New Jersey, Minnesota) zavedená tzv. daň z kožušinového oblečenia. Predmetom tejto dane sú najmä čiapky, kabáty a iné druhy oblečenia, ktoré sú vyrobené z kožušiny zvierat. Daňovníkom je predajca takýchto odevov a daňová sadzba je stanovená z predajnej ceny odevu. Cieľom zavedenia tejto dane je ochrana zvierat, z ktorých sa takéto oblečenie vyrába.

Čína napr. v roku 2006 zaviedla ekologickú daň z drevených jednorazových paličiek. Dôvodom je obrovská spotreba tohto tovaru, keďže v ázijských krajinách je jedenie drevenými paličkami tradíciou, a Čína paličky dováža aj do okolitých krajín. Ročná spotreba predstavuje až 2 milióny m³ dreva (cca 20 miliónov stromov), z ktorých sa vyrobí približne 45 mld. párov paličiek ročne. Cieľom dane je najmä znížiť ťažbu dreva a vyrábať z iných materiálov. (Lénártová, 2015)

Pre dnešnú spoločnosť je charakteristické, že sa zameriava na okamžitý prospech a nemyslí na budúcu hrozbu. Postupne však zisťujeme, že toto správanie nie je veľmi racionálne a snažíme sa aspoň čiastočne zabráňovať neefektívnym rozhodnutiam. Aj z tohto dôvodu sa v súčasnosti upriamuje pozornosť verejnosti na znečistenie životného prostredia, ktoré sa krajiny snažia riešiť aj pomocou ekologických daní. Vyspelé krajiny, ako napríklad štáty Európskej únie, sa preto stále viac snažia zameriavať svoju pozornosť do tejto oblasti hospodárstva. EÚ v posledných rokoch stále viac preferuje nepriame dane pred priamymi, teda aj zelené dane. Zabezpečuje tak všeobecne preferovaný princíp znečisťovateľ platí, ako aj rast disponibilného príjmu subjektom, ktoré sú šetrnejšie k životnému prostrediu. Dosahuje tým v spoločenstve väčšiu efektívnosť, ale aj napĺňanie cieľov environmentálnej politiky. Aj z uvedených dôvodov sa stav ekologických daní v krajinách EÚ neustále zlepšuje a členské štáty tento druh daní čoraz častejšie a radšej prijímajú do svojich daňových sústav. Môžeme to vidieť aj z nižšie uvedeného grafu 2, ktorý hodnotí roky 2006 až 2013.

Graf 2, Výnosy z environmentálnych daní v EÚ 28 v rokoch 2006 - 2013 v mil. eur

Zdroj: vlastné spracovanie podľa: ec.europa, 2016.

Môžeme skonštatovať, že celkové výnosy v EÚ z ekologických daní majú postupne rastúcu tendenciu. Výnimkou sú len roky hospodárskej krízy, kedy nastal útlm aj v tejto oblasti hospodárstva EÚ, a to v rokoch 2008 a 2009. Najnižšie výnosy tak boli dosiahnuté za rok 2009, nakoľko dosahovali okolo 288 634 miliónov eur. V roku 2013 boli tieto výnosy takmer o 42 800 miliónov vyššie, celkovo EÚ 28 dosiahla do svojich verejných rozpočtov približne 331 378 miliónov eur zo zelených daní. Možnosť sledovať environmentálne dane v rámci vybraných

štátov Európy ako percento z HDP je v tabuľke 2. Najväčšie zastúpenie z krajín EÚ má Dánsko a Slovinsko, najmenšie Litva a Slovensko

Tabuľka 2, Environmentálne dane v rámci vybraných štátov Európy za rok 2014 (% z HDP)

Štát	%z HDP
Dánsko	4,08
Srbsko	4,04
Slovinsko	3,89
Chorvátsko	3,86
Grécko	3,68
Taliansko	3,60
Holandsko	3,36
Island	3,17
Cyprus	3,08
Malta	2,89
Fínsko	2,88
Bulharsko	2,73
Estónsko	2,67
Lotyšsko	2,67
Maďarsko	2,60
Poľsko	2,51
Spojené kráľovstvo	2,48
Írsko	2,43
Rakúsko	2,43
Rumunsko	2,42
Nórsko	2,31
Portugalsko	2,25
Švédsko	2,21
Česká republika	2,12
Belgicko	2,05
Francúzsko	2,05
Nemecko	2,00
Luxembursko	1,99
Španielsko	1,85
Slovenská republika	1,79
Litva	1,70

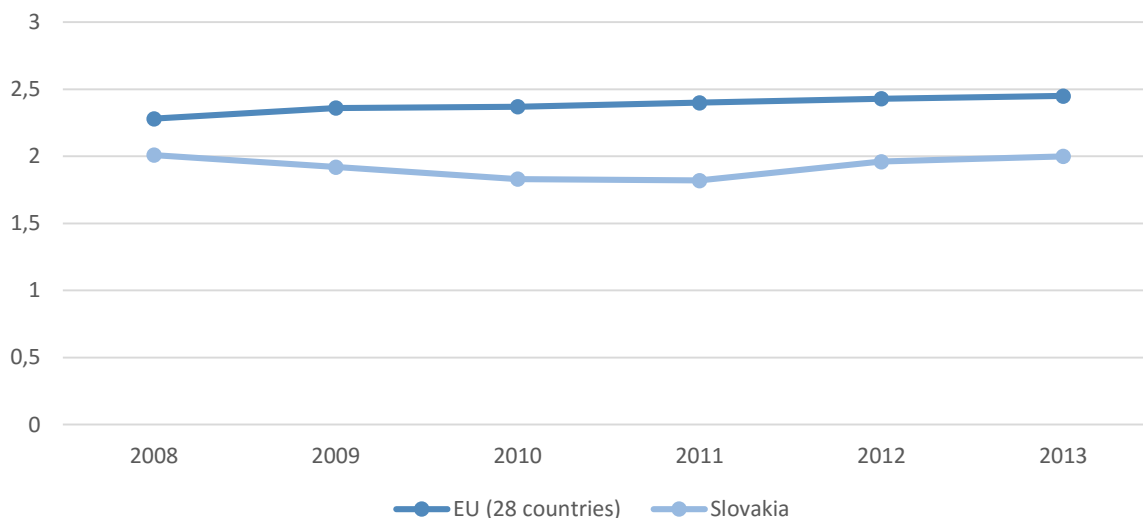
Zdroj: vlastné spracovanie podľa Eurostat, 2016.

3.3. Uplatňovanie environmentálnych daní v Slovenskej republike

Slovenská republika patrí v oblasti environmentálneho zdaňovania k štátom Európskej únie, ktoré nemajú túto oblasť veľmi rozvinutú. Je možné, že je to spôsobené aj charakterom našej ekonomiky, keďže sme krajina zameraná najmä na priemysel a pôsobí tu mnoho zahraničných spoločností práve kvôli vládou nastavenej legislatíve. Keďže sme ale členským štátom Európskej únie, je potrebné sa rozvíjať aj v tejto oblasti hospodárstva. Nasvedčuje tomu aj postupné zavádzanie daní s ekologickým charakterom (postupne od roku 2004). Na Slovensku ešte nebola zavedená ekologická daňová reforma, aj keď vo väčšine členských krajín EÚ už táto reforma prebehla. (Neupauerová, 2014.) V slovenskej daňovej sústave teda nefigurujú environmentálne dane ako samostatná skupina, sú vedené ako spotrebné dane. Do daní s environmentálnym charakterom však môžeme zaradiť len dve, a to spotrebnú daň z minerálneho oleja, ktorú upravuje Zákon č. 98/2004 Z. z. o spotrebnej dani z minerálneho oleja a spotrebnú daň z elektriny, uhlia a zemného plynu, ktorú upravuje Zákon č. 609/2007 Z. z. o spotrebnej dani z elektriny, uhlia a zemného plynu. Tieto dane síce neplatia priamo bežné fyzické alebo právnické osoby, namiesto nich ich platia predajcovia týchto zdanených tovarov, ktorí ich však presúvajú na spotrebiteľov, pretože sú započítavané v predajných cenách tovarov. Ich správcom sú colné úrady Slovenskej republiky. Do skupiny daní s environmentálnym charakterom môžeme zaradiť aj daň z motorových vozidiel, ktorá je v daňovej sústave od začiatku jej vzniku, kedy sa však nazývala cestná daň, a ktorá v SR od roku 2015 prešla významnou úpravou. Od tohto roku ju upravuje samostatný zákon č. 361/2014 Z. z. o dani z motorových vozidiel v znení neskorších predpisov. Výnos z dane z motorových vozidiel od roku 2015 plyní do štátneho rozpočtu Slovenskej republiky, pričom dovtedy bol príjmom vyšších územných celkov. V roku 2010 bola u nás zavedená ďalšia daň, ktorá mala silný environmentálny charakter, a to daň z emisných kvót, ktorá bola zaradená medzi priame dane, avšak v roku 2012 bola zrušená. V praxi fungovala iba približne jeden rok. Predmetom dane z emisných kvót boli alokované emisné kvóty z roku 2011 a túto daň platili len spoločnosti, ktoré boli zapojené do Európskeho systému obchodovania s emisiami. Slovensko bolo jedinou členskou krajinou, ktorá túto daň zaviedla, pričom sadzba dane bola veľmi vysoká – až 80 % z výnosov z predaja emisných povoleniek. (Euractiv, 2010)

To, že Slovensko ešte nemá vybudovaný systém ekologických daní, môžeme vidieť aj v grafe 3, kde je zobrazený vývoj výnosov z týchto daní ako percento hrubého domáceho príjmu v porovnaní s ostatnými členskými krajinami za roky 2008 až 2013, teda od ich zavedenia do nášho daňového systému. Z grafu je jasne vidieť, že Slovensko sa drží vo výbere environmentálnych daní pod priemerom Európskej únie, ktorý predstavoval v roku 2013 okolo 2,45 % HDP, čo naznačuje nízky podiel týchto daní na celkových daňových príjmoch našej krajiny. Slovenská republika bola ohodnotená ako tretia najslabšia krajina v tejto oblasti v roku 2013, pričom nižšie príjmy mali už len Španielsko a Lotyšsko.

Graf 3, Vývoj výnosov z ekologických daní vyjadrený ako % HDP v EÚ 28 a SR za roky 2008 až 2013

Zdroj: vlastné spracovanie podľa: ec.europa, 2016.

V nasledujúcej tabuľke 3 však môžeme vidieť, že od ich zavedenia v roku 2008 mal príjem z týchto daní rastúci charakter, avšak v roku 2014 nastal obrat a v súčasnosti sú príjmy do štátneho rozpočtu z týchto daní približne na úrovni z roku 2010. Najvyšší výnos bol zatiaľ dosiahnutý v roku 2013. V roku 2015 klesli príjmy z ekologických daní o 234 tis. eur oproti roku 2014, aj keď pôvodne bola prognóza daňových príjmov z týchto daní vo výške 41 292 tis. eur. Za pokles môže pravdepodobne zlepšenie povedomia spotrebiteľov o používaní týchto produktov, ale aj zvyšovanie cien produktov. Najväčší príjem do štátneho rozpočtu v sledovaných rokoch zabezpečila daň zo zemného plynu (najviac v roku 2013), najnižší daň z uhlia (najviac v roku 2012).

Tabuľka 3, Daňové príjmy z daní s environmentálnym charakterom v SR v rokoch 2008 až 2015 v mil. eur

Spotrebná daň:	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Z elektriny	3,899	7,694	14,561	16,028	16,616	16,811	13,952	13,456
Zo zemného plynu	4,674	11,159	21,272	22,441	22,639	25,548	22,829	23,100
Z uhlia	0,329	0,913	0,684	0,584	0,970	0,741	0,426	0,417
Celkom	8,902	19,766	36,517	39,053	40,225	43,100	37,207	36,973

Zdroj: vlastné spracovanie podľa: finance.gov, 2016.

Záver

Dôležitou súčasťou hospodárskej politiky štátov je environmentálna politika zaoberajúca sa ochranou životného prostredia v spojení s podnikateľským sektorom ale aj spotrebiteľmi, na ktorých správanie sa snaží pozitívne vplývať. Každý z nás si musí v prvom rade uvedomiť, že environmentálne problémy nie sú problémy jednotlivca ale globálne problémy celého ľudstva. Stav životného prostredia sa každým rokom zhoršuje v dôsledku zmeny klímy, rastúcich emisií skleníkových plynov, oslabujúcej sa ozónovej vrstvy, kyslých dažďov či úbytku úrodnej pôdy. Jedným z hlavných problémov je doprava, kde celkové emisie z cestnej dopravy v EÚ predstavovali v roku 2013 približne 20 % z celkových emisií skleníkových plynov. Okrem podpory cyklistov sú v riešení problematiky udržateľnej dopravy ďalšími alternatívami vozidlá na elektrický alebo aspoň hybridný pohon, vozidlá na dusík, podpora mestskej hromadnej dopravy či elektrifikovaná železničná preprava čerpajúca elektrinu najlepšie z obnoviteľného zdroja energie. Mnohé štáty sa snažia riešiť tieto problémy aj cez daňovú politiku prostredníctvom environmentálnych daní a rôznych úľav, no väčšina krajín EÚ zatiaľ nepresadila tento nepriamy nástroj a využíva skôr rôzne poplatky, pokuty, úľavy či odvody.

Severské krajiny dosahujú najvyšší podiel z environmentálnych daní ako percento z celkových daní a ako percento z HDP. Vzhľadom na vznik negatívnych externalít na životnom prostredí Slovenská republika nespĺňa normy Európskej únie z pohľadu kvality ovzdušia a vypúšťania emisií. Od roku 2000 pozorujeme neustály nárast emisií oxidov dusíka z cestnej dopravy. Dane zo znečisťovania ovzdušia sú na našom území stále pomerne nízke a neriešia efektívnym spôsobom externé vplyvy, ktoré majú negatívny dopad na zdravotný stav obyvateľstva. Preto by bolo vhodné posilniť základňu ekologických daní uplatňovaných v Slovenskej republike, napríklad zavedením dane z vypúšťania emisií oxidu uhličitého. Slovenská republika nemá vybudovaný systém environmentálnych daní. Dane tu uplatňované v daňovej sústave nie sú definované ako environmentálne, ale ako spotrebné a dosahuje sa z nich nezanedbateľný príjem do štátneho rozpočtu. Netvorí síce nosnú časť štátneho rozpočtu, majú však svoje významné miesto, ktorým sa okrem fiškálneho charakteru, spolupodieľajú na zlepšovaní stavu životného prostredia v našej krajine. Ekonomické subjekty tieto dane vnímajú, a pri svojich rozhodnutiach zmyslajú racionálnejšie ako v minulosti.

Slovensko využíva aj iné zelené nástroje ako sú dane. Ide najmä o ekologické poplatky, pričom rozlišuje platby za znečisťovanie životného prostredia, najmä za znečisťovanie ovzdušia, za ukladanie odpadov a za vypúšťanie odpadových vôd do povrchových vôd, a potom platby za využívanie prírodných zdrojov, ktorých súčasťou sú napríklad poplatky za odber podzemnej a povrchovej vody, vody z verejných vodovodov, odvody napr. za záber lesnej a poľnohospodárskej pôdy a úhrady napr. za vydobyté nerasty, za využívanie hydroenergetického potenciálu vodných tokov a pod. Ekonomických nástrojov, ktorými možno vplývať na životné prostredie, je teda niekoľko – ako rôzne poplatky, environmentálne poistenia, pokuty či emisné povolenia. Nie všetky plynú do štátneho rozpočtu.

(ENVIROPORTAL, 2016) Niektoré z nich plynú aj do špeciálnych fondov určených čisto na ochranu ovzdušia, pôdy, vody, krajiny. Na druhej strane environmentálne dane plynúce do štátneho rozpočtu nemusia byť bezprostredne použité len na zachovanie životného prostredia. Vláda môže tiež prostredníctvom výdavkov z verejných rozpočtov podporovať určité subjekty, a to poskytovaním rôznych subvencií, dotácií alebo príspevkov. Takisto sa zavádzajú rôzne daňové úľavy pre vybrané subjekty, ktoré sa správajú ekologickejšie a pri svojej produkcii zavádzajú nové technológie šetrné k životnému prostrediu.

Prístup k environmentálnej politike má potenciál generovať dodatočné vládne príjmy vo forme daňových príjmov v oblasti životného prostredia alebo výnosov z vydražených kvót z obchodovania s emisiami. To si však vyžaduje oveľa užšiu interakciu medzi politikou životného prostredia a daňovou politikou ako v minulosti. Devastácia životného prostredia a vyčerpávanie prírodných zdrojov sa premieta do hospodárskej agendy a stáva sa jednou z najdiskutovanejších tém súčasnosti. Ekonomický rast ohrozuje predovšetkým tie časti životného prostredia, ktoré sú lokálne nadmieru znečisťované. Preto sa environmentálne dane neustále vyvíjajú a viaceré ekonomiky každým rokom rozširujú svoju základňu environmentálneho zdaňovania ako možné riešenie daného problému.

Podakovanie

Príspevok je spracovaný v rámci riešenia vedecko-výskumného projektu VEGA č. 1/0443/15 Daňová politika a jej vplyv na efektívny výber daní a elimináciu daňových únikov. Doba riešenia projektu 2015 - 2018.

Referencie a citácie

- (1) ANDERSEN, M. 1994. The Green Tax Reform in Denmark: Shifting the Focus of tax Liability. [online]. Dostupné na internete: http://pure.au.dk/portal/files/85704365/EnvLiability_Andersen.pdf
- (2) CUDLINOVA, E., 2006. Ekologická ekonomia a životné prostredie. [online]. Dostupné na internete: <http://ksr.ef.jcu.cz/dokumenty/profily/doc-ing-eva-cudlinova-dokumenty/studijni-materialy/ekologicka-ekonomie-a-zivotni-prostredi>
- (3) EC.EUROPA. 2013 Environmental taxes. A statistical guide. In EC.EUROPA. [online]. 2013, 3rd ed. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5936129/KS-GQ-13-005-EN.PDF> ISSN 2315-0815.
- (4) EC.EUROPA, 2016. Environmental tax revenues. [online]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rt320&language=en
- (5) EUROPEAN COMMISSION. 2015. Excise duties: Energy Tax Rates [online]. 2015. Dostupné na internete:

http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/excise_duties/energy_products/rates/index_en.htm

(6) ENVIROPORTAL. 2016. Ekonomické nástroje. In : Portál Enviroportal. [online]. 2016. Dostupné na internete: <https://www.enviroportal.sk/environmentalne-temy/starostlivost-ozp/ekonomicke-nastroje>

(7) ENVIROPORTAL. 2015. Environmentálne dane. [online]. Dostupné na internete: <http://enviroportal.sk/indicator/detail?id=361>

(8) EURACTIV. 2010. Daň 80 % na prebytočné emisné kvóty schválená. In: Portál Euractiv. [online]. 2010. [cit. 22. 04. 2016]. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/energetika/clanok/dan-80-na-prebytocne-emisne-kvoty-schvalena-016326>

(9) FINANCE.GOV. 2016. [online]. Dostupné na internete: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=3557>

(10) GOULDER, L. 1994. Energy taxes: traditional efficiency effects and environmental implications. [online]. Dostupné na internete: <http://www.nber.org/chapters/c10886>

(11) LÉNÁRTOVÁ, G. 2015. Uplatnenie špecifických daní vo svete. In Podnikové financie vo vede a praxi. Bratislava : Ekonóm, 2015. ISBN 978-80-225-4093-3. s. 153.

(12) NEUPAUEROVÁ, Z. 2014. Reforma štátnej správy v kontexte súčasných trendov In Ekonomické spektrum [elektronický zdroj] : recenzovaný vedecko-odborný on-line časopis o ekonomii a ekonomike. - Bratislava : CAESaR-Centrum vzdelávania, vedy a výskumu, 2014. - ISSN 1336-9105. - Roč. 9, č. 1 (2014), s. 64-74 online.

(13) SCHULTZOVÁ, A., RABATINOVÁ M. 2008. Dane zo spotreby, Bratislava : Ekonóm, 2008. 200 s. ISBN 978-80-225-2643-2.

(14) Smernica Rady 2003/96/ES z 27. októbra 2003 o reštrukturalizácii právneho rámca spoločenstva pre zdaňovanie energetických výrobkov a elektriny. [online]. 2003. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=celex:32003L0096>

(15) United Nations. 2014. Framework convention on Climate change. [online]. Dostupné na internete: <http://newsroom.unfccc.int/lima/lima-call-for-climate-action-puts-world-on-track-to-paris-2015/>

(16) Zákon č. 609/2007 Z. z. o spotrebnej dani z elektriny, uhlia a zemného plynu a o zmene a doplnení zákona č. 98/2004 Z. z. o spotrebnej dani z minerálneho oleja v znení neskorších predpisov. 2007. [online]. Dostupné na internete: <https://www.financnasprava.sk/sk/podnikatelia/dane/spotrebne-dane/spotrebne-dane-elektrina-uhl>

BARIÉRY IMPLEMENTÁCIE EVIDENCE BASED PRACTICE

Lenka Gajdošová²⁵, Dana Farkašová, Hana Padyšáková

Abstract

Implementation of scientific principles into practice is a proven method of improving the quality of the health care provided. Specifics barriers and mapping the differences in the perception of positive and negative factors of the implementation process of evidence based practice in nursing practice in selected workplaces anaesthesiology and intensive medicine. The research project was carried out in 2015. We addressed 164 nurses from anaesthesiology and intensive medicine units. The results of the research project show that the incidence of barriers to the implementation of the process of evidence based practice in nursing practice, anaesthesiology and intensive medicine in the workplace is a significant net ($p = 0,007$). Implementation of the principles of evidence-based practice into nursing care in monitored anaesthesiology and intensive medicine units assumes an active approach to elimination of barriers and requires a motivation of multidisciplinary team towards acceptance of changes.

Keywords

Evidence based practice, anaesthesiology and intensive medicine units, nursing care, barriers.

Abstrakt

Implementácia vedeckých princípov do praxe je osvedčený postup zvyšovania kvality poskytovania ošetrovateľskej starostlivosti. Špecifikujeme bariéry a mapujeme rozdiely vo vnímaní pozitívnych a negatívnych faktorov implementácie procesu evidence based practice v ošetrovateľskej praxi na vybraných pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny. Výskumný projekt sme realizovali v roku 2015. Dotazníkom vlastnej konštrukcie sme oslovili 164 sestier z pracovísk anestéziológie a intenzívnej medicíny. Výsledky výskumného projektu poukazujú, že incidencia bariér pri implementácii procesu evidence based practice v ošetrovateľskej praxi na pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny je významná ($p=0,007$). Na sledovaných pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny implementácia princípov praxe založenej na dôkazoch predpokladá aktívny prístup k eliminácii bariér a vyžaduje motiváciu multidisciplinárneho tímu k akceptácii zmien.

²⁵ Katedra teórie ošetrovateľstva a manažmentu v nelekárskych odboroch, Fakulta ošetrovateľstva a zdravotníckych odborných štúdií, Slovenská zdravotnícka univerzita, Bratislava, lenkagaj@gmail.com

Kľúčové slová

Evidence based practice, pracoviská anestéziológia a intenzívnej medicíny, ošetrovateľská starostlivosť, bariéry.

I. Úvod

Poskytovanie kvalitnej zdravotnej starostlivosti predpokladá zabezpečiť aj požadovanú úroveň kvality poskytovania ošetrovateľskej starostlivosti, ako jej integrálnej súčasti. Implementácia výsledkov vedeckého výskumu v medicíne si vyžaduje, aby ošetrovateľská starostlivosť, ktorú sestry poskytujú, reflektovala na rastúce požiadavky. Sestra musí byť schopná efektívne reagovať na špecifické situácie v procese uspokojovania potrieb pacienta vo vzťahu k záväzným a účinným výsledkom kvalitatívnych výskumných štúdií (Melnik, Fineout-Overholt, 2011). Uplatnenie princípov evidence based practice je definované ako svedomité, jednoznačné a uvážlivé použitie dostupných dôkazov pri rozhodovaní o zdravotnej starostlivosti o jednotlivých pacientov (Malcolm, 2016). Praktické využitie evidence based practice (EBP) predstavuje v medicíne i ošetrovateľstve zjednotenie klinickej empirie s najlepším externým klinickým dôkazom, ktorý vznikol na základe systematického vedeckého výskumu. Evidence based practice je najjednoduchším a osvedčeným postupom zvyšovania kvality ošetrovateľskej starostlivosti k dosiahnutiu želaného výsledku (Barker, 2013). Príkladom pre ošetrovateľstvo, v uvedenom procese zvyšovania kvality poskytovanej starostlivosti, sú historické skúsenosti a úspechy medicíny. Pri implementácii princípov praxe založenej na dôkazoch do každodennej praxe sestry prekonávajú viaceré bariéry v zmysle stagnácie vedeckého výskumu v oblasti ošetrovateľstva, či rezervovaný prístup v procese stotožnenia sa so zmenami. Cielene sme sa zamerali v prvej línii empirického mapovania problematiky na pracoviská anestéziológie a intenzívnej medicíny. Tie sú príznačné okrem vysokých požiadaviek na úroveň starostlivosti v intenciách najnovších svetových vedeckých poznatkov, tak i rýchlo sa meniacim zdravotným stavom pacienta v kritickom stave, ako aj rôznorodosťou, komplexnosťou a náročnosťou individualizovanej ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta. V práci analyzujeme problém identifikácie bariér implementácie procesu evidence based practice na pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny.

Cieľom empirickej sondy je špecifikovať bariéry a analyzovať vnímanie pozitívnych a negatívnych faktorov implementácie procesu evidence based practice v ošetrovateľskej praxi na vybraných pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny ako významného predpokladu poskytovania kvalitnej zdravotnej starostlivosti. Overovali sme predpoklad štatisticky významných rozdielov vo vnímaní pozitívnych a negatívnych faktorov implementácie procesu evidence based practice v ošetrovateľskej praxi.

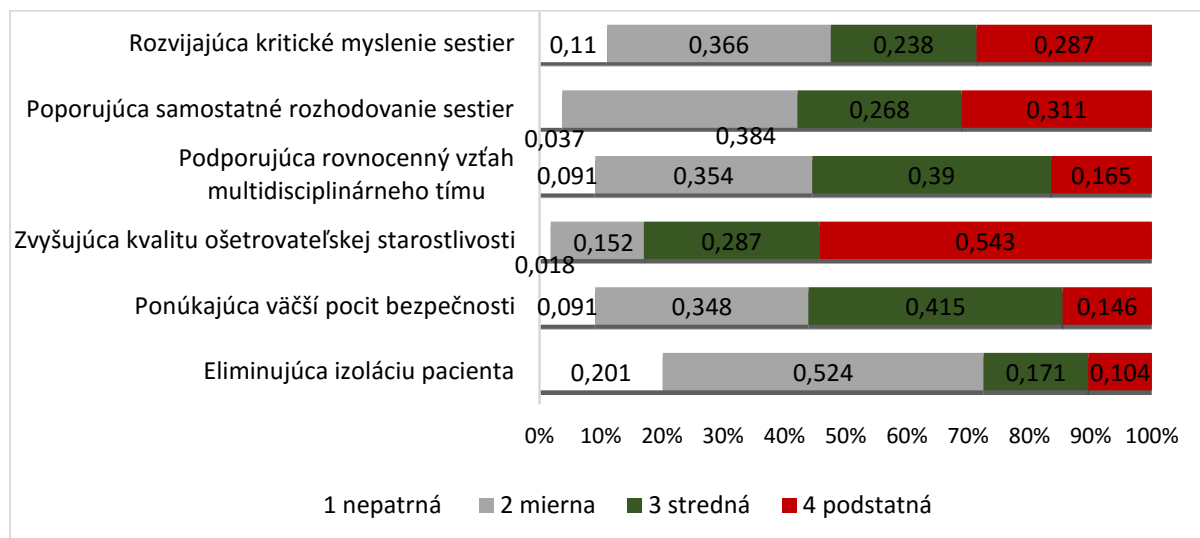
1.1. Materiál a metódy

Do výskumného projektu bolo zaradených 164 sestier. Základným kritériom pri generovaní výberového súboru bolo pracovné zaradenie sestier na pracoviskách v odbore anesteziológia a intenzívna starostlivosť a ochota participovať na projekte. Vek participujúcich sestier sa pohyboval od min. 23 rokov do max. 56 rokov, priemerný vek respondentov bol 36,4 rokov. Priemerná dĺžka odbornej praxe oslovených sestier bola 12,7 roka. Vzdelanie sestier zahŕňalo všetky možné stupne vzdelania v odbore ošetrovateľstvo. Najviac sestier, 50 (30,5%) malo ukončené stredoškolské vzdelanie s maturitou, 32 (19,5%) sestier malo ukončené vyššie odborné vzdelanie, 36 (22,0%) malo 1. vysokoškolský (bakalársky) stupeň, 35 (21,3%) 2. vysokoškolský (magisterský) stupeň, 9 (5,5%) sestier ukončené vzdelanie rigoróznym konaním s titulom PhDr. a 2 sestry (1,2%) mali 3. stupeň (doktorandské štúdium) s prislúchajúcim titulom PhD. K zmapovaniu problematiky sme pristúpili stratégiou analýzy literárnych zdrojov z medzinárodných databáz. Následne sme zvolili výskumný nástroj vlastnej konštrukcie - dotazník, pričom sme vychádzali z platnej legislatívy, etických princípov a informácií z odbornej literatúry. Zber dát prebiehal anonymne na uvedených pracoviskách v mesiacoch jún 2015 až december 2015. Získané výsledky sme analyzovali prostredníctvom deskriptívnych štatistických postupov a overovaním štatistickej významnosti.

1.2. Výsledky

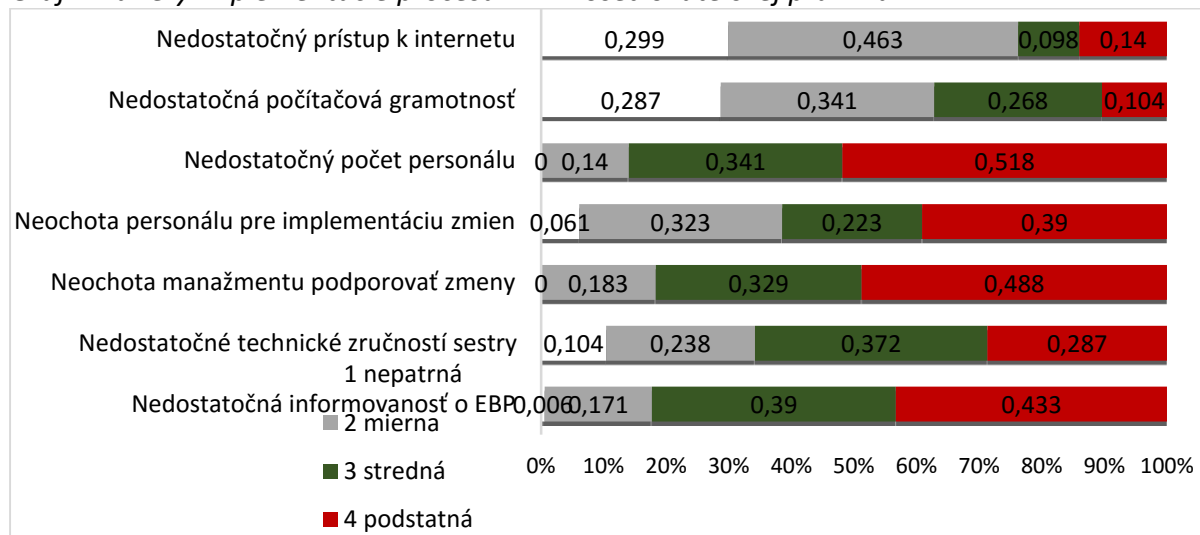
S integráciou praxe založenej na dôkazoch do ošetrovateľskej praxe sa častokrát stretávame s množstvom výhod, ktoré proces jej realizácie posilňujú, ale i množstvom bariér, ktoré celý jej proces brzdia. Mapovali sme problém incidencie bariér implementácie procesu evidence based practice v ošetrovateľskej praxi na pracoviskách anesteziológie a intenzívnej medicíny dotazníkovou metódou. V grafe 1 a 2 prezentujeme pozitívne a negatívne faktory ovplyvňujúce implementáciu evidence based practice v ošetrovateľskej praxi, kde sestry jej mieru vyjadrovali v dotazníku na škále od 1 do 4 pri každej položke.

Graf 1 Výhody implementácie procesu EBP v ošetrovateľskej praxi na AIM

Graf 1 vyjadruje postoj oslovených sestier k výhodám implementácie evidence based practice do ošetrovateľskej praxe prostredníctvom generovaných faktorov.

Graf 2 Bariéry implementácie procesu EBP v ošetrovateľskej praxi na AIM

Graf 2 zobrazuje pohľad oslovených sestier na bariéry, ktoré súvisia s implementáciou evidence based practice do klinickej praxe.

Zistenia výskumného projektu sme upriamili na ukazovatele rozdielov medzi súbormi vo vnímaní pozitívnych a negatívnych faktorov implementácie procesu evidence based practice

v ošetrovateľskej praxi na pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny. K porovnávaniu vnímania rozdielov sme použili párový t – test, na hladine štatistickej významnosti 5%.

Párovým t - testom sme zistili rozdiely vo vnímaní pozitívnych a negatívnych faktorov implementácie procesu evidence based practice v ošetrovateľskej praxi. Možnosti odpovedí sestier vykazovali vyššiu smerodajnú odchýlku v súbore vnímania výhod ako v súbore vnímania nevýhod (tabuľka 1).

Tabuľka 1 Porovnanie vnímania výhod a nevýhod implementácie procesu EBP

Paired Samples Statistics				
	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Výhody	,5734	164	,19682	,01537
Nevýhody	,6184	164	,18281	,01427

Na základe štatistickej analýzy dát sme zistili výskyt korelácie 0,393 u sestier, ktoré vnímajú výrazne pozitívne súčasne uvádzajú aj výrazné negatívne implementácie procesu a princípov evidence based practice a naopak (tabuľka 2).

Tabuľka 2 Korelácia vnímania výhod a nevýhod implementácie procesu EBP

Paired Samples Correlations			
	N	Correlation	Sig.
Výhody a nevýhody	164	,393	,000

Rozdiely pozitívnych faktorov a negatívnych faktorov vnímané sestrami sú štatisticky významne záporné (tabuľka 3).

Tabuľka 3 Výhody a nevýhody implementácie EBP do praxe

Paired Samples Test								
	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Výhody Nevýhody	-,04500	,20943	,01635	-,07729	-,01271	-2,752	163	,007

Z výsledkov je vidieť, že u oslovených sestier je signifikantný rozdiel medzi vnímaním výhod ($M=0,5734$) a nevýhod ($M=0,6184$) v procese implementácie evidence based practice v ošetrovateľskej praxi na pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny ($t(164) -2,752$; $p<0,01$, $r=0,393$). Štatistickou analýzou sa overovaný predpoklad potvrdil, preto potvrdzujeme jej platnosť pre výskumnú vzorku. Konštatovali sme skutočnosti, z ktorých vyplývajú závery a konkrétne zámery podpory a upevňovania pozitívnych faktorov a eliminácie negatívnych faktorov pre efektívnu implementáciu praxe založenej na dôkazoch do ošetrovateľskej praxe na pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny.

2. Diskusia

Analýza výsledkov výskumného projektu potvrdzuje vnímanie širšieho spektra pozitívnych faktorov uplatňovania EBP zo strany oslovených sestier. Zvyšovanie kvality poskytovanej ošetrovateľskej starostlivosti prostredníctvom implementovania EBP označilo 89 (54,3%) sestier, podporu samostatného rozhodovania sa sestier označilo 51 (31,1%) sestier, rozvoj kritického myslenia u sestier v ošetrovateľskej praxi označilo 47 (28,7%) sestier. V komparácii s výsledkami výskumov (Jarošová, Zeleníková, 2014) je rebríček vnímania pozitívnych faktorov implementácie praxe založenej na dôkazoch sestrami podstatne rovnaký.

Vnímanie bariér EBP na základe analýzy výsledkov výskumu sestry dominantne vnímajú v oblasti nedostatočného personálneho normatívu 85 (51,8%), nechote manažmentu podporovať zmeny 80 (48,8%), nedostatočnej informovanosti sestier o význame EBP 71 (43,3%). Autorka výskumu (Jarošová, Zeleníková, 2014) uvádza ako najpodstatnejší negatívny determinant implementácie EBP do ošetrovateľskej praxe nedostatok vedomostí o problematike (56,6%). Nedostatok vedomostí, akým spôsobom aplikovať výsledky výskumu do ošetrovateľskej praxe potvrdzujú aj výskumy (Sidani et al., 2016; Cherry, Jacob, 2014; Grove et al., 2013; Burns, Grove, 2005). Hannes (2007) upozorňuje na vonkajšie bariéry implementácie praxe založenej na dôkazoch, ako sú deficit dostupných zdrojov, neefektívnu podporu kompetentných osôb. Na druhej strane k vnútorným prekážkam zaradil nechotu meniť súčasné podmienky pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti. Weng et al. (2013)

poukazujú na najčastejšie aspekty vnímania bariér implementácie EBP do klinickej praxe, ako sú nedostatok schopnosti pracovať s počítačom a nedostatočné jazykové schopnosti. Predchádzajúce štúdie potvrdzujú, že najdôležitejším determinantom pri vyhľadávaní najlepšieho vedeckého dôkazu je schopnosť práce s počítačom (Hajerbrahimi et al., 2014; Clarke et al., 2005). Ako uvádzajú autori výskumov (Malcolm, 2016; Varaei, 2013) najvýznamnejšou prekážkou implementácie EBP je nedostatok času zdravotníckeho personálu. Túto skutočnosť potvrdzuje aj výskum v medicíne (Hajerbrahimi et al., 2014).

Mapovali sme rozdiely v deklarovaní pozitívnych a negatívnych faktorov implementácie procesu EBP do ošetrovateľskej praxe. Pri komparácii sledovaných determinantov párovým t-testom sme zistili významnú koreláciu ($= 0,393$), ktorá poukazuje na skutočnosť, že sestry, ktoré vnímajú výrazne pozitíva súčasne uvádzajú aj výrazné negatíva a naopak. Rozdiel vo vnímaní pozitívnych a negatívnych determinantov sestrami je štatisticky významne záporný ($-2,752$), teda pravdou je, že sestry vnímajú výraznejšie negatívne faktory ($p=0,007$). Konštatujeme, že incidencia bariér pri implementácii procesu EBP v ošetrovateľskej praxi, na projektom oslovených pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny je signifikantná, pretože jej štatistická hladina nebola prekročená nad definovanú štatistickú hladinu významnosti 5%. K úspešnej implementácii procesu EBP do klinickej praxe, na sledovaných pracoviskách prispejeme elimináciou uvedených bariér a motivovaním sestier. Proces EBP aplikovaný v ošetrovateľskej praxi zvyšuje kvalitu poskytovanej ošetrovateľskej starostlivosti a významným spôsobom pozitívne prispieva k zlepšeniu zdravotného stavu pacienta.

Na základe analýzy výsledkov výskumného projektu sme identifikovali organizačné a individuálne determinanty vnímané sestrami ako kľúčové bariéry implementácie procesu EBP do ošetrovateľskej praxe.

Záver

Zmapovali sme silné a slabé stránky procesu implementácie princípov EBP do ošetrovateľskej praxe na vybraných pracoviskách anestéziológie a intenzívnej medicíny, čo možno považovať za novátorské. Zistili sme, že najvýznamnejšou bariérou implementácie EBP do ošetrovateľskej praxe je oblasť nedostatočného zabezpečenia personálneho normatívu v klinickej praxi. Pozitívnym zistením je, že sestry vnímajú výrazné pozitívum implementácie procesu EBP do ošetrovateľskej praxe v oblasti zvyšovania kvality poskytovanej ošetrovateľskej starostlivosti.

Za prínos práce pre rozvoj ošetrovateľstva považujeme skutočnosť, že identifikovanie determinujúcich faktorov implementácie EBP umožní efektívnejšie manažovať ošetrovateľskú starostlivosť na sledovaných pracoviskách. Konštatujeme, že limitujúcou skutočnosťou pre náš projekt bola ochota sestier odpovedať na všetky položky dotazníka, čo nás následne obmedzuje v interpretácii zistených výsledkov s platnosťou len na oslovené pracoviská.

Navrhujeme, pre zvýšenie kvality poskytovanej ošetrovateľskej starostlivosti podporovať proces implementácie zmien a princípov EBP elimináciou identifikovaných bariér a uplatňovaním auditov kvality ošetrovateľskej starostlivosti, ako súčasti zabezpečenia kontinuity kvality zdravotnej starostlivosti. Nevyhnutnosť implementácie princípov EBP do poskytovania ošetrovateľskej starostlivosti o pacientov na pracoviskách anesteziológie a intenzívnej medicíny vychádza z príkladu medicíny, je nevyhnutnou požiadavkou udržania odbornej úrovne poskytovanej starostlivosti a cestou zvyšovania efektívnosti ošetrovateľskej starostlivosti. Evidence based practice považujeme za proces kontinuálneho rozvoja manažmentu ošetrovateľskej starostlivosti. Dovoľme si vysloviť poďakovanie participujúcim sestrám za ich cenné informácie, názory a postrehy na zvýšenie kvality ošetrovateľskej starostlivosti.

Referencie a citácie

- (1) MELNYK, B. M., FINEOUT-OVERHOLT, E. 2011. *Evidence-Based Practice in Nursing & Healthcare*. Philadelphia: Lippincott Williams and Wilkins, 2011. 656 s. ISBN 13-978-1-60547-778-7.
- (2) MALCOLM, A. K. 2016. The Nurse Executive Role in Implementing Evidence Based-Practice (EBP) at the Point of Care: doctoral Theses Otterbein University, 2016. 47 p.
- (3) BARKER, J. 2013. *Evidence – based practice for nurses*. London: Sage Publications, 2013. 195 p. ISBN 987-1-4462-5228-4.
- (4) JAROŠOVÁ, D., ZELENÍKOVÁ, R. 2014. *Ošetrovatelství založené na důkazech*. Praha: Grada Publishing, 2014. 136 p. ISBN 978-80-247-5345-4.
- (5) SIDANI, S. et al. 2016. Nurses' Perceptions of Interventions for the Management of Patient-Oriented Outcomes: A key Factor for Evidence - Based Practice. In *Wordviews on Evidence – Based Nursing* [online]. 2016; 13 (1): 66-74. Dostupné na internete: <https://experts.umich.edu/en/publications/nurses-perceptions-of-interventions-for-the-management-of-patient-2>
- (6) CHERRY, B., JACOB, R. S. 2014. *Contemporary nursing: issues, trends, & management*. Missouri: Elsevier, 2014, 509 p. ISBN 978-0-323-10109-7.
- (7) GROVE, S., BURNS, N., GRAY, R. J. 2013. *The practice of nursing research*. Missouri: Elsevier, 2013; 714 p. ISBN 978- 1-455-70736-2.
- (8) BURNS, N., GROVE, K. S. 2005. *Study guide for the practice of nursing research*. Missouri: Elsevier, 2005; 341 p. ISBN 97-8072-1606-27-9.
- (9) HANNES, K. et al. 2007. Barriers to evidence-based nursing: a focus group study. In *Journal of Advanced Nursing* [online]. 2007; 60 (2): 162–171. Dostupné na internete: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17877563>

- (10) WENG, H. Y. et al. 2013. Implementation of evidence-based practice across medical, nursing, pharmacological and allied healthcare professionals: a questionnaire survey in nationwide hospital settings. In *Implementation Science* [online]. 2013; 8 (1): 112. Dostupné na internete: <http://implementationscience.biomedcentral.com/articles/10.1186/1748-5908-8-112>
- (11) HAJERBRAHIMI, S. et al. 2014. Evidence based practice: perspectives of Iranian urologists. In *Urology Journal* [online]. 2014; 10 (4): 1099–1105. Dostupné na internete: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24469657>
- (12) CLARKE, F. H. et al. 2005. Pressure ulcers: implementation of evidence-based nursing practice. In *Journal of Advanced Nursing* [online]. 2005; 49 (6): 578–590. Dostupné na internete: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15737218>
- (13) VARAEI, S. et al. 2013. Implementation of evidence-based nursing practice for diabetic patients: an Iranian experience. In *International Journal of Nursing Practice* [online]. 2013; 19(3): 73–80. Dostupné na internete: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/inj.12170/epdf>

Ecoletra.com – Scientific eJournal, Vol. 2, 2016/ 03, ISSN 2377-9848

ISSN 2377-9748

